

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SAĞLIK FELSEFESİ: TIP SANATINDA FELSEFENİN GEREKLİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Süleyman YARDIM

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN

2022-Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SAĞLIK FELSEFESİ: TIP SANATINDA FELSEFENİN GEREKLİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Süleyman YARDIM

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN

2022-Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SAĞLIK FELSEFESİ: TIP SANATINDA FELSEFENİN GEREKLİLİĞİ

Süleyman YARDIM
1941012023

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez

Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 14/06/2022
Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tez Danışmanı: Prof, Dr, Hatice Nur ERKIZAN
Jüri Üyesi: Prof, Dr, Müesser ÖZCAN
Jüri Üyesi: Doç, Dr, Aylin ÇANKAYA

Enstitü Müdürü: Prof, Dr, Bayram COŞKUN

2022-MUĞLA

TUTANAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 13/05/2022 tarih ve 1046/3 sayılı Yönetim Kurulu kararı ile tez jürisi olarak atandığımız, Felsefe Anabilim Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi 'Süleyman Yardım'ın "Sağlık Felsefesi: Tıp Sanatında Felsefenin Gerekliliği" adlı tezi incelemiş ve aday 14/06/2022 tarihinde saat 15:00'da tez savunma sınavına alınmıştır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesi doğrultusunda yapılan tez savunma sınavı sonucunda tezin **kabul** edilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN

Üye
Prof. Dr. Müesser ÖZCAN

Üye
Doç. Dr. Aylin ÇANKAYA

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Sağlık Felsefesi: Tıp Sanatında Felsefenin Gerekliliği” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

14/06/2022
Süleyman YARDIM

SAĞLIK FELSEFESİ: TIP SANATINDA FELSEFENİN GEREKLİLİĞİ

ÖZET

İnsanlığın ortaya çıkışından bu yana akıl yürütme becerisi, insanların yaşadıkları ortama uyum sağlamalarını ve karşılaştıkları problemlerin üstesinden gelebilmelerini sağlamıştır. İnsanlığın var oluşuyla gelen problemlerin başında hayatta kalabilme ve ortak bir zeminde beraber yaşamını sürdürebilme yer almaktadır. Her iki durumun gerçekleştirilebilmesi kendi başına değil, yaşama sağlığıyla ilgili problemlerin de dahil edilmesiyle mümkün hale gelebilir. Tarih boyunca sağlık alanındaki çalışmaların kendi döneminin düşünsel, bilimsel ve dinsel anlayışlarından bağımsız sürdürülmediği söylenebilir. Bu etkilenme günümüze gelindiğinde bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Söz konusu olan yaşamın değeri ve önemi değil, yaşama sahip olan bireyin ekonomik açıdan sağlayacağı üstünlük ve değerlerdir. Bu bakımdan yaşamın ve varlığın geri planda durduğu, statü ve zenginliğin ön planda durmaya başladığı görülmektedir. Bu durumda tıp alanında hekimin hasta ve hasta yakınlarının taşıdığı endişe ve umutları önemsemesinden ziyade tedavinin başarılı olmasında getireceği itibar ve zenginliğin önemsendiği söylenebilir. Tıp alanında çalışanların, ilgi alanı olan insan varlığını anlaması bakımından insanı arızalı bir nesne olarak görmemesi ve hastanın korkuları, endişeleri, beklentileri olduğunun göz önünde tutması beklemektedir. M. Bilgin Saydam ve Hakan Kızıltan'ın editörlüğünü yapmış oldukları *Hekimin Filozof Hali* (2018) kitabı özellikle bilimselleşme süreciyle birbirinden ayrılan tıp sanatının felsefeyle buluşması gerektiğini vurgulayarak bizlere hekimin de bir filozof halinin olması gerektiğine vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda bu tez çalışması genel olarak sağlığın dinsel, düşünsel ve bilimsel gelişimini ele alarak günümüzde sağlık felsefesinin gerekliliğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tıp Felsefesi, Tanrı Hekim, Filozof Hekim, Aristotelesçi *Phronesis*.

PHILOSOPHY OF HEALTH: THE NECESSITY OF PHILOSOPHY IN THE ART OF MEDICINE

ABSTRACT

Since humankind have been able to use their logic, rational skills have enabled people to adapt that environment they live in and teach them to overcome the problems they face. Survival and coexistence on an area are problems that come with the existence of humanity. Both of these situations may be implement by including health-related problems in life. It can be said that throughout history, studies in the field of health have not been independent from the intellectual, scientific and religious understandings of their own period. Nowadays, it is not important that the value and importance of life, its significant that the economic advantage and value of the individual person who has it. Therefore, it is seen that life and wealth are taken in the back ground, status and wealth have started to take center area. In the field of medicine, it can be said that doctors care more about the treatment success which will give them celebratedness and wealth, instead of concerns and hopes of patients and their relatives. Those people who work on medicine as their main field are expected not to see the human being as a defective object, they should be understand the human existence, and consider the patient has fears, concerns and expectations. The book which is named *Hekimin Filozof Hali* (2018), edited by M. Bilgin Saydam and Hakan Kızıltan, emphasizes that the art of medicine, which has been separated especially the process of scientificization, should meet with philosophy. This book shows that the medical doctor must also be as a philosopher. In this context, this thesis aim to reveal the necessity of philosophy of health as religious, intellectual and scientific development of health in the present day as in general.

Keywords: Philosophy of Medicine, God Physician, Philosopher Physician, Aristotelian *Phronesis*.

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans çalışmasında, tıbbın ortaya çıkışı ve ilerleyişinde etkilendiği faktörler üzerine, özellikle felsefenin ortaya çıkışıyla felsefi düşüncesün tıp alanına olan etkileri araştırılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde sağlık alanındaki gelişmelerin zamanının baskın dinsel görüşleri, bilimsel gelişmeleri ve felsefi düşünceleri ışığında ilerleyişinin etkileri, günümüze gelindiğinde sağlık alanının yaşadığı değişim ve olumsuz etkileri incelenmiştir. İnsan ile birlikte ortaya çıkan sağlık etkinlikleri insanlığın ilk zamanlarında inanışlarına göre şekillendirilmiştir. Bu durum felsefenin ve onunla birlikte gün ışığına çıkan bilimselliğin de etkisiyle, inanışlara göre değil doğanın ve insanın gözlemlenmesi ve aklın kullanılmasına göre şekillenen bir sağlık etkinliği halini almasına kadar devam etmiştir. Felsefenin doğuşuyla büyük bir değişim yaşayan tıp ve felsefe birlikteliği M.S. 529 yılında Hristiyan imparator Justinianus'un felsefe okullarını kapatmasıyla tam anlamıyla duraksamamış fakat her iki alan da dinin egemen olduğu bir etkinlik alanı olarak devam etmiştir. Tıbbın 16. yüzyıldan itibaren modern doğa bilimlerinin gelişmeleri ile yeniden yeşermesi fakat felsefeden ayrıştırılması onu insan yaşamını, varlığı anlayan ve eleştirel bir kavrayışla etkinliğini gösteren bir alan olarak değil, insanın tamir edilmesi gereken bir nesne olarak gören bir alan haline bürünmesine neden olmuştur. Zamanla “felsefesiz tıp” içerisinde hekimlik mesleği de zenginlik ve statü sahibi olmakla ilişkilendirilerek insan varlığını anlamayı geri plana atmıştır. Bu bağlamda felsefenin ve modern doğa bilimlerinin bir arada olduğu bir tıp anlayışının gerekliliğini ortaya koyabilmek için bu çalışmada “sağlık felsefesi” analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Yüksek Lisans tez çalışmamın yürütülmesi esnasında, çalışmalarına yön veren, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü desteği sağlayan danışman hocam, sayın Prof. Dr. Hatice Nur ERKIZAN'a içten teşekkürlerimi sunarım.

SÜLEYMAN YARDIM

Tarih: 14/06/2022

MUĞLA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	V
SİMGE VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İLK İNSAN TOPLULUKLARINDA SAĞLIK: TANRI HEKİMLER

1.1. İlkel Toplulukların Düşünce Yapısı.....	2
1.2. Yerleşik Hayata Geçiş.....	5
1.2.1. Cinsiyete bağlı iş bölümlemeleri ve ilk şifacılar.....	5
1.3. Mistik Öğeler ve Din ile İç İç Olan Tıp.....	6
1.4. Büyük Uygarlıkların Tıp Anlayışı	7
1.4.1. Mısır tıbbı.....	7
1.4.2. Mezopotamya tıbbı.....	8
1.4.3. Hint tıbbı.....	9
1.4.4. Çin tıbbı.....	9
1.4.5. Yunan tıbbı.....	9
1.5. Mitoloji ve Tıp: Tanrı Hekimler.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFE VE BİLİM IŞIĞINDA SAĞLIK: FİLOZOF HEKİMLER

2.1. Felsefe-Filozof-Tıp-Hekim-Hikmet-Doktor.....	11
2.2. Tıp, Din ve Mitoloji Birlikteliği	13
2.3. Felsefenin Doğuşu: İlk Aydınlanma.....	13
2.4. Miletoslu Filozofların Var Olana İlişkin Kavrayışı: <i>Phusis, Arkhe, Kosmos,</i> <i>Logos</i>	15

2.4.1. Miletosluların tanrı kavrayışı.....	17
2.4.2. Eleştirel düşünmenin temel taşı “İzonomi” ilkesi: Atina demokrasisi ve İonia izonomisi.....	18
2.5. Tanrı Hekimden Filozof Hekime	20
2.6. Antik Dönemde İyonya Aydınlanması Işığında Filozof-Hekimler:	21
2.6.1. Empedokles: Dört temel kök ve doğa-beden ortaklığı.....	21
2.6.2. Demokedes: İnanca bağlı olmayan tıp pratiği	22
2.6.3. Epikharmos: “Tüm bilginin kaynağı doğadır”.....	22
2.6.4. Alkmaion: “Beyin düşünmenin merkezidir”	22
2.7. Tapınak Tıbbının Sürdürülmesi (M.Ö. VI-V ile M.S. II. YY)	24
2.8. Hippokrates Tıbbı: Akıl ve Gözlemin Birlikteliği	29
2.8.1. Vücut sıvıları kuramı.....	31
2.8.2. Hekimin sanatçı, bilimci ve filozof yönleri.....	32
2.8.3. Doğuştan ilah seviyesinde hekimlik üzerine.....	33
2.8.4. Hippokrates’in Yemin’i üzerine.....	33
2.8.5. Kos ve Knidos tıp okulu.....	34
2.9. Gezgin Hekimler.....	36
2.10. Helenistik Dönem ve İskenderiye Tıp Okulu.....	36
2.10.1. Epikuros ve doğa felsefesi ışığında yaşama felsefesi.....	37
2.10.2. Aktif okullar.....	40
2.10.3. İskenderiye tıp okulu.....	41
2.10.3.1. Herophilos.....	42
2.10.3.2. Erasistratos.....	42
2.11. İlk Kadın Hekimler Üzerine: Episteme ve Cinsiyet.....	43
2.11.1. Mitolojide yer alan sağlık tanrıçası Hygieia.....	45
2.11.2. Hagnodike: Erkek kılığında bir kadın hekim.....	46
2.11.3. Phanistrate (M.Ö. 4. Yy): Bilinen ilk kadın hekim.....	48
2.12. Galenos Tıbbı: Erdemli Tabip Bir Filozof Olmak Zorundadır.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ÇAĞ AVRUPA VE İSLAM TIBBİ İLE MODERN DÖNEM TIP ANLAYIŞI

3.1. Orta Çağ Avrupası'nda Tıp Anlayışı: “İnsanın Tek Yapması Gereken Tanrı'yı Düşünmek”	53
3.2. Orta Çağ İslam Coğrafyasında Tıp “İlim ve Sanat Takdir Edilmedikleri Yerden Göç Eder” -İbn-i Sina	55
3.3. İbn-i Sina: Deney, Gözlem ve Aklın Birlikteliği.....	57
3.4. Orta Çağ Dönemine Tepki Olarak Modern Dönem.....	59
3.4.1. Tıbbın bilimsel olma sürecine girmesi ve felsefeden kopuşu.....	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TIP SANATINDA FELSEFENİN GEREKLİLİĞİ VE ARİSTOTELESÇİ *PHRONESIS* ÜZERİNE

4.1. Günümüzde Yeniden Gündeme Gelen Bir Soru: “Tıp Niçin Felsefeye Gereksinim Duyar?”	62
4.2. Ölüm Korkusunun Felsefe ve Tıp Alanında Yeri ve Yaşama Olan Etkisi Üzerine	63
4.3 Hekimin Filozof Hâli.....	64
4.4. Covid-19 Pandemisinin Neden Olduğu Hasta ile Hekim Arası Problemlerin Çözümü Üzerine: Aristotelesçi <i>Phronesis</i>	65
4.5. Geçmişten Geleceğe Tıp Felsefesi.....	68
4.5.1 Günümüzde hekimlerin yetişmesinde etkili olan “nüfus yoğunluğu” problemi üzerine.....	69
SONUÇ.....	72
KAYNAKÇA.....	76
EKLER.....	78

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1. Phanostrate'nin Mezar Taşı.....	46
---	----

KISALTMALAR

Kisaltmalar	Açıklama
A.e.	Aynı Eser
A.g.e.	Adı Geçen Eser
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Dü.	Düzenleyen
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
MSKÜ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
M.S.	Milattan Sonra
M.Ö.	Milattan Önce
S.	Sayfa
Ss.	Sayfalar
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve devamı

GİRİŞ

Bu tez çalışması, tıp ve felsefe birlikteliğinin genel yapısını, iki alanın geçmişten günümüze insanı ortak bir zeminde ele alış biçimlerini ve günümüzde kaybolmuş olan ortaklıkları nedeniyle ortaya çıkan problemlerini konu edinmektedir. Çalışma temel olarak modern dönemden günümüze uzanan “salt bilimli”¹ ama “felsefesiz” tıp anlayışı problemlerinin çözümüne yönelik bir öneri sunabilmeyi hedeflemektedir.

Çalışmada tıp sanatını uygulayan Antik Yunan dönemi hekim ve filozofların ortaya koyduğu fikirler ele alınarak, bu fikirlerin tıp ve felsefe birlikteliğine dair neler sunduğu incelenerek değerlendirilecektir. Çalışmada ele alınan bölümlerde sırasıyla ilk insan topluluklarından Antik Yunan dönemine kadar olan “felsefesiz ve bilimsiz”² tıp incelenecek, daha sonra felsefenin ortaya çıkışıyla (beraberinde biliminde ortaya çıkışıyla) oluşan değişim ve gelişimler incelenecektir. Sonraki bölümlerde felsefenin ve bilimin arka plana konulduğu Orta Çağ Avrupa’sının tıp anlayışına karşılık bilimin ve felsefenin yükselişte olduğu Orta Çağ İslam tıp anlayışı incelenecektir. Ardından bilimselliğin hız kazandığı Modern dönemden günümüze uzanan “bilimli ama felsefesiz” tıp sanatı incelenecektir. Bunları yaparken özellikle İonia felsefesinin insana ve varlığa yönelik yaklaşımından faydalanılarak, niçin günümüzde bir sağlık felsefesine gereksinim olduğuna dair tartışmalara ve değerlendirmelere yer verilecektir.

Bu çalışma aynı zamanda 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde etkili olan Covid-19 salgını nedeniyle daha çok karşılaşılan sağlık çalışanları ile hasta ve hasta yakınları arasındaki problemlere dikkat çekerek bu tür problemlerin giderilmesinde felsefenin rol alabileceğini göstermeyi hedeflemektedir.

¹ Bu çalışmada “salt bilimsel” terimi ile kastedilen modern doğa bilimlerinin tutumudur. Bu çalışmada “bilimsel olma karşıtlığı” söz konusu değildir. O nedenle de “salt bilimsel” terimi gerektiği yerlerde tırnak içinde kullanılacaktır.

² Felsefe ve bilimin ortaya çıkışından önce büyüsel motifli bilimden ve düşünme biçimden söz edilebilir. Ancak tam anlamıyla bilimsel ve felsefi içerikli tıp çalışmalardan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla burada kastedilen ilkel dönemlerden Antik döneme kadar ki süreçte insanların bilimden ve düşünmekten yoksun oldukları değildir. Henüz yeterli bilgi birikimine sahip olmamalarına dikkat çekilerek tıbbın bilimsellikten uzak, büyüsel bir alan olduğuna vurgu yapılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLK İNSAN TOPLULUKLARINDA SAĞLIK: TANRI HEKİMLER

Sağlık ile ilgili problemler insanlığın tarih öncesi (*prehistorik*) var oluşundan beri varlığını sürdürmüştür. Sibel Öztürk Güntöre *Tıp ve Felsefe* (2005) adlı kitabında tarih öncesi insan toplumlarının ‘düşünsel’ ve ‘bilimsel’ aktiviteden yoksun olmalarına, onların hem sağlığa hem doğaya yönelik tutumlarının araştırma ve sorgulamalarının “bilmek için bilme” aktivitesinde bulunmalarından ziyade hayatta kalabilmeleri için bir etkinlikte bulunduklarına dikkat çekmektedir.

1.1 İlkel Toplulukların Düşünce Yapısı

Güntöre’ ye (2005) göre dünyadaki yaşamın *prehistorik* kısmında insan doğa karşısında kendisini korumaya çalışmasıyla ön planda olmuştur. İlk insanın ortaya çıkışı henüz bilgi birikiminin olmadığı, inançların dahi ortaya çıkmadığı bir dönemde, sözlü iletişimde kısıtlı olduğu varsayılabilir. İnsan, doğadaki diğer canlılardan farklı olarak dünyaya hazır bir şekilde gelmemiştir. Yeni doğan bir bebek henüz ilkel içgüdülerden yoksundur. Çoğu hayvan türünde dünyaya gelen yavru çok kısa bir süre içinde hareketlenmeye başlar. İçgüdüleri onu avcı ise avlanmaya, av konumunda ise kaçmaya yönelik harekete geçirmeye başlar. İnsanı göz önünde bulundurduğumuzda henüz bu tür hareketler için yıllara ihtiyacı olduğu ortadadır. Bu nedenle bakıma muhtaç bir şekilde dünyaya gelir. Zamanla büyümeyi başarabilen, ortama uyum sağlamayı başaran insanlar aynı zamanda kendi becerilerini de geliştirmeye başlamıştır. Hızlı koşma, avlama için tuzaklar kurabilme, güvenlik için gizlilik veya toplu halde yaşayabilme.

Toplu halde yaşama sosyal iletişimi tetikler. Aletlerle veya birkaç yere veya duvara çizilen çizimler dışında konuşma becerisini geliştirmesi söz konusudur. Konuşabilme yeteneği onu diğer canlılardan ayıran bir özellik haline gelir. Düşündüklerini, kendi oluşturduğu anlamlı kelime gruplarıyla karşısındakine aktarabilmesi günlük yaşamını kolaylaştırmaya başlar. İhtiyacını daha anlaşılır biçimde anlatabilmeye başlar.

Bilmediği, korktuğu doğa karşısında zamanla düşünme yoluyla nasıl hayatta kalacağına dair yollar aramış ve konuşmaya başlayarak da bireyler arası iletişim, yardımlaşma veya anlaşmalarda bulunmaya başlamıştı.

Sağlık problemleri ilk insanların yüksekten düşerek yaralanması, kırıklar ve çıkıkların yanı sıra vahşi hayvanların saldırısına uğramaları ve bilinmeyen bitki ve meyvelerden kaynaklanan zehirlenme gibi, toplu halde yaşamının da getirdiği salgın hastalıklar ilkel insanların problemleri olarak düşünülebilir.

İnsanlar, hastalık veya rahatsızlığa sahip oldukları bilincinde olmadan, bu rahatsızlıklara yönelik tedavilerinde çoğunlukla çevreden elde edilen düz sopaların kırık bölgeyi sağlamlaştırmak için kullanmakta ve bazı bitkilerin keşfedilmesiyle belirli rahatsızlıkların giderilmesi gibi sınırlı çözümler geliştirebilmişlerdir. Bu bakımdan yaşamı şekillendiren düşünsel ve bilimsel aktiviteler ilkel dönemde kısıtlı görünmektedir.

Avcı toplayıcı halde göçebe yaşayan bu ilk insan gruplarının karşılaştığı bir diğer zorlukta, doğanın bizzat kendisidir. M.Ö. 95~55 yılları arasında yaşadığı kabul edilen şair Lucretius'un altı kitaptan oluşan *De Rerum Natura* eseri şeylerin doğası üzerine oldukça uzun ve zengin bir şiirdir. Lucretius bu eserinde varlıkların özünü ve yapısını, doğa olayların meydana gelişi ve işleyişi hakkında bahsetmiştir. Doğa olaylarından insanın hareket ve eyleyişlerine, tanrılar hakkında görüşlerine dair önemli bilgiler içermektedir. Lucretius, *De Rerum Natura*'nın birinci kitabında insanların bilmedikleri ve korktukları şeylere ilişkin tanrısal güçler atfetmelerinden bahseder; "*Ölümlülerin bunca korkuya kapılmaları, Yerde ve gökte tanık oldukları olaylara gözle görülür bir neden bulamamalarındandır*" (Uyar, 1974: 18) der ve ekler "*Kolaydır tanrıların istemiyle açıklamak bunları*" (a.e. s. 18). Öyle görünüyor ki Lucretius'a göre de döneminin henüz gelişmemiş bilimiyle yerde ve gökte meydana gelen olayların bilinebilir nedenlerinin keşfedilememesi, insanların korktuğu bu doğal kuvvetler karşısında inançlar oluşturmalarına neden oluyordu. Kendilerini güvende hissetmek için ise tanrı ve tanrıçalar oluşturuluyordu.

İlkel insanın anlam veremediği, açıklayamadığı ve karşı koyamadığı doğal kuvvetlere karşı tanrı ve tanrıçalar oluşturmaya başlaması ve kendisini güvende hissetmek amacıyla büyüler, ritüeller ve dualar yapması da kaçılmaz olmuştur. Aynı

zamanda sağlık alanında henüz tüm rahatsızlıklara çözüm bulamayan bu ilkel insan grupları, zamanla kendi oluşturdıkları inançlar çerçevesinde rahatsızlıklarını inançlarını göre açıklamaya çalışırlar.

Aslında doğa karşısında hayatta kalabilmeleri, bir bakıma kendilerine manevi açıdan destek sağlayacak olan ‘üstün şey’, doğaüstü olana sığınma, güvende olduklarını hissetmelerine neden oluyordu. Bu nedenle bunu benimsediler ve sözlü iletişim kurmaları, farklı göçebe avcı topluluklar arasında bu inançların yayılmasını sağlamış oldu (Güntöre, 2005: 1).

Dolayısıyla insanlığın ilk dönemlerinde konuşmaya, iletişim kurmaya ve düşünme becerilerini doğanın sert şartlarında hayatta kalabilmek için geliştirirken aynı zamanda korkmuş olduğu şeylere ilahi özellikler atfettiği görülür.

Doğadan kaçmak için tanrılaştırdığı güçlere ibadetlerini göstererek doğal afetlerden, kötülüklerden kurtulacağı inanılan bu dönemde bazı insanlar diğerlerinden kendisini daha özel hissededen, öngörüsü daha kuvvetli olan kişiler tanrılarla iletişim kurarak dönemin doğa şartlarında yaşama tutunabilecekleri inancını oluşturmaya başlamıştır. Böylelikle “tanrı soyundan gelme” ve “soylu bir aile üyesi” gibi terimler, inançları doğrultusunda yaşamlarını şekillendiren insanlar tarafından benimsenmeye başlamıştır (Güntöre, 2005: 1).

Sözlü iletişim insanların destanlar, efsaneler yaratmasına ve kendi yarattıkları bu destanlara inanarak yaşamlarını mitolojik öğelere göre şekillendirmelerine neden olmuştu. Yaşamını inancına göre şekillendirmek, doğanın kötücül güçleri karşısında, insan günah işlediği için hastalanır diye inanılmasına yol açmıştı; kişiyi kötücül ruhların ele geçirdiği ve bu nedenle rahatsızlıklar yaşadığına inanılıyordu. Kişi Tanrılara karşı gelmiş bir günahkâr ise kötü ruhlar ya da Tanrılar bu cezayı veriyordu. Bilimsel düşünmenin gelişmediği ilkel insan, hastalığı bilmeden yaşamıştı (Güntöre, 2005: 2).

Dolayısıyla tedaviyi Tanrıdan izin alarak, bağışlanma dileyerek rahatsızlığa çözüm bulması için büyücüler ya da sihirbazlar gibi bir takım özel insanlar çağrılıyordu. Doğadan edinilen çeşitli bitkilerle, doğa üstü güçlere olan inançlarıyla hastalığın nedeni olduğunu düşündükleri kötü ruhu (hastalığı) ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı.

1.2 Yerleşik Hayata Geçiş

İlkel insanın topluluk halinde yaşaması doğa koşulları karşısında daha güçlü olabileceğini kavramasıyla avcı ve toplayıcı/göçebe topluluğundan yerleşik hayata geçiş başlamıştı.

Dik yürümeye başlayan, dik yürümesiyle koşmaya başlayan, konuşarak insan olmanın başlangıcını yakalayan insan, çevresini değiştirmeye başlayıp, alet yaparak, toprak parçasının etrafına çit çevirmeyi akıl ederek bir kültür varlığı olarak uygarlıklar kurma yolunda adımlar atmaya başladığında, hala doğadan korkuyor ve doğaya tapınarak ondan zarar gelmesini önlemeye çalışıyordu (Güntöre, 2005: 2).

Yerleşik hayatın hem çevreyi hem insanı etkilediği görülebilir. Avcı toplayıcı yaşam tarzından yerleşik hayata geçiş toplumdaki yeni normların oluşmasına neden olur. Diğer yandan yeni problemler ortaya çıkar ve çözülmeye çalışılır. Tarım için yeni aletlerin keşfedilmesi, üretimin artması ve fazla ürünü ticaret yapma gibi yeniliklerin yanında, fazla ürünün kontrollü depolanması matematiğin ve yazının keşfini hızlandırmıştır. Kil tabletlerde, çivi yazılarıyla tutulan ürün miktarı, zamanla sözlü iletişime ek olarak yazılı iletişimde oluşmasını sağladı. Bir bilgi aktarımı söz konusudur. Dikkat çeken nokta ise bilgi aktarımındaki cinsiyet rolleridir.

1.2.1 Cinsiyete bağlı iş bölümlemeleri ve ilk şifacılar

Erkek bireyin ilkel toplumlarda özellikle avcılıkla geçimini sağlayan toplumlarda ağır işler için kas kütlelerinin fazlalığını gerektirir. Nesillere aktarılan gen bu yöndedir. Aynı zamanda nesillere aktarılan bilgi de avcılık, taşımacılık ve güvenlikle ilgili bilgilerdir. Kadın bireylerin ise yiyecek ve yeni doğanların bakımı; avcılık ve ağır iş ile ilgilenmemeleri fazla kas kütlesi gelişimini gerektirmemiştir. Onların bilgi aktarımında rolü bu bakımdan yiyecek bilgisi, giysi bilgisi, bebek bakım bilgisi ve hastalık veya yaralanmada (tam olarak bu şekilde söylemeseler de) hangi bitkinin neye iyi geldiğinin bilgisi nesiller boyu aktarılmaktaydı. Bu bağlamda kadınlar ilk doğa eczacıları, şifacılarıydı.

Eğer avcılığı ve ağır iş yapmayı kadın bireyler seçmiş olsaydı ve yiyecek ve yeni doğan bakımı erkek bireyler üstlenmiş olsaydı, bu durumda genetik bilgi aktarımı ve nesillerin gelişimindeki roller tam tersi olabilirdi. Varoluş bakımından kadının doğum için önemli bir role sahip olması, avlanma ve güvenlik yerine barınma ve bakım işlerine yönelmiş olması onu kontrol atına almayı gerektirmez. Hamileliğin uzun ve zorlu süreci dönemin doğa şartlarında ne yazık ki hareket imkânı daha kısıtlı olan

barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlara yönelmesini gerektiriyordu. Dolayısıyla hamilelik gibi zorlu bir süreci erkek bireylerin geçirmesi onların da sınırlı hareket kabiliyeti ile bedeninin fazla byyememesine neden olurdu. Erkek bireyin hamilelik sürecinden uzak olması ve fiziksel gelişimi sağlayabiliyor oluşu onun bu kuvveti üstünlük kurmaya, yönetip kontrol etmeye harcamasının aksine olumsuz doğa koşullarında türünü devam ettirmek için hamile kalan bireylerin korunmasında ve beslenmesinde bu kuvvetlerini harcaması gerekmektedir. Hayatta kalabilmeleri iş birliği yapmalarını gerektiriyordu.

Ancak genel bir deyim vardır; “her meslekte bir çürük elma vardır”. Bu da ne yazık ki baskı ve şiddet uygulamayı seçen erkek bireylerin yukarıda bahsedilen hamilelik döneminde, ki uzun vadede hayatta kalabilmek belirli sayıda bireyin olmasını gerektiriyor, hareket imkânı kısıtlı olan kadın bireylerin bazı erkekler tarafından alt düzeyde, güçsüz, yetersiz, işçi ve bakıcı durumunda görülmelerine, g ve kuvvet ile yönetmek için uygun olmadıkları şeklinde yorumlanıyordu. Bu yorumun etkileri yerleşik hayatta daha belirgin olacaktı.

Yerleşik hayata geçilmesi uygarlıkların kurulması ve yazının gelişmesiyle bilgi aktarımı daha hızlı hale geldi. Ancak bunların yanı sıra tarım toplumunda avcılık ve ağır işle uğraşmayan erkek, fiziksel gücünü şiddete dönüştürerek kadınlara yönelik şiddet ve zulmün de kıvılcımlanmasına neden oldu. Bu da ileriki zamanlarda kadınların birçok alanda erkek tarafından kapalı tutulması, birçok etkinlikten mahrum bırakılması, tıbbi alandan da uzaklaştırılması anlamına gelecekti.

Oysaki ilk şifacılar kadınlardı. Yeni doğanların sağlıklı bir birey olarak yetiştirilmesi ve beslenmede sağlığa zararlı olmayan bitkilerin seçilmesindeki bilgi aktarımı kadınlarda daha fazlaydı. Bu da onların doğadan elde ettikleri bitkilerle bazı hastalıklara, rahatsızlıklara iyi gelmelerini keşfetmelerini ve birer doğa şifacısı olmaları anlamına gelmektedir.

1.3 Mistik geler ve Din ile İ İçe Olan Tıp

“Tıbbın kökenleri büyüye ve dinsel pratiğe dayanır. Tıp ve din tarihi kişinin kötü glerine karşı savunulmasını amaçladıkları için her zaman bağlantılı olmuşlardır” (Güntöre, 2005: 2). Bilimsel ve eleştirel düşünmenin gelişmediği ilkel toplumlarda tıp ve dinin birlikteliği normal olarak görülebilir. Sadece tıp alanında

değil, toplumsal ilişkilerde, beslenmede ve diğer aktivitelerde dahi dinin egemen olmaya başlaması söz konusu. Oluşturulan inanışların yaşama uygulanması tıp alanında mistik öğelerin yer almasına neden oluyordu. Yerleşik hayata geçilmesi, doğaya karşı korunmak için yaratılan doğa üstü tanrılar ve inançlara göre şekillendirilen yaşamlar, kötü güçlere (hastalıklara) karşı büyücülüğün ve dinsel pratiğin gelişmesi anlamına gelir. Doğadan yararlanılan bitkiler; şifa için kullanılan otlar kısmen dinsel öğelerle süsleniyordu ve tanrısal kuvvetlerden güç alınarak iyileşme sağlandığına inanılıyordu.

1.4 Büyük Uygarlıkların Tıp Anlayışı

Uygarlıkların ortaya çıkmasıyla tam olarak bilimsel olmasa da mistik bir tıp anlayışı oluşmaya başlamıştı. Henüz tam bir bilimsel kavrayış ve felsefi düşünüş olmaksızın yaşamlarına etki eden inanışları büyük uygarlıkların da odağındaydı. Karşılaştıkları sağlık problemlerini çözebilmek için tıpkı doğa güçlerinden korkarak onlara tanrısal özellikler atfetmeleri gibi bu dönemde de birçok tanrı ve tanrıçalar yaratılmaya devam ediliyordu. İklima uygun tanrı ve tanrıçalar oluşturmak daha anlamlı geliyordu. Aşk ve sevgi tanrıları, adalet tanrıları, bereket ve bolluğun tanrıları ve elbette ki sağlık, şifa tanrıları. Büyük uygarlıkların geneline yayılmış olan mistik dinsel öğeler tıp alanlarına da etki etmiş durumdaydı. İnsanlığın ortaya çıkışıyla paralele olan tıp alanı ile ilgili ilk bilgiler Mısır papirüslerinden ve Mezopotamya'daki kil tabletlerinden edinilen bilgiler ışığında bazı belirlemelerde bulunabiliyoruz.

1.4.1 Mısır tıbbı

Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla mısırdaki tıbbın genel olarak sihir ve büyüye dayandığıdır, *“insanları her türlü zarar ve kötülüğe karşı korumak için yapılan sihir mısırlıların yaşamlarında ve dünya görüşlerinde büyük bir yer tutmaktadır”* (Güntöre, 2005: 3).

Eski mısırdan gelen tıbbi ilaçlar ve cerrahi nitelikteki müdahaleler teorik bilgiden ziyade günlük yaşamı kolaylaştıran, yaşama dair problemleri konu alan bir dinsel pratiğe işaret eder.

Günlük yaşama dönük, yaşam kolaylığı sağlayan rasyonel uygulamalarla birlikte, insanı kötü ruhların hasta etmesi ya da işlenen bir günahın bedeli gibi inanılması mısır hekimliğini dini bir görünüm altında karşımıza çıkarı ve doğada aranan çare bitkiler yardımıyla kendisini dini bir kimlik altında sergiler (Güntöre, 2005: 4).

Bu bağlamda yaşamlarına uyguladıkları inanışları doğrultusunda kişiye hastalığını veren, onu cezalandıran tanrıydı. Bu nedenle bu ceza niteliğindeki hastalığı ortadan kaldıracak olan kişinin, hekimin tanrılarla iletişim kurabiliyor olması gerekliydi. Dolayısıyla mısır medeniyetinde “hekimler bir çeşit rahiptirler” (Güntöre, 2005: 3).

1.4.2 Mezopotamya tıbbı

Yerleşik hayata geçişin getirdiği kolaylıklar, sabit barınak ve düzenli yiyecek üretimi sağlayan tarım faaliyetlerinin yanı sıra uygarlıklardaki yeni problemler için doğanın incelenmeye başlanması söz konusu. Henüz bilmek için bilmek değil, günlük yaşamı etkileyen pratik yaşama ilişkin problemler ele alınıyordu. Çözüm doğanın gözlemlenmesiyle ve tanrısal ve büyüsel yollarla sağlanıyordu. Yani hastalıklar birer kötü ruh, nedeni ise günahkâr olmakla ilişkilendiriyor.

İnsanlar yaşayış biçimlerine kendi yarattıkları; korktuğu şeyler karşısında sığındıkları tanrıları öylesine benimsemişlerdi ki hayatın her alanında dinin, inancın etkileri görülür durumdadır. Hayatını inançlarına göre şekillendirmek, tıbbın da cin çıkarmakla, kötü ruh kovmakla, ayin, iksir ve büyücülerin etkinlik göstermesi kaçınılmaz olmuştur.

“Mezopotamya uygarlığının kurucusu Sümerler, yazının keşfi ile tıp hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz eski uygarlıklardan biri. Mısır uygarlığı ile aynı döneme denk gelen Mezopotamya'daki tıp da din kimliğiyle iş görmektedir” (Güntöre, 2005: 4). Bu bakımdan hastalık ve sağlığı kontrol eden birçok Tanrı ve Tanrıçaların olduğuna inanılan bir anlayış içinde, onlarla iletişim kurduklarını söyleyen rahipler de toplumda üst sınıflara hizmet veren, üst sınıftan kişiler konumundadırlar. Cerrahi işlemler ise kanlı ve pis olarak görülmesi bakımından rahip hekimler gibi üst sınıfta yer almazlar. Kölelerle aynı sınıfta kabul görürler. Yani Mezopotamya'da hekimliğin iki yanından bahsedilebilir; rahip seviyesinde kabul edilen hastalıkla uğraşanlar, tedavi edenler ve köle veya işçi sınıfı olarak kabul edilen kesme, dikme gibi pis iş olarak görülen cerrah ve dişçi berberler.

1.4.3 Hint tıbbı

Genel olarak bakıldığında Hint tıbbında inanışların yaşama uygulanması, şekil vermesinin etkisi dahilinde tıp anlayışları dinsel ögeler içerir. Hastalık nedeninin günahkâr olmakla özdeşleştiği bu uygarlıkta da tedavi şekli günahın itirafı ile sağlanmaktadır. Ancak bunun yanı sıra “*hastayı dikkatle izlemek, ayrıntılı incelemeler yapmak gibi*” (Güntöre, 2005: 7) mantıklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu dönemde cerrahi işlemler estetik kaygısı gütmeyen; ceza almış ve organları kesilmiş insanlara yardımcı olarak ve daha normal bir görüntü sağlamak amacıyla cerrahi tedavilerde günlük pratiklerini yerine getirmeleri hedeflenmekteydi (Güntöre, 2005: 7).

1.4.4 Çin tıbbı

Eski Çin’de tıp iki ilkeye dayanmaktaydı. Hastalıklar bu iki ilkenin dengesizliği sonucu oluşur inancı egemendi. Çinlilere göre kâinat ilahi güçler tarafından yaratılmıştı ve doğa *yang* ve *ying* adlı iki ilkeden kendiliğinden oluşmuştu. Pozitif özellikte olan erkek *yang* ile negatif özellikte olan dişi *yin* (Güntöre, 2005: 7).

Eski Çin’de tıbbi bilginin her hekimde gizli bir güç olarak bulunduğu inanılıyordu. Bu özelliklere göre tıp ve hekimlikte uğraşmak, insanlara pozitif etkiler sağlama, vücuttaki uyumsuzluğu bulup tedavi etme görevi erkeklere atfediliyordu. Kadının tıp alanında rolü yoktu. En tipik tıbbi tedavi yöntemi de akupunktur adı verilen, günümüzde de hala tedavi amaçlı kullanılan bir yöntemdir.

1.4.5 Yunan tıbbı

Güntöre’ye göre Antik Yunan tıp anlayışı Mezopotamya ve Mısır’daki yaklaşımların özelliklerini taşıyordu. Yunan kültüründe önemli yere sahip olan mitoloji Homeros’un destanları aracılığıyla hem mitolojik hikayeler hem de tıp ile ilgili bilgiler içeriyordu. Bu bakımdan destanlarda karşılaşılan cerrahi müdahaleler önemli yer tutmaktadır.

Bu döneme kadar tanrı hekimler hastalığı tedavi etmekteydi. Tanrılarla iletişim kurduğu kabul edilen bu soylu kişilerin toplumda sağlık dışında yönetimde de ön planda yer almaktaydılar. Tıpta dini ögeler yer alsa da büyüü ve sihir dışarıda tutan daha mantıklı ve bilimsel bir görünüm sergileyen dini temelli bir anlayış vardı.

1.5 Mitoloji ve Tıp: Tanrı Hekimler

Öyle görülüyor ki felsefeden önce ilk insan topluluklarında ve büyük uygarlıklarda soyut düşünmenin sadece tanrılar yaratmak bağlamında kullanıldığı, yaratılan inançların korkulan doğa karşısında korunma amaçlı hayatlarına şekil verdiği biçimde görülmektedir. Diğer birçok alanda olduğu gibi tıp alanında da mitolojik öğeler, büyücüler ve şamanlar; hastalık olduğu bilinmeden “tanrıya karşı gelmenin cezası” olarak yorumlanmış ve tedavilerin büyüsel ve dinsel tedaviye dönüşmesi bu durumda hemen benimsenmiştir.

Bu bağlamda ilk hekimlerin göçebe yaşam tarzında kadınların olduğu, yerleşik hayata geçildiğinde, topluluk halinde yaşamının etkisiyle, toplumun genelince oluşturulmuş inanışların kabul edilmesiyle sağlık alanının kadınlara göre olmadığı, tanrılarla iletişim kurabilenlerin erkeklerin olduğu ve dolayısıyla kadının akılsal bir varlık olamadığı kabulü yaygınlaşmaya devam etmekteydi.

Tanrı ile iletişim kurabilen olması bakımından toplumda hekimlerin hem erkek hem din adamı rolünde olması gerektiği inancı yaygınlaşmaktaydı. Bu tür bir ortamda inançlardan bağımsız düşünebilmek ve inanışlara bağlı olmadan bilimsel bir açıklama ortaya koyabilmek, sonu ölümle ve dinsizlikle suçlanma olduğundan ne düşünce alanında ne de pratik bilim alanında ilerleme kaydetmek oldukça güçtü. Dolayısıyla özellikle sağlık problemlerin çözümü mitolojik geleneklere hapsedilmişti. İleride karşılaşılacağı üzere felsefenin ortaya çıkışında önemli bir yeri olan, toplumun bir arada yaşayabilmesinin anahtarı olan “*izonomi*” İonialı filozofların ortaya çıkabilmelerine olanak sağlayacaktı.

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFE VE BİLİM IŞIĞINDA SAĞLIK: FİLOZOF HEKİMLER

2.1 Felsefe-Filozof-Tıp-Hekim-Hikmet-Doktor

Felsefenin ve tıbbın ortak yönü insan yaşamını konu edinmesiyle sınırlı gözükmemektedir. Tıp ve felsefe birlikteliğini incelemeyi önce “Felsefe, Filozof, Tıp, Hekim, Hikmet, Doktor” gibi kelimelerin etimolojik analizine bakmak tıp sanatıyla felsefenin birlikteliğini daha da anlamlı kılabilir³.

Türkçede **Felsefe** kelimesi Arapça *flsf* kökünden gelen, aynı anlama gelen *falsafat* veya *filasfat* sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük Grekçe (*philo-sophia*) “bilgelik-sevgisi, felsefe” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Grekçe (*philó-sophos*) “bilgelik-seven, filozof” sözcüğünden türetilmiştir.

Türkçede **Filozof** kelimesi Arapça (*faýlasûf* veya *filasûf*) “felsefe ile uğraşan” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük Grekçe (*philósophos*) “bilgelik seven, felsefe ile uğraşan” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Grekçe (*philéō*) “sevmek” ve (*sophós*) “bilge, bilgin, üstat” sözcüklerinin bileşimidir.

Türkçede **Tıp** kelimesi Arapça *tbb* kökünden gelen (*tıbb*) “hekimlik mesleği ve ilmi” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük Aramice/Süryanice (*tbbā*) “bilgi, ilim” sözcüğünden alıntıdır.

Türkçede **Hekim** kelimesi Arapça *hkm* kökünden gelen (*hakīm*) “hikmet sahibi, bilge, filozof, tabip” sözcüğünden alıntıdır.

Türkçede **Tabip** kelimesi Arapça *tbb* kökünden gelen (*tabīb*) “hekim, doktor” sözcüğünden alıntıdır.

Türkçede **Hikmet** kelimesi Arapça *hkm* kökünden gelen (*hikmat*) “bilgi, bilgelik” sözcüğünden alıntıdır.

Türkçede **Doktor** kelimesi Fransızca (*docteur*) “1. üniversitede hocalık beratına sahip kimse, doktora sahibi, 2. diplomalı tabip” sözcüğünden alıntıdır.

³ Terimlerin etimolojik analizi ‘www.etimolojiturkce.com’ web sitesi aracılığıyla yapılmıştır.

Fransızca sözcük Latince (*doctor*) “öğretmen, hoca” sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Latince (*docere, doct-*) “öğretmek” fiilinden +*or* sonekiyle türetilmiştir.

Grekçede “bilgi, bilgili, bilgiyi seven ve bilgiyi sevmek” anlamında kullanılan kelimeleri, Türkçeye geçen aynı anlamlı Arapça kelimelerde de benzer anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Bu bakımdan hekimin aynı zamanda filozof olması anlamsız gözükmemektedir. Felsefe ve tıp bilgiyi konu edinir; bu bilgi var olana ilişkin, insan yaşamına, düşünceye ve doğaya ilişkin bilgidir. Filozof, bilgiyi sevmek etkinliği ile bilgiyi elde eden, bilgiyi seven anlamında iken hekim de aynı şekilde bilgili, ilim sahibi, bilge olma etkinliği ile bilgiye sahip olan ve pratik alanda işleyen anlamında benzerlikleri bulunmaktadır.

Fakat hekim olmakla doktor olmayı günümüzde bir tutar gibi görünmekteyiz. Hekim terimi ilk insan topluluklarından buyana (tam olarak hekim denmese de şifacı/şamanlar da bilgileriyle insanı elmaları bakımından hekimlikle benzerdir) sağlıkla uğraşan kişilerin mesleği olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda hekimliği ele alırken asıl amacının hasta kişiye yardım etmek, tedavi etmek, elde ettiği bulguları ve tecrübe verilerini başka rahatsızlıklara çözüm üretmek için kullanan, akıl ve gözlemin bir arada olduğu fakat çoğunlukla pratik bilgi alanına ilişkin olduğu söylenebilir. Yani hekimliği hem klinikte mesleğini yapan hem hasta evlerini dolaşarak tedavi eden kişi olarak görmekteyiz. Hekimin hem hastasına olan yaklaşımı hem hasta yakınlarına olan yaklaşımı onu sadece bilgi sahibi olmaktan öte bir konumda tutmaktadır. Doktorluk ise bir meslekten ziyade bir unvan olarak karşımıza çıkar. Orta Çağda kullanılmaya başlandığı ve hasta kişiye yardımda bulunmaktan ziyade (hasta ile temasta olmadan) “hastalık hakkında felsefi kelimelerle düşünmeye daha fazla zaman ayırmak anlamında, hoca anlamında” doktorların üniversitelerde/okullarda yer aldığı görülmektedir. Sonuç olarak hekim hasta başında hem pratik hem teorik olarak yardım etme amacını güderken, doktor teorik bilginin elde edilmesinde ve aktarılmasında bilgi sahibi hoca rolünde olduğu görülmektedir.

Doktorun ilgi alanı olan insan, soyutlanır, tedavi edilmesi gereken veya hastalığının anlaşılması gereken bozuk bir nesne olarak algılanmaktadır. Hekimliğin bu kavrayıştan öte bir yaklaşımda bulunduğu, tıp bilgisinin yanı sıra ilgi alanının insan olması bakımından hastaya olan yaklaşımında farklılar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu

çalışmada esas olarak orta çağda gün yüzüne çıkmış olan doktorluk değil eski çağlardan beri süre gelen hekimlik konu edinmektedir. Hekimin insana olan yaklaşımı da felsefeyle daha anlamlı olabilmektedir.

2.2 Tıp, Din ve Mitoloji Birlikteliği

Dikkat edilmelidir ki, insanların yaşamlarını kendi kurdukları ve inandıkları inançlara göre şekillendirmeye başlamaları bir bakıma doğa karşısında hayatta kalmak için oluşturulan bir çözümdü. *Prehistorik* dönemde değinildiği üzere; inancı yaşamlarına göre şekillendirmeleri yanı sıra, sağlık alanındaki etkinliklerinin de etkilenmesi anlamına gelmekteydi. Kişinin baş ağrısının nedeni inançlarına göre yaşamaması, davranmaması onu günahkâr hale düşürüyor ve tanrı tarafından cezalandırılıyordu. Tedavisinde bu bağlamda dinsel öğeleri barındırmak durumundaydı. İnsanlar arasında bazıları kendilerine diğerlerinden daha sağduyulu olduğuna inanarak tanrılarla iletişim kurabildiğini ortaya koyuyordu. Bu kişiler büyücü, şaman, rahip adı altında tanrıyla iletişime geçiyor ve cezalandırılmış günahkâr için af dilemeye, kurban vermeye ve beraberinde doğadaki bitkilerden de yararlanılarak iksir yapımını sağlıyordu. Dolayısıyla felsefeden önce tıp, ilk toplumlarda yaşama şekil veren inancın etkisinde iş görmektedir. Felsefe olmadan özgür, eleştirel ve herhangi bir gücün etkisi olmadan düşünebilmek oldukça zor görünmektedir.

2.3 Felsefenin Doğuşu; İlk Aydınlanma

Antik Yunan⁴ dönemine gelindiğinde, ilk filozoflar Anadolu'nun Ege kıyısında yer alan İonia'nın Miletos kentinde yaşamış, kendilerinden önceki fikir ve inanışların

⁴ Bu bölümden itibaren daha sık karşılaşılabileceği için “Anadolu ve Yunan” kelimelerin etimolojik analizi verme gereği duyulmaktadır. **Anadolu** kelimesi Grekçe (*Anatolia*) “Doğu ülkesi, Ege'nin doğu kıyısı ile Fırat nehri arasındaki ülke” sözcüğünden alıntıdır. Sözcük Grekçe (*anatolē*) “1. kalkış, doğuş, özellikle güneşin doğuşu, 2. doğu, 3. Ege'nin doğusu” sözcüğünden türetilmiştir. Bu sözcük Grekçe (*anatellō*) “doğmak, çıkmak” fiilinden türetilmiştir. Bu fiil Grekçe (*téllō, tol*) “kalkmak, kaldırmak” fiilinden *ana+* önekiyle türetilmiştir (terimin etimolojik analizi ‘www.etimolojiturkce.com’ web sitesi aracılığıyla yapılmıştır.)

Grekçe “kalkmak, kaldırmak” fiili Anadolu halkının kullandığı “ağırlamak” fiiliyle daha anlaşılır bir hal almaktadır. Anadolu halkının sahip olduğu hoş görü yaklaşımı hem yerli halkın birbirine hem yabancı kişilerin bölgeyi ziyaretinde hoş karşılanması, ağırlanması durumuyla görülmektedir. Bu nedenle Anadolu hem güneşin doğudan doğmasıyla ışığın ilk ulaştığı bölge olarak hem de yerli halkının insanlara hoş görülme yaklaşımından dolayı isimlendirildiği düşünülebilir.

Yunan kelimesi Arapça ve Farsça aynı anlama gelen *yūnān* sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Eski Farsça (*yōnān*) “İyonyalılar” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Grekçe (*iōnes*) “Helen boylarından biri, İyonyalı” özel isminin çoğuludur (terimin etimolojik analizi ‘www.nisanyansozluk.com’ web sitesi

varlık ve evren hakkındaki mistik açıklamalarıyla yetinmemişlerdir. Thales (M.Ö. 625-545), Anaksimandros (M.Ö. 610-547), Anaksimenes (M.Ö. 546- 525) ve Aspasia (M.Ö. 460-401) mitolojinin varlık anlayışıyla varlığa yönelik yaklaşımını doğru bir bağ kurma olarak görmediler. Onların insanın kendi aklına dayanarak kendisini ve varlığı, doğayı, evreni anlama çabaları ilk aydınlanmayı oluşturmaktadır.

İlk filozoflar, Aristoteles'in *Metafizik*'in birinci kitabında söylediği üzere “*ilk zamanların felsefesi henüz genç ve başlangıçlarında bulunduğu için her şey hakkında ancak yarım yamalak şeyler söylemiştir*” (Aristoteles, 2021: 172); felsefenin ilk öncüleri oldukları için filozoflar her alana ilişkin düşünceler ortaya koyamamışlardır ki bu nedenle ‘Sokrates öncesi doğa merkezli felsefe’ ve ‘Sokrates sonrası insan merkezli felsefe’ ayrımı yapılır. Aristoteles, ilk filozofların “her şey hakkında yarım yamalak şeyler” söylemelerini kötü bir şey olarak yorumlamaz. Aksine onların bilgisizlikten kurtulmak için felsefe yapmaya giriştiklerini, merak etme duygusuyla sırf bilmek için bilmenin peşine düşmelerinden bahseder (Aristoteles, 2021: 115). Thales'in ilk ilkenin su olduğunu söylemesi hakkında Aristoteles şöyle demiştir:

Onu bu inancına götüren şey, herhalde her şeyin sıvı bir varlıktan beslendiği, sıcaklığın kendisinin de ondan çıktığı ve onunla varlığını sürdürdüğüne ilişkin gözlemi olmuştur. O, görüşünü bu olgudan ve her şeyin tohumlarının nemli bir yapıda olması, suyun ise

aracılığıyla yapılmıştır). Fahri Işık *Uygarlık Anadolu'dan Doğdu* (2019) eserinde ve *Anadolu Lykia Uygarlığı* başlıklı makalesinde İonialılar'ın Hellen boylarından biri olmadığını ortaya koymaktadır. Ona göre Hellenler'den önce Anadolu'da İonialılar ve Hititler hali hazırda yaşamaktaydılar. Bugünkü batı uygarlığının temeli Atina'nın batı ege sömürgelerinden biri kabul edilen İonia halkının Hellenleştirilmesi söz konusudur; “*Ege'nin her alanda Altın Çağı'nı yaratan MÖ 7./6. yüzyıl İonia'sında kültür ve sanatın, dinsel dogmalardan sıyrılarak özgür düşünce ve akılla varılan bilimin ve hatta demokrasinin Anadolu özlü olduğunun; bu çağdaş değerleri yaratan tarafın İonlar ve alan tarafın Hellas anayurdundaki Hellenler olduğunun bilinmesine karşın, İonia'da salt “Hellence” yazılıyor diye halk Anadolu'dan koparılmıştır*” (bkz. <https://diogenesofinoanda.wordpress.com/resumesabstracts/>). Ancak, nasıl ki günümüzde fikirleri, edebi eserleri, bilimsel buluşları yaymak ve geniş kitlelerle iletişimi sağlamak İngilizce konuşup yazmayı gerektiriyorsa Antik Yunan döneminde de İonialılar'ın hem ticaret yapabilmeleri hem de eserlerini daha geniş kesimlere ulaştırabilmeleri için Hellence yazmaları gerekmektedir. Yerli halk kendi dilinde konuşmaya devam ediyordu; “*Yazı Hellence'dir Arkaik İonia ve Aiolia'da, halk da salt Hellence konuşur da denemez, çünkü “İonialı” olarak tanımlanan kişiler MÖ 6. Yüzyılın ilk yarısı içinde kayda geçen II. Nabukadnezar yıllıklarında Hellence değil “Luvice” adlar taşırlar; tıpkı Thales'in babasının Heksamyes, bir Samos eşrafının Kheramyes, Herodot'un amcasının Panyassis adları gibi yerli adlar*” (Işık, 2019: 16). Dolayısıyla bu tez çalışmasında “Antik Yunan” ismi kullanımında kastedilen Hellen boyu olan, bilimi, felsefesi, sanatı Hellen'den geldiği düşünülen anlamında İonialılar şeklinde değildir. Hellenler'den önce de var olan ve MÖ. 6. yüzyılda felsefenin ve dolayısıyla bilimsel-felsefi tıbbın doğuşunu sağlayan İonialılar kastedilmektedir.

nemli şeylerin doğasının kaynağı olması olgusundan çıkarmıştır (Aristoteles, 2021: 122).

Sonuç olarak ilk felsefe her alanda düşünceler ortaya koyamamış olsa da mitolojiden bağımsız, akla dayalı bir etkinlikle bazı ilke ve nedenler ortaya koymaları bakımından Aristoteles açısından da önem arz eder;

... Ancak gene de burada bizden önce varlığı incelemeye girişmiş ve gerçek üzerinde düşünmüş olanları yardımımıza çağıralım. Çünkü onların da bazı ilke ve nedenlerden söz ettikleri açıktır. O halde onların görüşlerini gözden geçirmemiz yararlı olacaktır. Çünkü böylece ya başka tür bir nedeni keşfedeceğiz veya şu anda savunduğumuz nedenlerin doğruluğuna olan inancımız daha pekişmiş olacaktır (Aristoteles, 2021: 121).

2.4 Miletoslu Filozofların Var Olana İlişkin Kavrayışı: *Kosmos, Physis, Arkhe, Logos*

İonia aydınlanmasını mümkün kılan ve filozofların varlığa yönelik tutumlarını belirleyen temel kavramlar üzerinde durmak gerekmektedir. Tıp, din ve mitoloji birlikteliğinde bahsedildiği üzere, ilkel dönemlerden antik döneme kadar toplumlarda kabul gören ve yaşamlarına dahil edilerek sürdürülen inançların efsaneler vasıtasıyla her alanda söz hakkına sahip bir “din ortamı” oluşmasını görmekteyiz. İlkel dönem için insanlara umut vermesi bakımından, insanlara motivasyon sağlaması açısından bir bakıma ihtiyaç halinde olan “üstün şeye” olan gereklilik, yerleşik hayata geçilmesi ve yaşam için kritik olan problemlerin çözülmesinin ardından etkisini yitirmek yerine oluşturulan inançlar bir bakıma toplumda söz sahibi olmanın veya yönetici olmanın aracı durumunda gözükmektedir. Bu da toplumdan bazı kişilerin kontrolü ve gücü elinde tutmak için oluşturulan inanışların sürdürülmesi anlamına gelmektedir.

Bu süreç içerisinde inançlardan bağımsız yaratıcı ve eleştirel düşüncelerin oluşması yok denecek kadar azdır. İnsanların hayret etmeleri, çevrelerinde gözlemledikleri doğa üzerine düşünceler üretmelerine neden olmaktadır. Aristoteles hayret ve merakın insanı bilmek için harekete geçiren, felsefe yapmaya iten şey olduğundan bahseder (Aristoteles, 2021: 115). Ancak bu merakın giderilmesindeki, bilginin elde edilmesindeki engel geleneksel olarak kabul edilen fikir ve inanışların hala toplumlarda kabul görmesiydi. Söz gelimi; yağmurun yağması Zeus’a, depremlerin ve denizdeki fırtınaların oluşması Poseidon’a vb. atfediliyordu.

Varlığı sürekli tanrılara başvurarak açıklamak Miletoslular için yeterli gözükmüyordu. Bu nedenle merak duygusunun insanı harekete geçirebilmesi ve

gözlemlenen doğal fenomenler üzerine düşünceler üretebilmesi “tanrı ve tanrıçalardan” bağımsız bir varlık kavrayışını gerektiriyordu. Oluşturdukları dört temel kavram, yaratıcı ve eleştirel düşünmenin yanı sıra bilebilmenin ve anlamının anahtarı konumundaydı.

İonia aydınlanması aslında tamda buydu. Herhangi bir kuvvetin etkisi altında olmadan kişinin kendi aklı ve gözlemleriyle bilgiyi elde etmesi, akıl yürütmesiyle merakını gidermesi, problemleri anlaması ve çözüm bulmasıydı. Bu düşünsel devrimden önce doğanın düzensiz ve bilinemez bir halde (kaos) olduğu inancının geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tanrıların keyfi durumlarına göre işleyen doğa olayları bilinemez bir konumdaydı. Bu bakımdan yaşamda karşılaşılan sağlık problemlerin çözümünün tanrısal nitelikler taşıması hiç şaşırtıcı gözükmemektedir.

Dört temel kavramın etkisi bu bakımdan göz ardı edilemez bir düşünsel devrime neden olmaktadır. Bilinmezliği, kaotik durumu geride bırakarak *kosmos* olan, bilinebilir ve güzel olan bir evren/doğa anlayışının oluşmaya başlaması söz konusudur. Düşünsel devrimin oluşmasını sağlayan dört temel kelimenin kökenlerine bakıldığında:

Kosmos teriminin Grekçe (*kósmos*) “düzenli, güzel, iyi ve anlaşılabilir” anlamalarına geldiğini görürüz. Grekçe (*kosméō*) “düzenlemek, çeki düzen vermek, güzelleştirmek” fiilinden türetilmiştir. Yani düzensiz, anlaşılmaz bir evren anlayışını yıkarak yerine iyi, anlaşılabilir, düzenli ve güzel olan bir evren anlayışı oluşturulur. Bu bakımdan Miletoslu filozofların, kaotik halde bulunan mitolojik doğa kavrayışı yerine, *kosmos* olan bir doğa kavrayışı oluşturmaları yaratıcı ve eleştirel düşünebilmeyi mümkün kıldığı söylenebilir.

Phusis terimi Grekçe (*phýsis*) “doğa, gelişme ve büyüme” anlamlarına gelir. Aristoteles *Metafizik*’de *phusis* hakkında “*oluş ve hareketin ilk ilkesi, büyüyen şeylerin kendisinden çıktığı ilk öge*” (Aristoteles, 2021: 275-277) anlamlarına geldiğinden bahseder. Yani doğa, mitolojilerdeki tanrıların keyfi hareketlerinden bağımsız kendi kendine yeten, kendi hareketini kendisinde taşıyan olarak görülür. Bu sayede mitolojilerden bağımsız bir etkinlik çerçevesinde filozofların doğanın ilkelerini

bilebilmeleri olanaklı olur. Çünkü aynı zamanda doğa (*physis*), *kosmos*'un içerisinde yer almaktadır.

Arkhe terimi Grekçe (*ἀρχή*) “başlangıç, ilk” anlamlarına gelir. Aristoteles *Metafizik*'de *arkhe* terimi hakkında genel olarak “*bir şeyin kendisinden hareket etmeye başlanan ilk noktası*” ve “*Meydana gelen bir şeyi, bu şeyin bir parçası olmaksızın meydana getiren ilk şey ve hareket ve değişimin doğal başlangıç noktası*” (Aristoteles, 2021: 269) şeklinde bahseder. Yani varlıkların keyfi bir biçimde var olmadıkları kabul edilmiş olur. *Kosmos* içerisindeki *physis*'da varlıklar belli ilkelere göre meydana gelmektedir, büyümektedir, hareket etmektedir. Böylelikle ilk filozof olan Thales M.Ö. 6. yüzyılda evrenin *arkhe*'sinin su olduğunu söyleyebilmiştir. Doğru da olsa yanlış da olsa, Thales, bu düşüncesi ve gözlemi ile kaotik olan, keyfi işleyen evren inancını geride bırakabilmiş ve düşünsel devrimiyle akla ve gözleme dayanan felsefenin/bilimin oluşmasını mümkün kılabildi.

Logos terimi Grekçe (*logos*) “söylem, söz, oran, uyum, yasa, sayı, akıl” anlamlarında kullanılır. Erkızan'a (2013) göre terim “konuşmak, ifade etmek, söylemek” anlamına gelen *legein* fiili ile aynı kökten gelir ve “*bir şeye ilişkin bir logos vermek, o şeyi açıklamak, daha açık bir ifadeyle; o şeyin neden öyle olduğunu ya da olmadığını açıklamaktır*” (s.31). Dolayısıyla *logos* teriminin bir şeyin nedenini ortaya koymayı, akıl ve ilkeler ile nedenini ortaya koyabilmeyi ifade ettiği görülmektedir.

Dört temel kavram bir arada ele alındığında görülecektir ki akli, ilkeleri, düzeni, iyiyi ve bilinebilir olanı kavramamızı mümkün kılan bir düşünsel devrimin temel taşı oldukları açıktır. Keyfi işleyen evren kavrayışının yıkılması ve İonia'da bilimin-felsefenin ortaya çıkabilmesini sağlayan *İonia Aydınlanması* söz konusudur.

2.4.1 Miletosluların tanrı kavrayışı

Miletoslular geleneksel olarak kabul edilmiş bütün fikir ve inançları kuşkuyla karşılamışlardır. Onlar için “tanrı” (*theos*) bugün bu terimin sahip olduğu anlamdan çok farklı bir anlama sahipti. İonialılar “tanrı” terimini asıl tözü, gerçek varlığı (*primary substance*) tanımlamak için kullandılar ki o, tanrısal bir nitelik olarak kabul edilen ölümsüzlüğü, sonsuzluğu ifade ediyordu (Erkızan, 2013: 15).

Onlar için tanrı terimi aynı zamanda ilk insan topluluklarından bu yana doğa karşısında sığınmak amaçlı yaratılan anlamdan farklı bir anlama sahipti. Oluşturulan inanışların yaşama etki etmesi ve insanların bu inanışlara doğa üstü güçler atfetmesiyle dönemin düşünsel ve tıbbi alanına da doğrudan etkide bulunmuştu. Bu süreç içerisinde

tanrılarla iletişim kurduğu inanılan kişiler birer hekim, hekim olduğunu iddia eden kişiler de tanrıyla iletişim kurabilir olmalıydı. Bundan dolayı hekimlerin birer din adamı/rahip niteliği kazandığı da görülmektedir. Hastalığın tanısı ve tedavisi bu bağlamda elbette inanışları gereği mistik, büyüsel bir yapıdaydı. Miletosluların geleneksel olarak kabul edilmiş bu tür inanış ve fikirlere kuşkuyla yaklaşmaları, bir olgunun açıklamasının inançlara göre değil de başka türlü bir açıklamasının olup olmayacağı üzerine kafa yormaya başlamalarına zemin hazırlamıştı. Bu da tıbbın felsefeyle buluşmasıyla benzer kuşkuların ortaya konabilmesinde önemli bir noktadır.

Geleneksel din anlayışı aksine Miletoslular için tanrı, doğal dünyanın kendisinde bulunuyordu ve kendisine tapılan, boyun eğilen, ayinler ve törenler düzenlenen bir varlık olarak da algılanmıyordu (Erkızan, 2013: 15). Burada dikkate alınması gerek birkaç soru vardır. Niçin Miletoslular dışında başkaları geleneksel kabul edilmiş fikir ve inanışlardan şüphe etmiyordu? Miletoslulara bu düşünsel zemini hazırlayan, dört temel kavramı oluşturabilmelerini olanaklı kılan neydi?

2.4.2 Eleştirel düşünmenin temel taşı “İzonomi” ilkesi: Atina demokrasisi ve İonia izonomisi

M.Ö. 6. yüzyıla gelindiğinde Anadolu’nun Ege kıyıları M.Ö. 1000 ile M.Ö. 800 yılları arasındaki aktif kolonileşme faaliyetlerinde yerleşimcilerle oluşturulan yeni topluluklar, kökenlerindeki şehir-devletlerden veya kabile gruplarından bağımsız olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler. Göçebe toplulukların yerleşik hayata geçmesiyle oluşturduğu İyonya medeniyeti *izonomi* yönetim şeklini benimsemişti. *İzonomi*, eşitlik ve özgürlük sunabilen, erkek ve kadın ayrımının yapılmadığı, polise sadakatli olmakla bir düzen sağlayarak yönetilene ve yöneticiye gereksinimin duyulmamasını sağlıyordu (Karatani, 2019: 29-39).

Karatani’ye (2019) göre İonia’da çiftçi kendi toprağını işlemekteydi ve büyük toprak sahipleri yoktu; “*topraksız kişiler, başkasının toprağında çalışmak üzere kalmak yerine yeni bir yere gidiyordu*” (42). Benzer durumun ise Atina’da sanatın ve zanaatın hor görülmesi (bir köle işi olmaları) nedeniyle “başkalarını çalışmaya

zorlayan sistem” ile kölelerin iş gücü ve borç karşılığında Atina vatandaşları veya toprak sahiplerinin⁵ yerine çalışmaları söz konusuydu.

Dolayısıyla Atina’nın “köle emeğine dayanan sistemine” karşı İonia’da insanlar aktif olarak ticaret, alışveriş ve üretimde yer almaktaydılar. Hükümdarın olmaması, hükmedilenin de olmaması ve dolayısıyla toplumdaki herkesin kendi iş gücünde aktif olarak rol alması, köle alımının olmamasını ve ortaya çıkabilecek isyanların olmamasını sağlamaktaydı. Çünkü kişi kendi emeğinin karşılığını bir toprak sahibine vermiyordu (Karatani, 2019: 42).

Bu nedenle toplumda çıkan ve çıkabilecek isyanları ve firarları önleyebilmek için Sparta ve Atina askeri güce ve üstünlüğe ihtiyaç duymaktaydı. Halkın, daha doğrusu vatandaş olmayan köle ve çiftçilerin isyanlarını önlemek amacıyla demokrasi kullanılmaktaydı. Emeğinin karşılığını toprak sahiplerine kaptıran çoğunluklu grubun sayıca üstünlükle seçilen bir yöneten seçmeleri söz konusudur. Fakat Atina toplumunda demokrasinin çoğunluğun hükmetmesi ve azınlığın da boyun eğmesi olarak bakıldığında İonia’nın sahip olduğu *izonomi* ilkesinden zıt bir konumda yer aldığı görülmektedir. Üstelik seçilen yönetici sıradan biri, çiftçi veya köle, bir kadın olamazdı. Yönetim üzerine bilgisi olan, eğitilmiş birinin yani bir Atina vatandaşının seçilmesi söz konusudur. Bu özelliklere, bu haklara sahip olmak Atina vatandaşı olmakla doğrudan ilişkiliydi. Yani hükmeden hep belli bir insan gurubuydu.

Öte yandan İonia sahip olduğu *izonomi* ilkesiyle hükmedene ve hükmedilene ihtiyaç duymamaktadır. Köle alımı olmaması veya çoğunluk karşısında boyun eğen bir kesimin olmaması isyanları meydana çıkarmıyor ve askeri güce ihtiyaç duymayı gerektirmiyordu. “*Felsefenin doğuşuna kucak açan İonia ruhunun, düşüncesinin en önemli özelliği olan bağımsızlığı ve özgürlüğüdür*” (Erkızan, 2013:15). Antik Yunan’da ekonomik eşitlik o dönem için özgürlüğü de sağlıyordu. Yani bağımsızlık, eşitlik ve özgürlüğü İonia’da mümkün kılan ve felsefi faaliyetin oluşmasına zemin hazırlayan *izonomi* ilkesi bu bağlamda önemli bir yere sahiptir. Miletosluların var olana ilişkin düşünceleri toplumdaki yaşam koşullarını belirlemektedir. Atina’da ise aksine, yaşama koşulları, vatandaş olma koşulları düşünürlerin kavrayışını

⁵ Aslında toprak sahibi olmak için Atina vatandaşı olmak gerekiyordu. Kölelerin, Atina dışından gelen ziyaretçilerin ve kadınların ne vatandaş olması ne de toprak sahibi olmaları söz konusu olmamıştır.

etkilemektedir. Bu nedenle köle veya çiftçi, kadın olan birisinin felsefe ve diğer alanlarda söz sahibi olması olanaklı değildi. İleride bahsedileceği üzere Atina’da kadınların tıp okumak için erkek kılığına girmesi söz konusu olmuştur⁶. İonia’yı Atina’dan ayıran önemli unsurlardan birisi de budur. Erkızan’ın ifadesiyle İonia ruhu-düşüncesi Aspasia (M.Ö. 460-401) gibi kadın bir filozofun da faaliyet gösterebilmesine olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak *izonomi*, Miletosluların geleneksel kabul edilen inanış ve fikirlere kuşkuyla yaklaşımlarına olanak tanıyordu. Toplumun bir hükümdar tarafından yönetilmemesi özgür ve eleştirel düşünüşün/fikirlerin oluşabilmesine olanak sağlıyordu. Dolayısıyla felsefenin, bilimin ortaya çıkışı uygun koşullarını bulmuş ve Thales ile birlikte ortaya çıkmış oldu. Felsefenin yaşama ve düşünüş tarzına etkisi o denli etkili ki Thales ile başlayan bu ilk aydınlanma “bilmek için bilmek” idealini yani bilimin de önünü açmış oluyordu. Doğaüstü mistik güçlerden ya da din ve büyüye dayalı açıklamalarla yetinmek yerine temelinin gözleme dayalı ve herhangi bir kuvvete tabi olmayan aklın kullanılmasından oluşması felsefi etkinliği meydana çıkarmıştı. Bu gelişme sayesinde tıp alanı felsefeyle buluşmuş oldu. Geleneksel inanış ve fikirlerden kurtularak temelinin gözlem ve akıl olduğu bir alan olmaya başlamıştır.

2.5 Tanrı Hekimden Filozof Hekime

Tanrı hekimden, daha doğrusu yaşamlarına dahil ettikleri inançlara göre hareket eden hekimden araştıran, sorgulayan hekime geçiş yaşanıyor. Tıp anlayışı değişiyor. Felsefenin insan yaşamının kendisini konu edindiğini, tıbbında insan yaşamının sağlığıyla ilgilendiğine değinmiştik. O halde felsefeden önce tıp, tanrıların özellikleriyle insan yaşamına müdahale ediyorken felsefe ile beraber yeni bir tıp anlayışının oluşmaya başlaması söz konusudur; insana insandan ve doğadan yola çıkarak müdahale etmek, hastalığın tedavisi ve saptamanın araştırılması, sorgulamanın ve gözlemlemenin kullanılması, felsefi teori bilgisi ve tıbbi pratik bilginin dini inanış ve dogmaların etkisinde olmadan bilimsel bir yolda analizinin yapılmasını ve ilerlemeye başlamasını görüyoruz.

Felsefenin oluşturduğu sorgulayarak öğrenme, tıp alanında da geleneksel kabul edilen fikir ve inanışların düşünce ve gözlem ışığında yeniden ele alınarak temellerinin

⁶ bkz. 2.11.2. Hagnodike: erkek kılığında bir kadın hekim s.50

daha sağlam olduğu tanı ve tedavilerin oluşturulmasında büyük katkısı vardır. Mistik, büyüsel tıbbın yerini akılcı tıp alır.

Antik dönemde akılcı tıba yön veren Hippokrates ve Galen'i incelemek, sağlık alanındaki etkinliklerinde nasıl felsefeyi dahil ettiklerini ve hasta hekim arası yaklaşımı görmemizi sağlayabilir. Böylelikle günümüzde eksik olan insana yönelik felsefi yaklaşımın oluşmasında fayda sağlayabilir.

2.6 Antik Dönemde İyonya Aydınlanması Işığında Filozof-Hekimler

Hippocrates ve Galen'e bakmadan önce, onlardan önce yaşamış, İyonya felsefesini benimseyen ve çalışmalarına, düşüncelerine uygulayan filozof/hekimlere de bakmak gerekir.

2.6.1 Empedokles (Akragas M.Ö. 495-435): Dört temel kök ve doğa-beden ortaklığı

Akragaslı Empedokles, özellikle Miletoslu filozoflarla başlayan ilk nedeni, *arkhe*'yi bulma çabasında kendisinden önce öne sürülen ilk neden görüşlerindeki maddeleri kabul eder. Thales *arkhe*'yi, canlılığın devam etmesinde gerekli olması bakımından Su'yu her şeyin ilk nedeni olarak kabul eder; Anaksimandros ilk nedenin sonsuz ve sınırsız olarak önceden hep var olduğunu düşünür; Anaksimenos de canlılığın var olması için gerekli bir diğer maddeyi ilk neden olarak Hava'yı kabul eder; Herakleitos ise her şeyin oluş içerisinde, belli bir düzende işlediğı, oluşun ve değişimin hareket halinde oluşu ile ilk nedeni Ateş olarak kabul eder; bu düşüncelerin sentezi olarak Empedokles, canlılığın ve doğanın kaynağını oluşturan Toprak ile beraber varlığın temel ilkesi olan dört maddeyi -Ateş, Su, Hava ve Toprak- eşit statüde görür (Erkızan, 2013: 35-63).

Bu dört element dört özelliğe karşılıktır: sıcak, kuru, nemli ve soğuk. Bu koşutlukta düşünen filozof-hekim organizmada da kan, balgam, sarı safra ve kara safra gibi dört esaslı sıvının olduğunu ve bu sıvıların, kalp, beyin, karaciğer ve dalaktan kaynaklarını aldıklarını söylemiştir (Güntöre, 2005: 13).

Bu bakımdan Empedokles, oluşturduğu düşünceleri, kuramları eylem alanına geçmeyen yalnızca bilmek ve açıklamak amacı güden kuramsal düşünce olarak kalmamış, felsefe ve tıbbın birlikteliğini insan vücudu içerisinde benzerlikler kurularak sürdürülmesinde etkili olmuştur. İnsan bedenini anlamada uzun yıllar

geçerli ve önemli bir tıp teorisi oluşturmaları bakımından felsefe ve tıp birlikteliği için Empedokles önemli bir filozof-hekimdir.

2.6.2 Demokedes (Kroton M.Ö 6. yy): İnanca bağlı olmayan tıp pratiği

Demokedes hakkında elimize çok az bilgi ulaşmış olsa da Samos'ta ve Aigina'da tıp pratiğini geliştirmek için hekimlik yaptığını biliyoruz (Bayat, 2010: 110). Tıbbın inanç alanından kurtulması pratik olarak ele alınabilir, gözlemlenebilir, yanlışlanabilir ve doğrulanabilir bir hale gelmesi hekimliği bir din adamı olmanın dışında, felsefenin etkisiyle hem bir filozof gibi düşünebilme hem de bir sanatçı gibi becerilerini sergileyebilmesi mümkün hale geldiği söylenebilir. İnancın yaratmış olduğu sınırlar ve ağır cezalar, dinden çıkma, tanrıya karşı gelme gibi inanışların dışında, kaynağının doğada olduğu bir kavrayışın gelişmesi söz konusudur.

2.6.3 Epikharmos (Kos M.Ö. 550-460): “Tüm bilginin kaynağı doğadır”

Doğanın gözlemlenmesi ve sağlık etkinliklerin doğanın bilgisiyle şekillenmesi filozof-hekim Epikharmos'da daha net görülebilmektedir. Bayat'a göre (2010) Epikharmos'un felsefesinde bilginin kaynağı doğadır. O, doğa dışında başka bir kaynaktan bilgi edinilemeyeceğini söyler. Bu da bilgi meselesinde inancın yer almayacağı anlamına gelir. Epikharmos, sağlığın bozulmasını doğaya aykırı davranışlardan kaynakladığını düşünen bir filozof-hekimdir. Buna birinci dereceden tanık olduğumuz bir örnek covid-19 virüsüdür. Nüfusun fazlalığı, düzensiz çoğalma ve düzensiz kentleşme, düzensiz beslenme, doğayı ihtiyacımızdan fazla sömürmek aslında normal koşullarda virüslere yakalanma olasılığımızın çok düşük olduğu bir durumdayken yukarıda sıralanan düzensiz durumlar sebebiyle virüsle temas etme olasılığımızı arttırmaktayız. Doğa kavrayışımızın, varlığa yönelik tutumumuzun nedenli yanlış olduğuna dair açık bir örnek. Her halükârda, Epikharmos'a kulak verdiğimizde yine kendi suçumuzla düştüğümüz bu durumdan ancak yeniden doğaya dönerek kurtulabileceğimiz söylenebilir.

2.6.4 Alkmaion (Kroton M.Ö. ~450): “Beyin Düşünmenin Merkezidir”

Krotonlu hekim ve doğa bilimci olan Alkmaion'a göre, beyin, düşünmenin bütün ruhi hallerinin yöneticisidir (Bayat, 2010: 111). Alkmaion, düşünmede duyumun rol aldığını, duyum verilerinin beyindeki ruhi bölgede işlenerek düşünme ve algılamının sağlanmış olduğunu düşünmektedir. Temelde yine doğadan elde edilen

verilerin duyular aracılığıyla beyne aktarıldığı görülür. Hastalık bir düşünceden, inanıştan ibaret değildir. Fiziksel olan bu dünyanın verileri de hem tıp açısından hem de düşünebilme açısından gerekli olduğu söylenebilir. Aksi durumda, eğer duyulardan elde edilen verileri kullanmayacaksak, niçin duyularımız olsun? Hiçbir duyu organımız olmadan fiziksel dünyada hayatta kalamayacağımız apaçıktır.

Diogenes Laertios (2021) Alkmaion'un şu sözlerini aktarır: “*Görünmeyen şeyler konusunda, ölümlü şeyler konusunda tanrıların kesin bilgisi vardır, bizler insan olarak ancak tahminde bulunabiliriz*” (s. 411). O halde Alkmaion'a göre ancak görünmez ve ölümsüz olan tanrılar görünmeyenler ve görünenler, ölümlü ve ölümsüz şeyler konusunda kesin bilgilere sahip olabilir. İnsan ölümlü ve görünürdür. Dolayısıyla değişen dünyanın fiziksel içeriklerine yönelmektedir. Bu bakımdan insan ölümsüz ve görünmez şeyler konusunda tahmin veya inançtan öte gidemez. Ama ölümlü ve görünür olanlar konusunda, yani doğa konusunda kesin bilgilere sahip olabilmek için doğaya, varlığa yönelmesi onlar hakkında bilgiye sahip olabilmesi demektir.

Alkmaion'un bu bağlamda doğa bilimci ve hekim olması şaşırtıcı değildir. Var olana yönelik kavrayışını sağlık alanında kullanması tıp, bilim ve felsefe ilişkisinin açık bir göstergesidir.

Dolayısıyla filozof-hekim Alkmaion, diğer filozof-hekimlerde de görüldüğü gibi, İyonya aydınlanması ile beraber temelsiz fikirlerin ve geleneksel inanışların aksine, tıpta ve bilimde; insan bedeninde ve zihninde bulunan hastalıkların doğadan elde edilen veriler ışığıyla düzeltilebilmesini görmekteyiz.

İyonyalı filozofların varlık kavrayışları bu bağlamda sadece düşünce alanında fark yaratmayla kalamayıp, insan yaşamına etki eden birçok alanda ve tıp alanında da devrimsel farklar yaratmayı başaramışlardır.

Tüm bunlar bize; inanç temelli tıp anlayışından ayrı bir “bilinebilir ve doğadan yararlanarak tedavi edilebilir” bir tıp anlayışının oluştuğunu göstermektedir. Antik dönem filozof-hekimleri, felsefenin sağladığı nedeni bulma arayışı, merak etme, eleştirme ve bilimsel etkinlikleri oluşturmalarıyla tıp alanında inanç temelli hastalık ve tedavi anlayışının değişmesini sağlayabilmişlerdir. *Prehistorik* dönemden beri dinin egemen olduğu yaşam tarzında ve sağlık etkinliklerinde artık aydınlanmanın

oluşturduğu eleştirel kavrayış ile tıp-bilim-felsefe paralelliklerinden söz edilebilen bir dönemin başladığı söylenebilir.

2.7 Tapınak Tıbbının Sürdürülmesi (M.Ö. 6-5 ile M.S. 2. yy)

İyonya aydınlanmasının varlığa yönelik tutumunun sadece felsefe ile sınırlı kalmadığına değinmiştik. Miletoslu filozofların etkinlikleri, varlığa yaklaşımlarındaki değişim dönemin her alanında küçük veya büyük değişimler yarattığı göz ardı edilmemelidir. Bu değişimlerden biri Hippokrates'in Akılcı tıp anlayışının oluşmasıdır. Hippokrates'in Akılcı tıbbının önemini anlamak için, antik dönemde etkinliğini sürdüren tapınak tıbbından bahsetmek de gerekir. Mitolojilerin tıba, insan yaşamına olan etkileri göz ardı edilemez bir sürede yüzlerce yıl devam ettirilmelerindeki motivasyonu anlamak akılcı tıbbın ortaya çıkışında yaratacağı değişimleri anlamak bakımından önemli olabilir.

Valentina Gazzaniga (2019) Hippokrates'in akılcı tıbbından önce antik dönemin tanrısal tıbbının, kişinin rahatsızlığının ne olduğu bilinmeden, kendisini kötü hissetmesi sonucu kutsal tapınaklara ziyaret ederek tanrıya yakarış, arınma, kutsal uyku gibi yöntemleri denediklerinden bahseder (s.1150). Toplumu etkisi altına alan mitolojilerin insanların yaşamlarında yer edinmesi ilkel toplumların doğa karşısındaki çaresizliklerinden doğan bir güvenli alan oluşturmaya dayandığından bahsetmiştik.

Gazzaniga, M.S. 2. yüzyılda tanrı Asklepios'un tapınağında gönüllü olarak tutsak kalan Yunan hatip Ailios Aristides'in *Hieroi Logoi (Kutsal Sözler)* eserinin, M.Ö 6-5 ile M.S. 2. Yüzyıl gibi bir zaman aralığından geçerliliğini koruyan 'tanrısal tıp' konusunda önemli kaynaklık ettiğini aktarır. Asklepios Mitolojisine göre:

Apollon ile ölümlü Koronis'in oğlu olan bu genç tanrıyı Kentauros Kheiron Thessalia dağlarında yetiştirir ve ona şifalı otların kullanımını o kadar iyi öğretir ki, Asklepios ölülere diriltecek hale gelir. Tanrıların düzenini ihlal etmekteki bu olağan üstü becerisinden dolayı Zeus tarafından öldürülen Asklepios, babası Apollon tarafından diriltir ve böylece kahramanlık boyutundan tanrısal boyuta geçişi ve tanrısal faaliyetler, nihai olarak onaylanır (Gazzaniga, 2019: 1151).

Bu mitolojilere göre Asklepios, tapınağında geçirdikleri uzun yıllar boyunca hastalarının rüyalarına girerek ve de tapınak rahipleri yoluyla onlara tanrısal tedaviler önerir. Bu noktada, sağlık alanındaki etkinliklerin ilahlaştırılması hakkında; "şifalı otların kullanımı ilahi bir bilgi veya kutsal bir öğreti mi, mitolojilerin yüzlerce yıl

korunmasındaki motivasyon nedir, ölümden döndürme yapıcı bir güç mü yoksa yıkıcı bir güç müdür?” gibi birkaç sorunun incelenmesi yerinde olacaktır.

Şifalı otların kullanımı ilahi bir bilgi veya kutsal bir öğreti mi?

İlkel toplumların yaşam koşulları göz önünde bulundurduğumuzda elde edeceğimiz bazı sonuçlar vardır. Pekâlâ ilkel bir insanın, çevresini tanıdığında deneme yanılma yoluyla bir bitkiyi yemesiyle ve devamında herhangi bir rahatsızlık belirtisi gösterip göstermediğine bağlı olarak onun sağlıklı bir yiyecek olduğunun hatta bazı durumlarda yaralanmalara ve sakatlanmalara iyi gelebileceğini keşfetmesi mümkündür. Çünkü benzer durumların, örneğin doğadaki hayvanların bazı rahatsızlık durumlarında bitkilerden faydalanması gözlemlendiğinde insanların da aslında hiçte ilahi olmayan bu bilgilere aklı ve gözlemi sayesinde ulaşabileceği anlamına gelir (bkz. Ek-A). Fakat henüz ilkelerinin bilgisinin elde edilemediği bu ve ileriki dönemlerde inançların oluşturulması ve sıkı sıkıya benimsenmesi din kaynaklı bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir.

Tanrıların izni, öğretisi olamadan neyin ne için kullanacağını, neye nasıl davranılacağını kurallaştırılması ile bu kurallara uymadan hastalığa şifa için çalışmalarda bulunan birçok kişinin cadılık ve dinsizlikle suçlanması kaçınılmaz olmuştur. İnançlarına uygun davranmamanın tanrıya karşı gelme olarak algılanması ve doğal afetlerin meydana gelmesi, salgın hastalıkların ortaya çıkışıyla bağdaştırma inancının yaygınlaşması söz konusudur. Günümüzde halen daha özellikle çiftçilikle geçimi sürdüren toplulukların aileler arası evlilik gerçekleştiğinde, mevsim normallerinin üzerinde seyreden iklim sebebiyle mahsullerin verimsiz olmasını “yeni evlenen uğursuz gelinler” ile özdeşleştirme inancı hakimdir. Hedefte yine kadının “kötülüğü beraberinde getirmesi, uğursuzluğu” inancı söz konusu.

Sonuç olarak normal şartlarda deneme yanılma yoluyla, ihtiyaç için veya bilmek için bu tür sağlık bilgilerine ulaşmak mümkünken, dinin egemen olduğu antik toplumlar da sağlıklı fikirlerin oluşturduğu suçlamalar meydana gelmiştir. Doğa şifacılarının ilahi bilgi dışında bu bilgilere ulaşmaları cadılık olarak/dinsizlik olarak görülmüştür. Toplumu etkisi altına alan inanışlara göre “şifa bilgisi” tanrının onayıyla kullanılır bir halde kalmıştır.

Mitolojilerin yüzlerce yıl korunmasındaki motivasyon nedir?

Doğanın bilinemez, düzensiz ve tanrıların kontrolünde olduğu düşüncesinin yıkılması, yukarıda bahsedilen gelenekselleşmiş inanışların etkisinde olmadan düşünebilmenin kolay olmadığını tarih kitaplarında görebilmekteyiz. İyonya’da izonomi içinde bu tür gelenekselleşmiş fikirlerin etkisinde olmadan yaşayabilmek, düşünebilmek, öğrenebilmek mümkün hale gelmişti. Felsefe ve bilim ortaya çıkabilmişti. Fakat İyonya aydınlanmasına rağmen çevre şehirler hala daha mitolojiye sıkı sıkıya bağlıydı. Gazzaniga’nın da aktardığı üzere mitolojik öğelerle süslenen fikirler uzun yıllar geçerliliğini sürdürmüştü. Asklepios’un öldükten sonra dirilerek yeniden hayat bulmasının ve tanrılar tarafından öğretilen “ölümden diriltecek kadar” iyi bir tıp bilgisinin olması, insanlar üzerindeki inancı kuvvetlendirmesine ve mitolojilerin uzun yıllar sürdürülmesine neden olmaktaydı. Asklepios mitolojisinde anlatıldığı şekliyle bu inanışı benimseyen kişiler⁷; bilimle, felsefeyle, tıpla, astronomiyle vb. alanlarla uğraşanları “tanrıların düzenini bozmakla” suçlamayı sürdürmüşlerdir.

Söz konusu ölüm, sağlık, kahramanlık ve inanış olduğunda mitolojilerin devam ettirilmesi durumu engellenemez görülmektedir. Engellemek de gerekir mi? Engellemek, oluşmuş bir kültürü, sanatı, tarihi yok etmeye neden olabilir. Dolayısıyla engellemek yerine, bu efsaneleri yaşamlarına uygulamalarında bir sınır olmalıdır. İncanın ve mantığın sınırları, bu dünya ile öte dünyanın ayrı şeyler olduğunun bilincinde olarak, bu dünya problemlerini çözmek için bilime, sanata ve felsefeye olan ihtiyacın da önünün kesilmemesi elbette önemlidir.

Ölümden döndürme yapıcı bir güç mü yoksa yıkıcı bir güç müdür?

Ölümden döndürme düşüncesinin yapıcı ve yıkıcı gücünü Amin Maalouf’un *Empedokles’in Dostları* (2021) kitabında anlattığı yarı distopik romanında daha net görebilmek mümkündür.

Aslında ölüm söz konusu olunca yazılışında gizlemeler ve değiştirmeler yapılan tarihimize bakmamız yeterli olacaktır. İnsanlığın günümüzdeki değiştirilerek

⁷ Sadece Tanrı soyundan gelenlerin iyileştirme sanatını gerçekleştirebildiklerini, dolayısıyla diğer alanlarda da etkinlikte bulunabilmenin koşulu olarak ‘tanrı soyundan gelmiş olmalıdır’ şeklinde bir incanın gelişmesi durumu.

yazılmış olan tarihi, başlangıçta; kadınların erkeklerin köleleri olacak şekilde yaratılmış olduğu inancı ve erkeğin akla, kadının ise fiziksel haz ve şehvetler ile ilişkilendirilmesi; yıllar boyu toplumların birbirlerini yok ederek üstünlük kurmaya çalışmaları; bilimin, sanatın, felsefenin ve bizzat varlığın, insan yaşamının yok edilmesiyle sonuçlanan ve kendisini tekrar eden değiştirilmiş tarihi.

İnsanlığın bu değiştirilmiş tarih içinde, aydınlanma çabaları da oluşmuştu. Fakat gözleri kör eden üstünlük kurma idealleri ve zihni kör eden hastalıklı düşünceler aydınlanma gibi devrimlerin çok fazla etkisini gösterememesine; aydınlanmayı kendi çıkarları doğrultusunda varlığı sömüren bir etkinlik haline dönüşmesine, ideolojilerine ters düşen filozof ve bilim insanlarının öldürülmesine, eserlerinin yok edilmesine, tarihin yazılışında kasıtlı olarak gizleyerek yazılmasına neden olmuştur. Bu gizleme çabasında kadınların bilgi öznesi olarak var olabilmeleri ve her türlü hak ve özgürlükten uzak tutulmaları yer almaktadır. Diğer toplumlardan kendisini üstün gören toplumların üstünlük kurma arzusunun oluşturduğu yağmalama/sömürme etkinliği doğaya karşı yapılan yanlış yaklaşımlardan birisiydi. İklim dengesini bozmamızla belki de geri dönülemeyecek bir küresel ısınmaya neden olmuş durumdayız.

Böylesi gelenekselleşmiş temelsiz düşüncelerin iyileştirilmesi veya ortadan kaldırılması mevcut gezegenimizdeki doğanın kaybolan dengesine kavuşmasını sağlamanın anahtarı olabilir. Bu geri dönüşüm canlı ve cansız varlığın tümüne uygulanabilir bir iyileştirme olabilir. Maalouf'un distopik romanında bu iyileştirmeyi Empedokles'in sevgi ve nefret kuramında görebilmekteyiz.

Romanda; okyanusların uçsuz bucaksız suları arasında, kendilerine 'Empedokles'in Dostları' adını veren bir topluluk, gizlendikleri yerden dünya uluslarının birbirlerini yok edebilecek nükleer savaş durumunda müdahale etmeleriyle ortaya çıkarlar. Kendilerini tarih boyunca dünyadan izole bir ortamda, diğerlerinin ne yaptığının bilgisinde olup kendi gizli yaşamlarını sürdürmüşler. Ve dünya insanlarının yaptıkları hatalardan ders çıkarıp o hataları yapmamışlar olarak görüyoruz. Müdahalecilerin amacı karşılıklı güven ve dostluk ortamının olduğu bir dünya düzeni oluşturmak, Nefretten ve üstünlük kurmaktan uzak, sevgi ve dostluğun esas alındığı bir dünya düzenine ulaşmaktır.

Bu uzlaştırmacı toplum, dünya uluslarının tıp bilimden daha gelişmiş bir tıp bilgisine sahip olduklarını ve bazı acısız/ağrısız işlemler sonucunda vücuttaki tüm rahatsızlıkları giderebildiklerini söylemektedirler. Hatta onların ölen kişilerin kısa bir süre sonra yeniden hayata döndürebilmelerine şahit oluyoruz. Böylesi bir bilgi üstünlüğü nedeniyle, kendilerinden daha üstün gördükleri bu yeni topluma karşı tüm dünya, onlara birer ilah seviyesinde hayranlıkla bağımlı hale gelirler. Kimse aniden ortaya çıkan yüzen hastaneleri nereden ve nasıl dünyanın farklı kıyılarına geldiğini sorgulamıyor. Çünkü o yüzen hastaneler herkesin korkularına bir çözüm taşımaktaydı. Ölümü ve hastalığı ortadan kaldıracak ilahi seviye bir tıp bilgisine sahipler. Bilinçsizce, bilmeden tedavi olmak bir bağımlılık haline geliyor ve zamanla doktorları yüceltmelerine, tapmalarına neden oluyor.

Sağlık açısından üstün olan bu toplumun neden kendilerine ‘Empedokles’in dostları’ demelerinin birkaç açıklaması olabilir. İlk olarak ortaya çıkma nedenlerinde, mevcut kaotik yapıda olan uluslararası ilişkinin, neredeyse tüm dünya kültürünü, tarihini, bilgisini silebilecek nükleer silahlanmanın getirdiği tehlike nedeniyle karşılıklı sevgi, dostluk ve güven ortamı oluşturmak istemlerinde görebilmekteyiz; Empedokles’in sevgi ve nefret kuramında “*Sevgi, var olanları birleştirir; nefret ise ayırır*” (Erkızan, 2013: 64). İnsan ilişkilerinde uygarlıkların dostluk, güven ve sevgi içinde geçinmeleri, insanlığı parçalanmaz bir sağlamlıkta dost olarak yaşamalarını sağlayabilir olması bakımından Empedokles’in varlık kavrayışı önem arz etmektedir. Bu da kendi yapıp etmelerinden kaynaklı bir kitlesel yok oluştan uzak olmalarını sağlayabilir. “*Sevgi’nin egemenliğinde elementler aynulaşır, uyum kendini gösterir...Nefret’in etkisi altında ise evren dağılır, ayrılır ve parçalanır*” (Erkızan, 2013: 64).

Nefret, uygarlıklar arasında, hatta aynı toplumun bireyleri arasında, kadın-erkek arasında bir üstünlük kurma çabalarının oluşmasına neden olmaktadır. Sevgi ve dostluktan uzak bir şekilde iletişim kurma bizi parçalanmaların ve yok oluşların eşiğine getirmektedir.

İkinci olarak, aslında genel tarih süreci içinde filozof ve bilim insanlarının öldürülmesi, çalışmalarının ortadan kaldırılması, sadece yönetimde olanların kendi ideolojilerine uygun olan öğretileri sürdürülmesine izin vermeleriyle günümüzde tıpta,

bilimde, sanatta, sosyal alanda bu noktadayız. Eğer uzun tarih sürecinde bu tür insanlık suçlarını işlememiş olsaydık, romandaki gibi bir üstün tıp bilgisine ulaşmış, ölümden dirilme olmasa bile çok daha uzun süre hayatta kalabilmeyi sağlıyor olabilirdik. Sevgi ve dostluğu felsefede, sanatta, bilimde vb. sürdürebilseydik günümüzdeki gibi bir üstün ulus olma, sömürgeci olma, kitlesel yok oluşlara neden olma gibi durumlarla karşılaşmıyor olabilirdik.

Roman aslında bize ölümden döndürmenin getireceği başarı ve itibarın, insanların şifacı kişilere karşı ilahi bir hayranlık kurmalarına ve hatta ölümsüzlüğe ulaşabilmek için birbirlerini öldürmelerini göstermekte. Hem öldürme gücü hem ölümden döndürme gücü farklı sonuçları olsa da benzer bazı problemleri beraberinde getirmektedirler. Ölüm korkusu nedeniyle itaat etme, öldürme ve ölümden kurtulmanın getirdiği bağımlılık ile yine itaat etme, öldürme. Bu tür durumların yaşanmaması için düşünme/anlama sanatı, dostluk ve sevgi herkesin sahip olması gerekenler olarak gözükmektedir.

2.8 Hippokrates Tıbbı: Akıl ve Gözlemin Birlikteliği

Hippokrates (M.Ö. 460-370 Kos-İstanköy) Anadolu'nun ege kıyılarından birisi olan Kos (İstanköy) adasında doğmuştur. Valentina Gazzaniga (2019), Heippokrates'in gerçekliği kesin belirlenemeyen, hayali biyografisin olduğundan bahseder. Biyografisi büyük ölçüde hayali şekilde kurgulanmış, dönemin efsanelere olan hayranlık kavrayışının etkisiyle, Homeros'un kahramanlarından Asklepios'un soyundan geldiği kabul görmüştür (s. 1153). Bu nedenle doğuştan üstün/ilah seviyesinde olma inancı ve hekimliğin aileden öğrenilen bir uğraş olduğu inancı hakimdi. İleride ele alınacağı üzere Hippokrates hem doğuştan ilahlar seviyesinde (tıp bilgisinin doğuştan sahip olunması, tanrılar tarafından verilen olarak) hekimliğin olmadığını hem de hekimlik sanatını Yemin'ine bağlı kalanlara öğretebileceğinden bahseder.

Gazzaniga'ya göre Hippokrates adı altında günümüze kadar ulaşmış altmış kadar eser aslında farklı yazarlara ait olup farklı üsluplarda ve amaçlarda yazılmış ve tarihlerinde büyük çeşitlilik göstermektedir. Günümüzde bu eserlerin Hippokrates'e ait olup olmadığı konusunda tartışmalar devam etmektedir. Gazzaniga'ya göre eserlerin çeşitliliğine rağmen *Corpus Hippocraticum* (*Hippokrates Külliyyatı*) adı

altında İskenderiye’de derleme şeklinde toplanan eserlerin en az iki ortak özellikleri bulunmaktadır; ilki, hastalığın oluşumunda tanrısal müdahalenin rol oynadığı fikrinin reddedilmesidir. İkinci olarak, sağlık ve hastalık “tanrısal” şeyler olarak görülmez ve doğa (*phusis*) bağlamında ele alınırlar; “dolayısıyla sağlıkta veya hastalıkta bedene olanlar, duyuşsal araştırmanın konusudur ve akılcı bir şekilde açıklanmalıdır” düşüncesidir (Gazzaniga, 2019: 1154-1155).

Düşünsel devrim, aydınlanma, felsefe, bilim veya adı ne olursa olsun, hiç kuşkusuz Miletosluların gerçekleştirdiği aydınlanmanın etkisi tıp alanında hekimler üzerinde de görülmektedir. Miletoslular; geleneksel fikir, inanış ve kabulleri reddederek doğanın kendi kendine var olan, kendi hareketini içinde barındıran *phusis* (doğa) olduğunu; *kosmos*’un (evrenin) rastlantı ve düzensizlik içinde işlemediğini, aksine, düzenli ve bilinebilir *arkhe*’lerin (ilkelerin), yasaların olduğunu ve doğanın tanrıların keyfi istekleri doğrultusunda işlemediğini, ilkelerin bilgisini elde etmek için *logos*’un (aklın), bilimin, gözlemin kullanıldığı bir etkinlik ile var olana yönelik kavrayışın oluşturduğu bir düşünsel devrim oluşturmaktaydılar. Bunu çoğu kez tekrarlamak gerekir çünkü günümüzde olduğu kadar geçmişte de sağlık, toplumların ayakta kalmasını sağlıyordu. Mitolojilerde sağlıkla ilgili tanrıların, tanrı soyundan gelenlerin toplumun ilgisini ve inanışını kazanması rastlantı değildi. Miletosluların varlık kavrayışındaki düşünsel devrimleri tıp alanında sadece pratikle veya inançlardan, mitolojilerden gelen bilgilerle yetinmek yerine, aynı şekilde aklın ve gözlemin temel alındığı bir yöntemin oluşmasında rol oynamıştı. Hippokrates tıbbı bu bağlamda ele alındığında, hastalığın oluşumunda tanrısal rolün reddedilmesiyle, sağlıkta ve hastalıkta olanların doğa bağlamında ele alınmaya başlanması dönemin felsefi etkinliğinin bir sonucu olarak tıp ve felsefenin bir araya gelişinin göstergesidir.

Tanrısal tıbbı geride bırakmak, akılcı bir şekilde açıklamalarda bulunmaya çalışmak tıp alanındaki büyük devrimlerinden biriydi. “*Hippokratesçi tıp, saf ampirist beceriden uzaklaşıp bedenin dengesini değiştiren ilkelerin kuramsal tartışmasına yaklaşan, edinilebilir ve aktarılabilir bir bilgi modeli sunar*” (Gazzaniga, 2019: 1156). Bu bilgi modeline gelmeden önce tanrısal müdahale reddedildiğinde sadece pratiğin olduğu bir tedavi modeli de mümkündü. Ceviz içinin beyne benzemesinden ötürü beyne fayda sağlayacağını sanılması gibi basit gözlem verilerinin ötesinde nasıl ve niçin iyi geleceğinin önemsenmediği bir bilgi modeli. Ancak bu durum her hastalık

için geçerli olamayabilirdi. Bu nedenle hem sağlıkta hem hastalıkta olup bitenin sadece ampirik verilerle anlaşılmaya çalışılmasının yanında spesifik incelemelerin, kuramsal tartışmaların da yer aldığı akıl ve gözlemin bir arada kullanıldığı bir tıp kavrayışı oluşturulmuştu. İyonya aydınlanması ışığında Hippokratesçi tıp anlayışında hastalığın meydana gelme ilkelerinin bilinmesi ve gelecekte de meydana geleceklerin ön görülmesi hedeflenmektedir. Felsefenin sağladığı kuramsal düşünme, tıp alanında sadece düşünmenin veya sadece pratiğin tek başlarına işleyemeyeceklerini düşünen Hippokrates'in akli ve gözlemi bir arada kullanmasıyla sağlık alanında büyük takipçilere ve etkilere ulaşması söz konusuydu.

2.8.1 Vücut sıvıları kuramı

İnsan vücudundaki dört temel sıvı olan kan, balgam, sarı ve kara safra sıvıları Hippokrates'e göre sıcak, soğuk, kuru ve nemli özelliklerine karşılık gelir. Ona göre vücut sıvılarıyla bu özellikler arasında farklı yaş ve cinsiyete bağlı olarak farklılık gösteren bir denge durumu söz konusudur. Sağlıklı olma dengeyi, hasta olmak da bu dengenin bozulması anlamına gelir (Gazzaniga, 2019: 1157).

Empedokles'in dört temel kök anlayışı da doğal dünyada var olan şeylerle insan bedeninin aynı köklerden meydana geldiği anlamına gelir. Nesnelerin dört kökü içirme oranı evrendeki sevgi ve nefret hareket ilkesine bağlı olarak farklılık göstererek farklı nesnelerin oluşabilmesine olanak tanımaktadır. Dönemin felsefi, bilimsel ve tıbbi gelişmelerine geniş bir perspektiften bakınca; dört temel kökün (Empedokles'e göre; ateş, su, toprak, hava) maddenin dört haline denk olması (Hippokrates'e göre; sıcak, soğuk, kuru, nemli) ve insan bedeninin dört temel sıvısıyla (kan, balgam, sarı safra, kara safra) benzerlik göstererek hastalıklı veya sağlıklı olmanı nedenlerinin inançtan ayrı olarak doğada ve vücutta aranması felsefeyle birlikte tıp kavrayışının değişmesi olarak gözükmektedir.

Dolayısıyla felsefi kavrayışla birlikte, neden bir şekilde değil de başka şekilde hareket edildiğinin bilgisine dayanan yöntemin oluşması; 'ceviz beyne benzer fakat neden beyne iyi gelir, hangi bileşenleri içinde barındırır?' şeklinde düşünülmesinin oluşmasını görmekteyiz. Kişinin baş ağrısının nedeni olabilecek olguların düşünülmesi, vücutta oluşturduğu belirtilerin gözlemlenmesi ve tedavinin uygulanışında hastada oluşturduğu belirti ve yan etkilerin gözlemlenmesi ile tıbbın bir

bilim olarak etkinliğini sürdürmeye başlaması görülmektedir. Tanrının verdiği hastalık ve tanrının vereceği şifadan ayrı bir kavrayış biçimi olarak; Hippokrates'in akılcı tıp kavrayışı ile beraber hastalığın tanrısal bir olgu olgudan kaynaklanmadığının, beden işleyişinden veya çevreden kaynaklanan bir nedenden ötürü meydana gelmesinin düşünülmesi oluşmaktadır. Doğanın ve insan bedeninin ortaklıklarının göz önünde bulundurarak vücut sıvılarının dengesinin sağlanması için akıl ve gözlemin bir arada olduğu iyileştirme sanatının felsefeye olan ilişkisini görebilmekteyiz.

2.8.2 Hekimin sanatçı, bilimci ve filozof yönleri

“Tıp, kuramsal ilkelerin bilinciyle “ne yapacağını bilme”nin dikkatli bileşiminin ürünü olan ve bir ürünün, yani kaybedilen sağlığın kazanılmasını, daha doğrusunu “yeniden kazanılmasını” amaçlayan, edinilebilir ve aktarılabilir bir beceridir” (Gazzaniga, 2029: 1157). Dolayısıyla Hippokratesçi tıp anlayışına göre hastalığı tedavi etmek bir gemi yapmaktan son derece farklıdır. Deneyimli bir gemi ustası yapması gereken işlemleri bilir fakat bu işlemlerin kuramsal motivasyonunu bilmek zorunda değildir. Yaptığı gemiyi kullananların mutluluğunu, sağlığını, gelecekte karşılaşılabileceği problemleri gözetmez (ya da her zaman gözetmez). Gemiye düzgün şekilde yapamadığı takdirde parçaları sökerek yeniden işleme başlayabilir. Fakat aynı durumlar hekim için geçerli değildir. Hekimin bilgisi ve deneyimleri insana yönelik bir eylemde bulunur. Cansız bir varlık değildir. Bir insana uygulanacak yanlış tedavinin ortaya çıkaracağı sorunları en baştan hiçbir şey olmamış gibi ele almak mümkün değildir. Aynı zamanda hekim tedavinin *kuramsal motivasyonunu* bilmek durumundadır. Tedavinin hasta ve hasta yakınlarında uyandıracak düşünceler, umutlar, korkular vb. gelecekte de aynı hastalığa tekrara maruz kalmasının önlenmesi gibi durumları da bilmek zorundadır. Gazzaniga'nın (2019) dediği gibi *“tıp tekhne'sinin konusu, hasta bedeninin aktardığı ve önemli özelliği değişkenlik olan duyu verilerin ortaya çıkarılmasıdır”* (s.1157). Bedenin incelenmesi, duyu verileri ışığında akıl yoluyla teşhis ve tedavisinin belirlenmesi gerekmektedir. En önemlisi de bir insanla ilgileniyor olmasıdır. Hipokratesçi hekimin bir canlıyı ölümden döndürmek veya ölüme yollamak sorumluluğu içerisinde bir sanatçı olması söz konusudur. Sağlık alanındaki becerisini geliştirebilme, aktarabilme ve aynı zamanda (bozulan bir gemiyi tamir eder gibi değil) bir insanı, canlıyı iyileştirme sanatını barındırmaktadır. Bu

bakımdan tıbbın, daha doğrusu Hippokratesçi anlamda tıbbın ve hekimliğin bir bilim alanı olduğu kadar bir felsefe ve bir sanat alanı olduğu da söylenebilir.

2.8.3 Doğuştan ilah seviyesinde hekimlik üzerine

Hippokrates'in tıbbın felsefeyle olan ilişkisine dair, "bir hekim aynı zamanda filozof olursa ilahlar seviyesine yükselir" sözü dönemin mitolojilerden kaynaklı hakim inancı olan doğuştan ilah seviyesinde olan kişinin hekim olabileceğini ima etmesine ve hekimlerin toplumda ilahlar seviyesinde görülmesine karşılık (ki Asklepion mitinde bu görülmektedir) hekim olan kişinin beraberinde felsefe eğitimi almasıyla ancak ilahlar seviyesine yükseleceğini ifade etmesi, hekim kişinin bilgiyi doğuştan sahip olunan olarak değil, gözlem ve pratiğin akılla olan ilişkisinden elde edilebilecek bir filozof-hekim statüsüne erişebilmesi mümkün olduğu görülmektedir. Hekimliğin öğrenilebilir ve öğretilabilir bir iyileştirme sanatı olduğu yine devrim yaratan bir düşünce niteliğindedir.

2.8.4 Hippokrates'in Yemin'i üzerine

Hekimin, iyileştirme sanatıyla uğraşanların bilimci, sanatçı, felsefeci olmasının yanı sıra insana olan sorumluluğunu Hippokrates'in *Yemin*'inde görülmektedir (Bkz. Ek-B). Bir bakıma tıbbın etik yönünü görebilmek mümkündür. Miletoslu filozoflar gibi Hippokrates de tıp bilgisini inançtan ayrı görür. Bilgi edinmede ve bu bilgiyi uygulama söz konusu olduğunda gözlem ve aklın inançtan bağımsız işlemesi söz konusudur. Hippokrates *Yemin*'inde öğrendiği, öğreteceği ve uygulayacağı iyileştirme sanatına ilişkin ahlaki yükümlülüklerini tanrılara dayanarak *Yemin*'e başlar; "*Hekim Apollon, Asklepios, Hygieia, Panakeia, hatta bütün tanrılar ve tanrıçalar tanışım olsun ki...*"(Çoraklı, 2021: 1). Hippokrates hekimlik sanatını öğrenmek isteyen kişilerden herhangi bir karşılık beklemeden sadece hekimlik yasasına uygun kalacaklarına dair taahhütte bulunmalarını ve yemin etmiş olmalarını beklemektedir; "...hekimliğe ilişkin kaideleri, öğütleri ve diğer bütün malumatı yalnızca kendi oğullarımla, bana bu sanatı öğreten kişinin oğullarıyla ve hekimlik yasası uyarınca taahhütte bulunup yemin etmiş öğrencilerle paylaşacağım, bunların dışında bir kimseyle paylaşmayacağım" (a.e. s.1). Felsefesinin temeli oluşturan nitelikteki kavrayışlarından biri hastalığın oluşumunda ve tedavisinde tanrısal olguların yer almaması ve akıl ve gözlemin kullanıldığı bir yöntemle iyileştirmenin sağlanması ise

bir diğeri de hastalarına olan yaklaşımıdır. Öncelikle zarar vermemek ve ondan sonra tedaviyi gerçekleştirebilmek esas görünmektedir; “...*Uyguladığım perhizlerde, gücüm kuvvetim yettiğince ve iradem elverdiğince hastaların yararını gözeteyeğim, onlara zarar verip kötülüğü dokunacak işlerden kaçınacağım. Vermem istense bile kimseye ne ölümcül bir ilaç vereceğim, ne de bu yönde bir tavsiyede bulunacağım*” (a.e s.1). Öyle görünüyor ki Hippokratesçi tıp anlayışında hastanın tedavisi için olsa bile ölümcül bir zehir söz konusu olduğunda bundan uzak durulmaktadır. Tedavinin sağlığı geri kazandırmaktan çok ölüm riski taşıması, başka yolların araştırılmasını teşvik etmektedir.

“...*Taştan muzdarip hastalara bile bıçağımı sürmeyecek, yerimi bu işin ehli kimselere bırakacağım*” (a.e. s.1). Öyle görünüyor ki hekim olmakla cerrah olmak farklı bilgilerde ustalaşmak anlamına gelmektedir. Hippokratesçi tıp anlayışında hekim olmak, uygulanan tedavinin bedende oluşturacağı yan etkileri, gelişmeleri gibi belirtilerin detaylı gözlenmesi ve buna bağlı olarak gerekli durumda yeni tedavilere ihtiyaç olup olmadığının anlaşılması iken, bir cerrah olmak, bedeni keserek, titizlikle müdahale etmek farklı bir ustalıkla sanatı icra etmek olarak görünmektedir. Bu nedenle Hippokrates’in de dediği üzere ustası olmadığı durumlarda ne olursa olsun, müdahaleyi işin ehli olana bırakması söz konusudur. Yani hekim olmak, hasta üzerinde her türlü müdahale ve tedavi için söz hakkına sahip olmak değildir.

2.8.5 Kos ve Knidos tıp okulu

Knidos’ta Euryhphon *Knidos Tıp Okulunu* kurarken Hippokrates’in de Kos adasında *Kos Tıp Okulunu* kurması⁸ her iki okulun Miletoslu filozofların başlatmış olduğu düşünsel devrimden etkilenerak “şeylerin gerçekliğine ulaşmada nedenlerini (ilkelerini) öğrenirken efsaneler ve tanrılar etkisinde olmadan salt akılla kavramaya çalışma” etkinliğinin ışığıyla tıp alanında tanrısal müdahalenin rol alışı reddetmeleriyle büyük bir devrimin öncüleri niteliğindedirler. Yani İonia

⁸ MSKÜ Tıp Fakültesi görevlisi Prof. Dr. Nevres Hürriyet Aydoğan’ın Hamle Gazetesi’ndeki bir köşe yazısında (2021); “Hippokrates, Knidos Tıp Okulundan mezun olduktan sonra Kos’ta kendi okulunu kurmuş” şeklinde bir ifadesi bulunmaktadır. O halde Hippokrates, çağdaşı hekim Euryphon’un tıp okulunda iyileştirme sanatının “salt bilimsel” olmasını yeterli bulmamış olmalı, ki kendi okulunu kurarak tıp sanatında felsefenin de gerekliliği üzerine çalışmalar ve düşünceler ortaya koymuş olduğu söylenebilir. Ayrıntı için bkz: <https://www.hamlegazetesi.com.tr/dunya-da-ilk-tip-fakultesi-datca-da-kuruldu-->

aydınlanmasıyla eş zamanlı olarak mitolojik tıbbı geride bırakarak somut ve gözleme dayalı bir tıp anlayışının oluşmakta olduğu görülmektedir.

Knidos Antik Kent kazı başkanı Prof. Dr. Ertekin Mustafa Doksanaltı'ya göre Kos ve Knidos tıp okullarının rakip olduğu düşünülmektedir; “Kos adasının komşusu olan Knidos, Hippokrates’in tıp okuluna rakip hatta ondan daha eski bir tıp okuluna sahiptir”⁹. Hippokrates’in “*Hekimleri arasında usta ellere sahip olanlar vardır ama akıllı olmayanlar da vardır*”¹⁰ sözüyle Knidos okulunun tıp anlayışını eleştirdiği görülür. Kos okulunun felsefe ve tıp birlikteliğinin oluşturduğu tıp anlayışından farklı olarak Knidos okulunun ağırlıklı olarak eleştirel bir düşünce ortaya koymadan, somut veriler ve gözlemler ışığında bir tıp anlayışı oluşturduğu görülmektedir. Ancak bu Knidos okulunun tamamen felsefesiz olduğu ve mitolojik tıp kullandığı anlamına gelmemektedir. Günümüzde modern tıp derken “salt bilimsel” bir tıp anlayışından söz ederiz. Somut veriler, deney, gözlem, anatomi incelemeleri vb. bilimsel bir yolla öğrenilmesi bakımından Euryphion’un Knidos okulu modern tıbbın ilk okulu niteliğindedir. Felsefenin eleştirel düşüncesini, kuramsal yaklaşımını ve teoriler üretmeyi etkili biçimde kullanmamışlar gibi gözükse de felsefenin oluşturmuş olduğu bilimselliği tıp sanatında kullanmalarıyla ön planda durdukları söylenebilir.

Hippokrates’in, tanrısal olguların hastalıkta ve sağlıkta rol aldığına reddedilmesiyle somut gözlem verilerine ek olarak tıp sanatıyla uğraşacak olan hekimlerin aynı zamanda felsefeyi de bilmeleri gerektiğini, akıl’ın iyileştirme sanatında (tıp) da kullanılması gerektiğine yönelik düşünceler ortaya koyması Kos okulunu ön plana çıkaran yön olduğu söylenebilir. *Yemin*’i de bu bağlamda ele aldığımızda, Kos okulunun akılcı tıbbı ve tıp etiği ile Knidos okulunun modern tıbbın öncüsü niteliğindeki bilimsel tıbbı, her iki okulun Antik dönemin tıp alanında büyük devrim yaratan okullar olduğunu göstermektedir.

Tapınak tıbbı incelemesinde hasta kişilerin tanrılardan şifa bulmak için tapınaklara yerleşerek günler boyunca orada kaldıklarını ve şifa için tanrıya yakarışlarda bulunduklarına değinmiştik. Hippokrates’in akılcı tıbbı ile tanrı hekimden

⁹ Ayrıntı için bkz. <https://nereye.com.tr/eskicagda-tip-uygulamalari-bolum-4-antik-yunan/>

¹⁰ Ayrıntı için bkz. <https://www.haberturk.com/htgastro/seyahat/knidos-antik-kenti-2815568>

filozof hekime olan geçişin gerçekleşmesi yanında bir de gezgin hekimlerin oluşması söz konusudur.

2.9 Gezgin Hekimler

Gezgin hekim, aslında tapınak rahipleri gibi sadece belirli bir yapı veya okul içinde sabit kalarak hasta olan kişilerin bu merkezlere gelmeleri gerektiği kavrayışının aksine, hekimlerin bizzat hasta yatağına gitmeleri söz konusudur. Gezgin hekim aynı zamanda bir bölgede meydana gelen salgın hastalıkların o bölgedeki hastaların kullandıkları gıda ve sıvıların kaynağının incelenmesini, yerleşim yerlerinin yüksekliğini, güneş alan yönlerin belirlenmesi gibi gözlem verilerinin dikkate alındığı bir yöntemi kullanır. Dolayısıyla hekim aynı zamanda bir doğa bilimcisidir. İyileştirme için kullanılan bitkileri bildiği kadar bölgenin jeolojik yapısını göz önünde bulundurmak gerektiği düşünülmektedir. Bu da aslında günümüzde yaşadığımız bir diğer probleme işaret eder. *Jeoetik* problemimiz, doğaya yönelik yanlış davranışlarımızın olumsuzluğunu ve doğadan elde edeceğimiz verileri göz ardı etmemizle varılacak olumsuz sonuçları konu edinmektedir. Öyle görünüyor ki mevcut zamanımızda doğa düzgün/sağlıklı bir eko sistem dengesine sahip olmadığını salgın hastalıklar ve insandan kaynaklı afetlerle göstermektedir. Yine de bu olguları dikkate almayıp doğal dengeyi umursamazca sömürmeye devam etmek, düzenini bozmak “Dünya varlıkları” için hiç de iyi olmayan bir sonuca varılacağını işaret etmektedir. Günümüzden binlerce yıl önce filozof-hekimler ve Hippokratesçi tıp anlayışı jeoetiği dikkate alıyorlardı. O halde biz de jeoetiği dikkate almalıyız ki hem yaşayanlar hem de yaşayacak canlılar için uygun doğal ortamı koruyabilelim.

2.10 Helenistik Dönem ve İskenderiye Tıp Okulu

M.Ö. 4. yüzyıla gelindiğinde, komşu polislerin (şehir-devlet) ve Pers istilaları sonucunda İonia’nın savaşçı olmayan, barış ve dostluğu temel alan toplumu daha fazla dayanamamış ve İkonomi bozulmaya başlamıştı. M.Ö. 6. yüzyılda Miletos/İyonya’da ortaya çıkan felsefe, Pers saldırıları yüzünden Atina ve çevrelerine dağılmaya başlamıştı. Tarihsel süreç içerisinde büyük İskender’in (M.Ö. 356-323) seferleri ile felsefe Atina ve Ege kıyı topraklarından Doğu Akdeniz, Kuzey Afrika, Hindistan ve Asya gibi bölgelere yayılmaya başlamıştı. Bu aynı zamanda felsefenin yanı sıra farklı kültürlerin ve inanışların da hem etkilenip hem de etkilemesi anlamına geliyordu. Bu

nedenle Helenistik Dönem (M.Ö. 322- M.Ö. 30) oldukça dinamik bir dönemdir. Kaynağında farklı düşünceleri, inanışları ve kültürleri barındırması bakımından bir sentez dönemi de denebilir. Dönemin en önemli düşünürü Epiküros'tur. Epiküros'un (M.Ö. 341-270) haz öğretisinin izlerini M.S. 2. yüzyılda antik dönem ve orta çağ arasında köprü niteliğinde olan Galenos'un hekimlerin filozof olmaları gerektiğine dair düşüncelerinde görmek mümkündür.

Helenistik dönemde okullar yaygınlaşmaya başlamış, özellikle Sokrates'in insanı merkez alan felsefi yöneliminden sonra okulların ve düşünürlerin temel problemi insan yaşamı üzerine olmuştur. Tıp ve felsefenin ortak konusunu insan yaşamı olarak tanımlamıştık. Hippokrates'in akılcı tıbbıyla hem gözlem verileri hem de veriler üzerine kuramlar oluşturmak, eleştirel yaklaşım oluşturabilmek ve en önemlisi de Hekimin felsefeyi de sanatına dahil etme çabası akılcı tıbbın önemli özelliklerindendir. Onun bu düşüncelerini M.S 2. yüzyılda Galenos Orta Çağa taşınmasını sağlayacaktı. Dolayısıyla Antik dönem tıbbı ve felsefesi ile Orta Çağ tıbbı ve felsefesi arasında köprü niteliği olan Galenos'tan önce, Galenos'un da etkilenmiş olduğu görülen Antik Çağ ve Galenos dönemi arasında yer alan Helenistik dönemin önemli düşünürlerinden olan Epiküros'a, dönemin aktif okullarına ve İskenderiye Tıp Okulu hekimlerine de bakmak gerekmektedir.

2.10.1 Epiküros ve doğa felsefesi ışığında yaşama felsefesi

Diogenes Laertios'un *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (2021) eserinde aktardığına göre Epiküros (M.Ö. 341), Phikaidai ailesinden gelen Atinalı Neokles ile Khoirestrate'nin oğludur. M.Ö. 352'de Atinalıların Samos'ta yerleşme kurmasından sonra orada büyümüş ve on sekiz yaşında, Ksenadrates'in *Akademia*'da, Aristoteles'in de Khalkis'te ders verdiği sıralarda Samos'tan Atina'ya gelmiş. M.Ö. 307/6'da Atina'da bir süre öteki filozoflarla birlikte felsefe yapmış, sonra kendi okulunu kurup kendi görüşlerini açıklamaya başladığı aktarılmaktadır (Laertios, 2021: 469).

Laertios'un aktardığına göre Epiküros'un dostlarının sayısı oldukça fazlaymış. Onu tanıyan herkes öğretisinin çekiciliğine kapılmış. Epiküros'un kölelerine karşı yumuşaklığı ve genel olarak herkese karşı insanca tutumu sayesinde onu dostları ve öğrencileri tarafından sevilen biri haline getirmiş. Hemen hemen bütün öteki okullar

son bulurken, Epikuros'un okulu öğrenci kabul etmeye ve yetiştirmeye devam ederek varlığını sürdürmüştü. Epikuros yaşamının büyük bölümünü, zorlu süreçlerden geçen Grek ana karasında sürdürmüştü. İki ya da üç kez dostlarını görmek için İyonya topraklarında dolaşmış. M.Ö. 270'te yüz yirmi yedinci Olimpiyat'ın ikinci yılında, yetmiş iki yaşında ölmüş (Laertios, 2021: 476).

Epikuros Demokritos'un (M.Ö. 460-) atom öğretisini benimsemiştir. Evreni oluşturan temel öğelerin sonsuz, değişmez ve kendinden daha küçük birimlere indirgenemez olan atomlardan meydana geldiğini düşünmektedir. Hareketin başlangıcı yoktur. Hareketin olması için de boşluğun varlığı zorunludur. Atomlar boşlukta rastgele devinim hareketinde bulunur. Onlar arasında gerçekleşen çarpışmalar sonucunda (bir araya gelmenin ve ayrılmanın) yeryüzü ve gökyüzü meydana gelmiştir. Belli bir ereğe göre hareket etmeyen atomlar insan özgürlüğünün varoluşsal temelini oluşturur. İnsan belirli bir ereğe sahip olmayan atomlardan oluşmuştur ve bu nedenle özgür bir yaşam sürebilmektedir. Epikuros'un bilgi anlayışında duyular önemli bir yer tutar. Bilginin kaynağı duyulara dayanır. Duyular sayesinde dış dünyaya ilişkin bilgiler atomlardan oluşan ruhumuza akar (Erkızan, 2013: 160). Ruhu meydana getiren atomlar daha küçük ve incedir. Ölümle birlikte atomlar dağılır ve ruh da algıdan kesilir. Epikuros'a göre *“Ruhun duyarlılığı, onu koruyan ve saran şey(beden), onu koruyan ve saran şey gibi olduğu zaman mümkündür”* (Laertios, 2021: 497). Yani ruhun duyarlı olabilmesi, içinde bulunduğu bedeninin oluştuğu atomlardan (bu atomlardan daha ince) meydana gelmesi ile mümkün olabilmektedir. Ve eğer beden tümüyle dağılırsa ruh da duyarlılığını kaybedecektir. Çünkü onu koruyan ve saran beden artık olmayacaktır. Ruh nasıl duyumsama için bedene ihtiyaç duyuyorsa, beden de duyumsama için ruha ihtiyaç duymaktadır. *“Ruh bedeninin geri kalanıyla bir biçimde korunmasaydı, bu duyarlılığı kazanmazdı. Ama bedeninin geri kalanı ruha bu olanağı kazandırırken, kendisi de (beden de) onun bu özelliğinden pay almıştır... bu yüzden ruh ayrılınca bedende duyarlılık kalmaz”* (Laertios, 2021: 496). Bu görüş, ihtiyarlıkta bedeninin duyusal işlevlerini kaybetmesi ve bu noktada zihinsel hazzın (ruhsal) artması durumu ile de anlaşılabilir. Beden parçalarını kaybetse dahi, hala ruhu barındırabildiği sürece birlikte bedensel hazzı ve zihinsel hazzı oluşturabilmektedirler. Ayrıca Epikuros'un felsefesinde diyalektiğe rastlamayız. Birliktelikten, uyumdan bahsetmektedir. Ruhun bedenden daha ince

atomlardan oluşması birbirlerinden bağımsız hale getirmiyor. “*Dolayısıyla, ruhun cisimsiz olduğunu söyleyenler, aptallık ediyorlar. Çünkü cisimsiz olsaydı ne bir şey yapabilirdi ne de ona bir şey yapılabilirdi; oysa ruhun bu iki özelliği de taşıdığı açıkça görülür*” (Laertios, 2021: 497).

Algılama ve duyumsama Epikuros’un haz anlayışını oluşturur. Ancak bu hazlar günümüzde de anlaşılan türden hazlar değildir. Epikuros hazlarda ayırım yapar. Bedensel hazlar günlük yaşam için gerekli olan hazlardır. Yeme içme hazzı gibi, üreme gibi bedensel iştahlara denk gelen hazlardır. Ona göre bu tür hazlar acıyı da beraberinde getirir. Çünkü her gün tekrarlanmayı talep eden hazlardır. Bu neden bu tür hazlar aşağı dereceden hazlardır. Epikuros’un acıyı dışarıda bırakan hazları ise dostluk, iyilik ve mutluluk hazlarıdır. İnsan yaşamında bu tür hazları kendisine amaç olarak alması gerekir.

Epikuros bedensel iştahlara denk gelen, acıyı beraberinde getiren hazları reddetmez. Bu tür hazları aşırı veya üst düzeyde almak yerine olabildiğince az ve sakin düzeyde almayı seçer. Öyle görünüyor ki acıyı dışarıda bırakan hazlar iyi ve mutlu yaşamayı olanaklı kılar. Şimdi ve burada varız; bu dünyada yaşıyoruz ve tek başımıza da değiliz. Doğa ile uyum içinde yaşayabildiğimiz, insanlarla ortak ilişkiler oluşturabildiğimiz bir yaşama biçimi/yaşama felsefesi. O halde Epikuros’un yaşama felsefesi; iyiliği, dostluğu ve mutluluğu içinde barındıran bir yaşamdır. Bu tür hazların elde edilmesi duyular yoluyla elde edilen verilerin zihinde işlenmesiyle olabilir ve varlığımızı mümkün kılan -atomlardan oluşan- beden, ruh ve maddesel dünya olmaksızın da mümkün olmayacaktır.

Sonuç olarak Epikuros'un haz anlayışı atomcu öğretisi ile bağlantılıdır. Haz anlayışı, hayatın iyi ve mutlu bir yaşam sürmenin sakin hazları temel alarak duyumsama, deneyimleme söz konusudur. Asıl önemli olan dostluk, iyilik ve mutluluktur. Hazzın elde edilebilmesi doğrudan duyulara bağlıdır. Duyularda yanılısma veya zorunlu bir duyumsama gerçekleştirmenin mümkün olmadığını doğa görüşünde dile getirir. Yanılısma duyularda değil, zihnin onları işlemesinde söz konusudur.

2.10.2 Aktif okullar

Helenistik dönemin başlıca okulları Platon'un *Akademia*'sı, Aristoteles'in *Lykeion*'u Stoa okulları ve Epikuros'un *Kepos*'udur. Tarihsel, kültürel ve politik bakımdan incelendiğinde *Kepos*'un *Akademia* ve *Lykeion*'dan belirgin farklılıkları görülür. Dönemin Atina toplumu kapalı bir sistem gibi düşünülebilir. Atina vatandaşı olmanın, hak ve toprak sahibi olabilmenin temel şartı Atina'da doğmuş olma ve erkek olmaktır. Bu bakımdan Atina'da doğmuş olsa bile kadınların Atinalı olmayanlar ve kölelerle bir tutulduğu görülür. Nitekim *Lykeion* okulunun kurucusu Aristoteles, kadınları erkeklerden alt konumda, köle ve çocuklardan biraz yukarı bir konumda tutar¹¹ (Erkızan, 2012: 24). *Akademia*'nın kurucusu Platon da öğretisinde, kadınların rolünü erkeğin işi olarak görünen yönetici olmanın dışında tutar. Platon'a göre erkek 'Akıl' olarak kabul edilirken kadın da 'Akıl'a engel olan madde/beden konumunda kabul edilir (Lloyd, 2015: 9). Antik Atina toplumunda ve çevre polislerde kadına ve kölelere karşı tutum bu şekilde serttir. Tam tersi bir izlenim oluşturan İyonya'daki izonominin toplum yapısı Atina'dan farklıdır. İzonomi, eşitlik ve özgürlük sunabilen, erkek ve kadın ayrımının yapılmadığı, polise sadakatli olmakla bir düzen sağlayarak yönetilene ve yöneticiye gereksinimin duyulmamasını sağlıyordu. Birbirinden kültürel ve politik bakımdan farklılık gösteriyorlardı. Epikuros her ne kadar Atinalı bir aileden gelse de onun insanlara yaklaşımı İyonya kültürü temelli bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Yani İyonya geleneğini devam ettiren bir niteliktedir. Bu nedenle Atina ile İyonya felsefesinin, kültürünün farklılıklarını göz önünde bulundurmamak gerekir. Tarihte ilk defa *Kepos*'a kadınları ve köleleri de kabul etmesi *Kepos*'u dönemin diğer okullarından farklı kılmaktadır. Atina'nın kültürel ve politik yaklaşımında kadınların ve köleleri neredeyse aynı konumda yer almaması *Akademia* ve *Lykeion* içinde geçerliliğini sürdürmüştü. Ancak Epikuros'un insanca yaklaşımı *Kepos*'u toplumun geniş kısmını oluşturan köle veya soylu olmayanların da ilgisini çekmiş, öğretilerini benimseyerek devam ettirmelerini sağlamıştı. Epikuros ve stoacı okullar ortak

¹¹ Aristoteles'in kadınlar hakkındaki bu düşüncesi, dönemin kadınlarının yaşam biçimlerinin sürekli hizmet eden bir konumda olmalarından dolayı, Aristotelesçi ifadeyle kinetik olan bir yaşam biçiminde olmalarından dolayıdır. Aristoteles bu tür yaşam biçimine sahip olmayı köle olmak olarak görür. Elbette dönemin kadınlarının "köle" yaşam biçimini tercih etmeleri söz konusu olmasa da erkek merkezli Atina toplumu kadınlar için başka bir seçenek sunmamaktaydı. Bu nedenle Epikuros'un *Kepos*'u kadınlar ve hatta köleler için tamamen kinetik olmayan bir yaşam biçimi sunmaktadır. Kinetik hazdan ziyade zihinsel haz, mutluluk ön planda olmuştur. Bu da *Kepos*'u diğer okullardan ayıran önemli bir özelliğidir.

noktalara sahiptir. Huzur ve uyuma büyük önem vermeleri bakımından mutluluğu hedeflerler. Epikuros mutluluğu hazlar ve iyi yaşamla ilişkilendirirken, Stoacılar Doğa'ya uygun yaşamayı ve ona uymanın erdemli olmaya giden yol olduğunu ve erdemin iyi/mutlu bir yaşam için zorunlu ve yeterli olduğu görüşünü kabul ederler (Erkızan, 2013).

2.10.3 İskenderiye tıp okulu

Helenistik dönemin oldukça dinamik ve sentez bir dönem olduğundan söz etmiştik. Bu dinamikliğin altında yatan sebep Büyük İskender'in (M.Ö. 356-323) doğu seferleridir. Büyük İskender tarafından kurulan İskenderiye, Antik dönemin önemli bilim ve tıp merkezlerinden birisidir. Dinlerin egemen olduğu bazı topluluklarda tıp alanında bir insanı kesmek ve içini incelemek hala sakıncalı olarak görülmekteydi. Ancak Helenistik dönemin temelinde farklı kültür ve medeniyetlerin sentez halinde olmasının farklı inanış ve fikirleri, bilimleri birleştirerek yenilikçi fikirlerin oluşmasını mümkün kıldığı söylenebilir. Bayat'a (2010) göre Helenistik dönemde cesetlere diseksiyon yapabilme hali hazırda Mısır biliminde yer almaktaydı. Ege kıyılarından gelen bilimsel ve felsefi birikimler ışığında tıbbın bu anatomi alanının gelişmesinde büyük rol oynadığı görülmektedir (ss. 120-121).

Bayat'ın (2010) aktardığına göre İskenderiye'de kurulan Museion'da (Müze) derslikler, çalışma salonları, devletten aldıkları maaşla hayatlarını bilim yolunda geçiren öğretmenler için odalar ve ortak yemekhane imkânı sunmaktaydı: *“Arkhimedes eğitimini burada tamamlamış; matematik bilginleri Eukleides ve Pergeli Apollonios, matematik ve coğrafya bilgini Eratosthenes ve dönemin büyük astronomu Hipparkhos burada görev yapmıştı. Müzenin en önemli ünitelerinden biri kütüphaneydi. Rivayete göre, M.Ö. 50'de kütüphanede 700 000 tomar eser vardı”* (s. 120).

İskenderiye tıp okulu genel yapısı ile en çok cerrah ve hekimleri barındırmaktaydı. Antik dönemin daha erken zamanlarında cerrahlık hekimlik gibi bir uzmanlık alanı olarak görünmüyordu. Kanlı kesme ve dikme işlemleri pis olarak görüldüğünden cerrahlık yapan kişiler sıradan bir dişçi, berber statüsündeydi. *“M.Ö. 2-1. yüzyıllarda cerrahi bir uzmanlık dalı haline gelmiş, bu okulda yetişen Philoksenos (M.Ö. 75-50), cerrahi alanında yazdığı eserlerle ve özellikle rahim ve bağırsak*

kanserleri konusundaki uzmanlığıyla tanınmıştı” (Bayat, 2010: 121). Bu bağlamda İskenderiye Tıp okulunun cerrahlıkta ve tıp sanatında gelişmeleri sağlayabilmesi, bu okulun önemini daha açık göstermektedir.

İskenderiye tıp okulunun ünlü iki hekimi Herophilos ve Erasistratos, canlı insanlar ve hayvanlar üzerinde yaptıkları anatomi-fizyoloji araştırmaları bakımından hem desteklenmiş hem de eleştirilmiş görünmektedirler.

2.10.3.1 Herophilos (M.Ö. ~335-280)

Khalkedon (Kadıköy) doğumlu Herophilos’un hayatıyla ilgili bilgiler kısıtlıdır. Galenos’un aktardığına göre, Kos’ta Praksagoras’ın öğrencisi olmuş, daha sonra İskenderiye’ye gidip tıbbi çalışmalarına başlamış, teşhis-tedavi-cerrahi alanlarındaki başarılarıyla ün kazanmış, İskenderiye Tıp Okulundaki dersleri ve deneysel çalışmalarıyla anatominin temellerini atmıştır (Bayat, 2010: 121). Bayat’ın aktardığına göre (2010), İskenderiye tıp okulunda idama mahkûm insanlar üzerinde araştırma amaçlı olarak canlı ameliyat (viviseksiyon) yapma izni verdiğini aktaran 2. yüzyıl Hristiyan yazarlarından Tertullianus (M.S. 160-225), doğayı inceleme amacıyla da olsa bunu iğrenç bulduğunu ifade etmiş ve Herophilos’u insan kasabı olarak nitelendirmiştir (s.122).

2.10.3.2 Erasistratos (M.Ö. ~304-250)

Keos adasında bir hekimin oğlu olarak doğan Erasistratos, Atina’da Aristoteles’in okulu ile Kos Tıp Okulunda eğimini tamamlayıp İskenderiye Tıp Okulunda Herophilos’un öğrencisi olduğu sanılmaktadır. Eserleri günümüze kadar ulaşmamış olsa da canlılar üzerinde yaptığı çalışmalarla İskenderiye tıp okulunda ün kazanmıştır (Bayat, 2010: 122).

Bayat’a (2010) göre Mısır’da bulunan bir papirüs, Erasistratos’un deney anlayışını göstermektedir: *“Eğer bir kuş veya benzeri bir hayvan (tartıldıktan sonra) günlerce gıdasız ve metal bir kap içinde bekletilir, daha sonra dışkılarıyla birlikte tartılırsa ağırlığı öncekinden çok daha az olur. Bunun sebebi güçlü bir madde buharlaşmasıdır”* (s. 123).

M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan filozof Celsus ise, Erasistratos ve Herophilos'un canlı insanlar ve hayvanlar üzerinde yaptığı anatomi-fizyoloji araştırmalarını *De Medicina* adlı eserinde şöyle açıklamıştır:

Ölülerin vücutlarını açarak iç organlar ile bağırsakları incelemek gereklidir. Erasistratos ile Herophilos, canlı bir insanı açtıklarında bu uygulamayı en uç noktasına getirmiş oldular. Canlıyken kesilmiş bu insanlar, kralın emriyle hapishaneden getirilmiş suçlular olup henüz nefes alırken doğanın gizlediği organları gözlemek mümkün olmuştu. Bazı insanların, suçluların ölüm cezalarının infazını zalimce nitelendirmelerine karşılık diyebiliriz ki, bu kişiler sayesinde gelecekteki masum insanların dertlerine çare bulunabilecektir (Bayat, 2010: 123).

Konu bir canlı olunca tıp alanında kutuplaşmalar yaratan tartışmaların meydana gelmemesi mümkün gözükmemektedir. Bazı inanışlara göre bedene verilecek olan zarar yaratılışın getirmiş olduğu kutsallığı, tanrının bahşetmiş olduğu bir emanete zarar vermek olarak görülür. Öbür yanda ise tanrının bahşettiği bu kutsal bedenin sağlığını koruma amaçlı ameliyatların (kesme ve dikme) yapılması gerektiğine dair görüşler de söz konusudur. Ancak eğer söz konusu bilgi ve sağlık olduğunda ise inanışları paranteze almak gerektiğini düşünenlerde olmuştu. İlk filozoflar Aristoteles'in deyimiyle sırf bilmek için bilgi peşinde, nedenleri öğrenmenin peşinde koşmaları bakımından geleneksel fikir ve inanışları paranteze alabilmişlerdi. Bu kavrayışı, yani inançları paranteze almayı, filozof hekimlerin insan bedeni (sağlığı) ile doğa arasında bağ kurmalarında da görürüz. Hippokrates'in *Kos Tıp Okulu* ile Euryhphon'un *Knidos Tıp Okulu*'nun farklılıklarına rağmen hastalıkta ve sağlıkta tanrısal olguları reddetmeleri bakımından "inancı paranteze alma" ortaklıklarını görürüz. Yine de bilgi ile inanç arasında parantez almayı reddedenler varlığını sürdürmüştür. Herophilos ve Erasistratos gibi tıbbın anatomi ve cerrahlik alanında, doğayı anlama veya insanın sağlığını geri kazandırma için olsa bile bu tür gelişmelere tepkiler söz konusu olmuştur.

2.11 İlk Kadın Hekimler Üzerine: Episteme ve Cinsiyet

Tarihsel düzlemde sağlık alanındaki etkinlikleri ele alırken toplumun neredeyse her alanında kadınların tıp, sanat, felsefe, edebiyat, hukuk, din, siyaset, politika vb. yanı sıra yaşama ve özgürlük haklarından bile mahrum bırakıldığı, ellerinden alındığı görülür. Tıp alanında bu konuya biraz daha yakından bakmak gerekir ki sadece erkek işi olarak görünen hekimlik alanının dışında kadın ancak bir

yardımcı olabilir gibi bir kavrayışın bazı inanışlarda hala geçerliliğini sürdürdüğü görülür.

İbn-i Sina “*Düşünmeden öğrenmek faydasız, öğrenmeden düşünmek tehlikelidir*” (Öztekin, 2021: 41) sözüyle bize gösteriyor ki tarihi okurken, öğrenirken bir de akıl süzgecinden geçirerek anlamaya çalışmak bazı gerçeklerin farkına varmamızı sağlar. İlk şifacıların, sağlıkçıların kadınlar olduğu ve bunun gibi pek çok alanda çok daha başarılı olabileceken yine erkekler tarafından oluşturulan yasalar çerçevesinde gölgelere hapsedilmeleri gibi gerçekler görülebilir.

İlkel toplulukların basit kırık, çıkık ve yaralanmalar gibi rahatsızlıklar için çevreden edinilen sert çubuklar ve bitkiler karışımıyla yapılan tedavilerin kullanıldığı düşünülmektedir. Genellikle bitkisel besinlerle uğraştığı tahmin edilen kadınların bu bağlamda doğanın ilk şifacıları oldukları düşünülmektedir. Çünkü erkekler daha ağır iş yükü olan avcılık, taşımacılık ve koruma gibi işlere yönelmiştir. Gebelik döneminin uzun olması nedeniyle bedeninde birden fazla can taşımakta olan kadın, gebeliğin neden olduğu daha kısıtlı hareket kabiliyeti nedeniyle basit işlere yönelmek durumundadır. Bu nedenle erkek çocukların ağır işler için yetiştirilmesi ve kız çocuklarına nazaran daha fazla beslendiği de düşünülebilir. Dolayısıyla zamanla nesillere aktarılmakta olan fiziksel özelliklerin erkeklerde daha yoğun kas ve kemik yapısını oluşturması söz konusudur.

İlkel topluluklar gözle görülür sağlık problemlerini bir şekilde çözmeyi başarsalar da gözle görülmeyen (enfeksiyonlar, iç hastalıkları, virüs ve salgın hastalıklar, hayvanlardan bulaşan hastalıklar vb.) hastalıklara karşı çaresiz kalmalarından dolayı, doğal afetleri yöneten Tanrı inanışlarının oluşturulması ve bu ilahlara sağlık alanında da yakarışlarda, adak adamalarda bulunmaları söz konusu olmuştur. Bunlarla birlikte şamanlık, büyücülük, iksir ve sihirle tedavi gibi yöntemlerin oluşması görülmektedir.

Uygarlıkların kurulması, yerleşik hayatın getirdiği yaşamsal kolaylıklar sağlık alanındaki cinsiyet kısıtlamasına neden olduğu sanılmaktadır. İlkel dönemden beri kadınlara nazaran daha fazla beslenen erkek bireylerin nesillere aktarmış oldukları kas gücünü, yerleşik hayatta kadınlara yönelik şiddetin artmasına neden olmuştur. Bu orantısız güç, sağlık alanından ve politik alandan kadınların uzaklaştırılması için

kullanılmasına ve kadınları ev hanımı olmaya iten baskı ve şiddetin toplumda normalmiş gibi benimsenmesi şeklinde nedenler oluşturmaktadır. Oluşturulan sözlü veya yazılı yasalar kadınların tıp eğitimi almalarını, yönetimde söz sahibi olmalarını ve din konusunda bile söz sahibi olmalarını engelleyen türdedir. Bu nedenle tarihin yazılışında görüldüğü üzere kadınlara ne toplumda ne felsefede ne bilimde ne de tıp alanında bir yer vermekten uzak durulmuştur. Kısacası hayatın her alanında *erkek ideolojisinin* gölgesine hapsedilen kadınların toplumda, bilimde ve felsefede erkek bireylerle aynı hak ve özgürlüklere sahip oldukları göz ardı edilmemelidir.

2.11.1. Mitolojide yer alan sağlık tanrıçası Hygieia

Tıp alanında ilkleri ortaya koyanların kadınlar olduğunu düşünmemiz için pek çok sebep olduğunu söylüyor Gökçe Suat¹². Yerleşik hayata geçilmesinin, ilkel göçebe toplumlara kıyasla kadınları daha da “ev hanımlığı”na hapsedmesinden söz etmiştik. Asklepios’un kızlarından biri olan Hygieia tıbbın koruyucu yönünü temsil eder niteliktedir. Günümüzde daha belirgin olan tıbbın insanı iyileştirmesinin yanı sıra bu alanda kar elde etmek için yönelenlerin artması söz konusudur. Oysaki M.Ö. 6. yüzyıl civarı mitolojilerde ve aynı zamanda Hippokrates’in etkisiyle tıp alanındaki gelişmelerde ve etkinliklerde “kişinin bozulan sağlığını geri kazandırma” amaçlı olduğu görülür. Daha önce Hippokrates’in sırf ünü ve maddi kazancına göre tıp sanatına baş vuranlara değil, gerçekten de iyileştirme sanatına ihtiyacı olanlara tedavide bulunduğu değinmiştik. M.S. 2. yüzyılda Hippokrates’in sıkı takipçisi olan Galenos da tıp sanatını icra etmek isteyenlere, elde edecekleri maddi kazanç ve itibar arzularını en alt düzeyde tutarak asıl olan iyileştirmeyi amaç edinerek hekimin kendi yaşamını idare edece düzeyde kazanç elde etmesi gerektiği şeklinde öğüt vermektedir (Yakıt, 2010: 137-139). Bu da günümüzde daha ön planda olan “kazanç elde etmeye yönelik” tıp anlayışının aksine “koruyucu sağlık” anlayışının esas olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Mitolojilerin toplum üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek derecede kuvvetli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla mitolojide yer alan sağlık tanrısı Asklepios’un ilahi tıp bilgisini, hekim olmanın yüceliğini ve klinik tıbbı sembolize etmesi gibi sağlık Tanrıçası Hygieia da tıbbın koruyucu hekim yönünü temsil eder niteliktedir.

¹² <https://ekmekvegul.net/saglik/tip-tarihinin-unutturulan-kadinlari>

Sevgi ve şefkat/koruyuculuk doğada canlıların özellikle dişilerinde gözlemlenen bir olgudur. Dişinin yavrularına ve aile grubuna yönelik herhangi bir kazanç beklemeden koruyucu bir tavrı olması ve oluşturulan mitolojilerde koruyucu özelliğin bir Tanrıçaya atfedilmesi insanlar arasında kadınlarla benzer özellikler taşımasıyla göze çarpmaktadır. Ancak bir noktaya dikkat edilmelidir ki toplumda “kadın” olmayı duygusallığı erkeklere göre daha yoğun olmakla özdeşleştirilmektedir. Bu nedenle kadınlarda aklın işleyişinin erkelere göre daha zayıf olduğu kabulü erkekler arasında yaygınlaşmış gözükmemektedir. Yani kadınların rasyonel olmadıklarından söz edilmiştir. Oysaki duygusal olmak “akıldan yoksun olmak” anlamına gelmemektedir. Şöyle de denebilirdi; “erkek bireylerin sahip olduğu kas ve kemik yoğunluğu rasyonel etkinliklerini azaltır”. Ancak bu söylem ne kadar yanlış gözüküyorsa “kadının duygusal olması rasyonel etkinliğini azaltır” şeklindeki düşünce de aynı derecede yanlış gözükmemektedir.

İlk insanlardan bu yana nasıl ki erkeklerin “vahşi doğada” hayatta kalmak için nesiller boyu kas ve kemik oranlarını geliştirmiş ise bu durumda kadınların da “vahşi olmayan doğa” ile olan ilişkileri (yeni doğan bakımı, çevre düzeni, kıyafet yapımı, yeme içme, bitkilerle ilgilenme) duygusal/duygusal özelliklerini, şefkati, koruyucu özelliklerini geliştirmesine neden olduğu söylenebilir.

Bu bakımdan Tanrıça Hygieia’nın toplumda koruyucu rolünde görülmesi zaten toplumda nesillerdir görülen bir olguydu. Yukarıda değinilenlerden yola çıkarak gözle görülür problem; tıp alanında Hippokrates ve Galenos gibi hekimlerin koruyucu ve iyileştirici sağlık etkinliklerinin aksine günümüzde maddi kazanç ve şöhret elde etmeye yönelik sağlık etkinliklerinde bulunmamızdır. Bu durum koruyuculuğu ön planda olan kadın hekim ve tanrıçaların unutulmasına, arka plana konmasına neden olmuştur.

2.11.2. Hagnodike: Erkek kılığında bir kadın hekim

İlk şifacıların, iyileştirme sanatıyla uğraşanların kadınlar olduğu düşüncesi cinsiyet rollerinin ortaya konmasıyla bu düşünceye ulaşılması söz konusudur. Erkek bireyler avcılığa ve taşımacılığa yönelmesi durumunda kadınların da yüksek ihtimalle beslenmeyi çeşitlendirecek bitkileri keşfetmeleri üzerine bu bitkilerin tüketiminde gözlemlenebilir rahatsızlıkların ortadan kalkma bulgularının gözlemlenmesi ile

şifacılığı ilkel toplumlarda kadınların öncülük etmiş olmasını düşünebilmekteyiz. Aynı zamanda doğum esnasında alınacak önlem ve doğumun sonrası bulguların gözlemlenmesi açısından da kadınların ilk ebeler oldukları söylenebilir.

İlk kadın hekim hakkında somut veri olarak elimizde Romalı yazar Gaius Iulius Hyqinus'un (M.Ö. 64- M.S. 17) *Fabulae* adlı eseri ve M.Ö 5. yüzyıl civarı yaşamış ebelerden dolayı olarak bahsedilen Platon'un *Theaitetos* adlı diyalogu bulunmaktadır.

Hyqinus'un yazdığına göre:

Atinalılar kölelere ve kadınlara tıp sanatını öğrenmeyi yasakladıkları için eskiden kadın doğum uzmanı yoktu, bu nedenle alçak gönüllü-namuslu kadınlar telef oldu. Hagnodike adında bakire bir kız, tıp ve bilim öğrenmek istedi, saçını kesti ve erkek kıyafetleri giyerek ünlü hekim Herophilus'tan ders aldı. Sanatı öğrendiğinde, bir kadının yardım çağrısını duydu, ona gitti. Hagnodike'nin erkek olduğunu düşündüğünden hasta kadın ona güvenmeyi reddetti, Hagnodike kadın olduğunu göstermek için giysisini kaldırdı ve bu şekilde kadınları tedavi etti. Diğer doktorlar kadınlar tarafından tedavi için kabul edilmezlerken Hagnodike'nin kabul edildiğini görünce, ona, kadınları baştan çıkaran ve yozlaştıran suçlamasında bulundular ve kadınların da hasta rolü yaptıklarını söylediler. Areopagites mahkemede Hagnodike'ı kınamaya başladı, ama Hagnodike onlara bir kadın olduğunu ispatlamak için kıyafetini kaldırarak kadın olduğunu gösterdi. Sonra doktorlar onu daha da şiddetli suçlamaya başladı (kadın olarak tıp eğitimi alması, Atina yasalarını çiğnemesi anlamına gelmekteydi) ve sonra tedavi ettiği kadınlardan oluşan öncü kadınlar mahkemeye geldi ve şöyle dediler: "Siz koca değilsiniz, düşmansınız. Çünkü bizim için güvenliği (sağlığı) keşfedeni kınıyorsunuz". Böylelikle Atinalılar yasayı özgür doğan kadınlar tıp sanatını öğrenebilsin diye değiştirdi. (Hyqinus, *Fabulae*: 274)¹³

Hyqinus'un bu eserde aktardıklarından yola çıkarak gerçekten de Hagnodike adında kadın bir hekimin yaşayıp yaşamadığı sonucuna varmak oldukça zor görünmektedir. Gerçek bir anlatımdan ziyade alegorik bir nitelikte dönemin kadınlarının Atina toplumda yer alan erkek egemenliğindeki yasalardan kaynaklanan kısıtlamalar nedeniyle ne tür durumda olduklarına dikkat çektiği gözükmektedir. Hagnodike'nin İskenderiye tıp okulu hekimi Herophilos'dan ders alması M.Ö. 3. yüzyıl civarı yaşadığını işaret etmektedir. Ancak Platon'un *Theaitetos* diyalogunda Sokrates kendi annesi Phenarete'nin saygı duyulan soylu bir ebe olduğunu söyler (Bayka, 2016: 459) ve *Theaitetos*'a şu soruyu yöneltir: "*Ebeler ilaçlarıyla, sihirleriyle ağrıları uyardırmaya veya arzuya göre yatıştırmaya ve güç doğumlarda doğumu sağlamaya, gerek görülüorsa çocuk düşürmeye yetili değil midirler?*" (a.e. s: 460).

Görülen o ki, dönemin Atina'sında yasalar gereği kadınların tıp eğitimi alması, ebelik yapabilmesi ancak Phenarete gibi soylu ve saygı duyulan bir aileden gelmekle

¹³ Çeviri tarafımdan yapılmıştır. Orijinal metin için bkz. Ek-C

mümkündü. Yine de büyü ve sihir barındıran ebelik sanatının M.Ö. 4. yüzyıldan önce kadınlar tarafından icra edildiği sonucunu çıkarabilmekteyiz.

2.11.3 Phanostrate (M.Ö. 4. yy): bilinen ilk kadın hekim/ebe

Grek'in Attika bölgesinde bulunmuş olan bir mezar yazıtı ise, M.Ö 4. yüzyılda tıp eğitimi alarak ebe olabilen kadınların olduğunu gösteren somut bir delil niteliği taşımaktadır. M.Ö. IV. yüzyılda yaşamış bir başka hekim/ebe Phanostrate ait olan mezar taşı üzerindeki yazıt (resim 1), onun gerçekten yaşamış olan ilk kadın hekim olduğunu destekler niteliktedir. Hasan Malay'ın aktardığına göre yazıtta şunlar okunmaktadır: “Bir ebe (maia) ve hekim (iatros) olan Phanostrate burada yatıyor. O hiç kimseye acı çektirmedir. Ve herkes onun ölümüne ağladı”¹⁴.

Resim 1: Phanostrate'nin Mezar Taşı (resim “womeninantiquity.wordpress.com” web sitesinden alınmıştır. *Stele of Phanostrate. After V. Dasen, L'ars medica au féminin, Eugesta-6, 2016, figure 1. With permission of author.*)

¹⁴ Ayrıntı için bkz. <https://www.hasanmalay.com/index.php/felsefe/glykonis>

Tüm bunlar gösteriyor ki erkek ideolojisi altına kadınlar gizlenmiş olmasaydı, başarabilecekleriyle aslında cinsiyet fark etmeksizin insan yaşamının sağlığını önemseyen, sağlığı için gerekli olanları keşfetmiş ve keşfedecek olan daha fazla hekim olabileceği anlamına gelebilirdi. Göz ardı edilmemelidir ki erkek de olsa kadın da doğumunda ve büyürken ki sağlığında en büyük rol anneye düşmektedir. Bu nedenle anne, bebeğim tüm ihtiyacını karşılamaya çalışırken fiziksel olarak büyük zorluklar çekmiş ve bunun üzerine bir de erkek baskısı ve şiddetine maruz kalmıştır. İnsan olarak önce kendi içimizde huzuru, mutluluğu, özgürlüğü sağlayabilmeliyiz ki daha sonra başka toplumlarla, canlılarla ve canlı olmayan doğa ile de bu huzurlu ortamı kurabilelim. Elbette ki tüm bunların sağlanabilmesi öncelikli olarak bireyin sağlıklı olmasıyla ilişkilidir.

Antik dönemden sonra tıp sanatında, hekim için erdemliliği ve felsefeyi önemseyerek bunu döneminin hekim adaylarına ve gelecek nesle taşınmasında öncelik eden isim Claudios Galenos olmuştur.

2.12. Galenos Tıbbı: Erdemli Tabip Bir Filozof Olmak Zorundadır

Hippokrates'in akılcı tıbbını örnek alması bakımından Galenos'un Antik dönem tıbbı ile Orta Çağ tıbbı arasında bir köprü niteliği taşıdığı söylenebilir. Claudios Galenos'un M.S. 131 yılında Bergama'da doğduğu sanılmaktadır.

Galenos'un *Erdemli Tabip*¹⁵ *Bir Filozof Olmak Zorundadır* adlı eserinde Antik dönem ve Helenistik dönem felsefesinden ve tıp sanatından izler görülmektedir. Büyük ölçüde Hippokrates'in tıp sanatı ve felsefesiyle ilgili görüşlerini benimseyerek döneminin hekimlerini, tabiplerini tıp sanatını Hippokrates'in öğretilerine uygun ele almadıkları konusunda eleştirmektedir. Helenistik dönemin büyük filozoflarından Epikuros'un felsefesinden izler taşıdığı da görülür. Galenos, Epikuros'un düşüncelerine bezir

¹⁵ Bu tez çalışmasında ele alınan “hekim” terimi günümüzde kullanıldığı anlamıyla bir bilgi teknisyeni, bilgi deposu, felsefeden uzak duran bir tıp teknisyeni bağlamında ele alınarak bir filozof yönünün gerekliliği tartışılmaktadır. Galenos'un eserinin çevirisinde tabip olarak kullandığı anlamıyla aynıdır. ‘Hekim’ teriminin İbn-i Sina ile ‘filozof’ teriminin Arapça karşılığı olarak kullanılmasının yaygınlaşmasından sonra bile günümüze gelindiğinde yine antik dönem ve Galenos döneminde ele alındığı haliyle “filozof olmayan tıp teknisyeni” olarak hekim terimini kullanmaktayız. Dolayısıyla Galenos'un çevirisinde ‘tabip’ terimi “felsefe ile tanışmaktan kaçınan tıp sanatçısı” (hekim) ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

şekilde; bedensel hazların en az düzeyde ve hayatın amacı konumunda değil, hayatta kalmanın temel ihtiyaçlarına yetecek düzeyde olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Dolayısıyla hem Antik dönem hem Helenistik dönem felsefi düşüncelerine hâkim biri olarak tıp sanatına ilişkin düşüncelerini büyük ölçüde Hippokrates'in düşüncelerini örnek alarak ortaya koyduğu görülmektedir. Galenos'a göre başarı kazanmak, ancak kabiliyet ve iradeyle olur. Başarısız insan ya bedensel bir yeteneğe sahip değil ya da yeteri kadar irade gösterip çalışmamıştır (Yakıt, 2015: 124).

İrade ve çalışma meselesi Galenos'da oldukça önemli gözükmektedir. Çünkü eserinde döneminin tabiplerini 'iradesiz ve çabalamayan' olmaları bakımından eleştirir; *"Tören müsabakalarında zafer kazanmaya can atan, fakat yapmaları gerektiği şeylerin hiç birini yapmayan pek çok yarışmacının başına gelen şeyler, tabiplerin de bir çoğunun başına geliyor"* (Yakıt, 2015: 134). Hippokrates'in, bedeninin en ince doğasına kadar incelenmesi gerektiği konusundaki düşünceleri kabul etmelerine rağmen Galenos *"Fakat bu tabipler hem bu konuda organlardan her birinin cevherinin bilgisini edinmekten ve bu bilgiden varılacak neticelerden, organların yaratılışından, büyüklüklerinden, birbiriyle olan konumlarının gerekliliğinden haberdar olmayı şiddetle arzu ederler, bununla beraber bu organların yerlerini öğrenmekten de geri dururlar"* (Yakıt, 2015: 134-135) diyerek tabiplerin bedeni incelemekten, organların büyümesini, işleyişini öğrenmekten geri durmalarından yakınır.

Öyle görünüyor ki, sadece bilgiyi arzu etmek, yani teorik bilgiye sahip olmak tıp sanatı için yeterli gözükmemektedir. Galenos, Hippokrates gibi bunu kavramış ve pratik alana ilişkin bilginin gerekliliğini vurgulayarak duyu verilerinin öneminden söz etmiştir. Teorik ve pratik bilgi ayrımı Antik dönemde önemli bir yere sahiptir. İlk filozoflara bakıldığında onların akla dayalı bir şekilde duyu verilerini kullandıklarını görürüz. Presokratik filozoflar genel olarak gözlem yoluyla elde ettikleri veriler ışığında kendi teorilerini oluşturabilmişlerdir. Bu durumun Platon ile beraber değiştiğini söyleyebiliriz. Sokrates ile birlikte felsefenin ana odağı doğadan insana çevrilmişti. Platon'un İdealar öğretisi bize asıl olanın idealar olduğunu, maddesel olan bu dünyanın bir yansıma, kopya, gölge olması bakımından bilgisinin önemsizleştiğini göstermektedir. Bu da Galenos'un eleştirmiş olduğu zamanının tabipleri açısından

önemli olanın teorik bilgi olması, pratik alana ilişkin bilgi elde etmeye çalışmamaları bakımından Platon'dan önemli ölçüde etkilenmiş olduklarını gösterir.

Platon'dan sonra Aristoteles'in doğa ve varlık incelemeleri onun pratik alana ilişkin bilginin de teorik bilgi kadar önem arz ettiğini gösterir. Aristoteles *Metafizik*'de özellikle görme duyusunun bilme isteğini harekete geçirmesi bakımından duyu verilerinin önemini dile getirmiştir (Aristoteles, 2021: 107).

Asıl gerçek olan bu dünya olmasa bile Alkmaion, Epikharmos, Hippokrates ve diğer filozof-hekimler de bedenin incelenmesini ve doğa ile bir bağlantısının kurulması gerektiği konusundaki düşünceleriyle tıp sanatını doğadan, maddeden bağımsız görmemişlerdir. Galenos, zamanının tabiplerini bu konularda eksik olmaları bakımından eleştirilerini dile getirmiştir.

Galenos, Hippokrates'in "*Belirtileri (=arazları) türleri ve cinslerine göre taksim etmeyi bilmeyen tabipler tedavideki yöntemi bulmada hataya duçarlar*" (Yakıt, 2015: 135) sözüyle felsefede tecrübe sahibi olmaları gerektiğini vurguladığının altını çizer. Modern dönemin bilimselleşme sürecinde felsefe ve diğer bilimler birbirinden ayrıştırılmadan önce felsefe demek aslında bilim demektir. Bunu hem ilk filozofların doğa ve evren incelemelerinde, hem filozof-hekimlerin beden-doğa arasında kurdukları bağlantılarda, hem de Aristoteles'in doğa incelemelerinde görmek mümkündür. Bu bakımdan Hippokrates ve Galenos, hekimin sanatçı yönüne ek olarak felsefeci, yani hem felsefeyi bilen hem de konuya ilişkin deney, duyum, gözlem verilerini kullanabilen tecrübe sahibi bir bilimci yönünün olması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Galenos, dönemin tabiplerini felsefeyi bilmelerini, 'mantık sanatında' tecrübeleri olmaları gerektiğini vurgulasa da "*Ama şu bizim zamanımızın tabipleri, bu konuda da tecrübe sahibi olmaları şöyle dursun, Mantık Sanatı'nda tecrübe sahibi olan kişiyi, sanki hiç faydası olmayan şeyde tecrübe sahibi olmuş gibi ayıplamaktadırlar*" (Yakıt, 2015: 135) sözüyle tabiplerin felsefeyi boş ve faydasız olarak görmeleri bakımından eleştirir.

Büyüklik, şeref ile zenginlik arzusunun hâkim olduğu bir kavrayışın aksine Galenos, yalnızca bedenin ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olacak miktarda kazanç elde etmenin esas olduğu; yani kişilerin sadece yemek, içmek ve giyinmek gibi

ihtiyaçların karşılanabilmesi kadar kazanç elde etmeye yetinmeleri gerektiğini düşünmektedir. Çünkü ona göre zenginlik ve büyüklük arzusunun dolayı tıp sanatında tecrübe kazanmak mümkün olmamaktadır (Yakıt, 2015: 137). Galenos eserinde Hippokrates'i zenginliği ve büyüklüğü pekiştirmek için çağıran Fars kralı Ardeşir'in davetine rağmen onu görmeye gitmediğini söyler. Aksine Hippokrates'i işlemekte olduğu iyileştirme sanatına ihtiyacı olmasından, ondan başka sanatında yetkin birini bulamamasından dolayı davet eden kral Perdikkos'u tedavi ettiğini söylemektedir (Yakıt, 2015: 137).

Galenos, iyileştirme sanatını maddi kazanç ve itibar elde etmenin aracı olarak görmenin aksine insanlara fayda sağlamak için bir amaç olarak bu sanatın yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Arzular meselesi bu açıdan önemlidir. Tecrübe sahibi olmanın, fayda sağlamanın amaç olarak değil arzularını gidermek için zenginlik ve şöhreti asıl amaç olarak görmek günümüzde de sıkça karşılaşılan bir problemdir.

Hippokrates'in çizgisinde olduktan sonra, beden tabiatını, hastalıkların sınıflarını ve tedavi için nasıl istidlaller yapılacağını bilmekle Mantık Sanatı'nı zorunlu kıldıktan sonra, bu konularda tecrübe edinmeyi sağlayan sükûneti aradıktan sonra, mal kazanmayı küçümsedikten sonra, tabibin filozof olması için gerekli şeylerden geriye ne kalmaktadır? -Galenos (Yakıt, 2015: 138).

Sonuç olarak Hippokrates gibi tabiplerin sanatlarını gerektiği gibi icra etmeleri için öncelikle felsefe öğrenmeleri, daha sonra tecrübe kazanmaları gerektiğini düşünen Galenos aynı zamanda erdemli olmayı ve bedensel arzuların sükuneti sağlamaları için en az düzeyde olmaları gerektiğini ve iyileştirme sanatının (tıp) insanlara fayda sağlamak olan bir amacı olduğunu aktarmaktadır. Teorik bilginin yanında özellikle tıp sanatında Hippokrates ve diğer filozof-hekimler ışığında pratik alana ilişkin bilginin önemi de büyük ölçüde eserinde yer aldığı görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ÇAĞ AVRUPA VE İSLAM TIBBİ İLE MODERN DÖNEM

TIP ANLAYIŞI

3.1. Orta Çağ Avrupası’nda Tıp Anlayışı: “İnsanın Tek Yapması Gereken Tanrı’yı Düşünmek”

Antik Yunan dönemini (M.Ö. 6-7. yy – M.S. 6. yy) belirgin biçimde diğer dönemlerden ayıran İonia Aydınlanması ve bu aydınlanmadan etkilenen tıp sanatıydı. Bu dönemden (Antik dönem) önce tıp, büyüsel ve tanrısal biçimde işlemekteydi. İyonya Aydınlanmasıyla beraber düşünme biçiminin büyüsel/mistik özellikten çıkarak eleştirel düşünmenin ve gözlem yapmanın ön planda olduğu yeni bir biçimin ortaya çıktığı görülür. Felsefenin oluşturduğu düşünsel ve bilimsel zeminde, hastalığın nedeninin tanrılardan kaynaklı olmadığı kabul edilerek, nedenini ve tedavisini felsefi düşünmenin içerisinde bulunduğu bir doğa ve beden analizi ile ortaya koyması söz konusuydu.

Orta Çağa (M.S. 5-6. yy – M.S. 16-17. yy) gelindiğinde ise felsefe, bilim, sanat ve tıp gibi alanlarda oluşturulan düşünceler/eserler ya tanrıyı açıklamak (kanıtlamak) için izin veriliyordu ya da tanrıya ve kilisenin öğretilerine karşı gelmeyi ifade ettiğinden dolayı yasaklanıyordu. Bu bağlamda Orta Çağ’ın teolojik düşünüşe sahip olduğu söylenebilir. Yani Tanrının anlaşılması veya ispatlanması eserlerin veya düşünmenin merkezinde olması söz konusuydu.

Antik Yunan döneminde hastalığın oluşumunda ve tedavisinde tanrısal müdahalenin rol almasının reddedilmesi, sadece ‘bilimsel’ alanların işleyişi söz konusu olduğunda geçerli gibi gözükmektedir. Daha önceden bahsedildiği üzere mitolojiler toplum üzerinden o denli etkilidir ki hekimlerin tanrı soyundan gelenler olduğuna inanılırdı. Benzer şekilde kadınların tıp ile uğraşabilmeleri tanrı soyundan gelmiş olmalarına, soylu bir aileden gelen saygın bir kişi olmalarına bağlıydı. Aksi durumda yasalar gereği kadınlar cezalandırılmaktaydı.

Benzer olayların devamı Orta Çağ döneminde şifacılıkla uğraşan kadınların “cadı” olarak nitelendirilmelerine ve öldürülmelerine kadar gitmektedir. Bu dönemde Antik dönemin çok tanrılı inanışları zayıflamış, yerini tek tanrılı inanışlarına

bırakmıştır. Hristiyanlığın kutsal yasalarına göre kadınların bilimle, doğayla uğraşarak tanrının yaratmış oldukları hakkında açıklamalarda bulunması büyük günah olarak yorumlanarak genellikle ölümle cezalandırılmalarına karar verilmekteydi.

İskenderiye kütüphanesi gibi birçok bilim ve felsefi metin için bilgi deposu olan okullar ve kütüphaneler yerle bir edilmiş ve kurulan kiliselerin tek bilgi kaynağı oldukları bir dönem olarak Orta Çağ karşımıza çıkmaktadır. Kültürel ve entelektüel oluşumlar kilise çevresinde meydana gelmekteydi. Kilisenin yasakladığı kitapları okumak, düşünceleri yaymak veya yeni düşünceler üretmek bile ölümle sonuçlanabilmekteydi. Hristiyan inancının egemen olduğu coğrafyalarda felsefe ve tıp alanında gelişmelerin bulunması da bu durumda oldukça güçlü.

Orta Çağ döneminde özellikle Avrupa’da büyük etkisi olan Hristiyanlık dini, bu dünya ile uğraşmayı değil öte dünya (cennet/cehennem) ile ilgilenmeyi öğütler gibidir. Dinler genel olarak insanların ölümden sonraki yaşam için hazırlanmaları gerektiğini öğütlerler. Bazı dinler de öte dünya olmadığını, yeniden bu dünyada bir biçimde hayat bulacağımızı savunur. Hristiyanlık bu dünyayı/doğayı ve insanı anlamak, kavramak için çaba harcamaktan ziyade tanrıyı anlamak için çaba gösterilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. (Güntöre, 2005: 50)

İsa insanlara diyordu ki, <Çok şeyleri merak ediyor ve düşünüyorsunuz. Halbuki (düşünülmesi) gereken yalnız bir şeydir: Önce Tanrının (saltanatını) arayınız, başka şeyler size fazlasıyla verilecek>. İsa’nın her dört İncil’inde de var olan Dağdaki hutbe’sinden alınan bu sözlerden açıkça anlaşılıyor ki Hristiyan dini, aslında, ancak Rabbi düşünmek ve onun dışında ne doğa ve ne de insanla uğraşmamaktır (Adivar, 1987: 70).

Bu durumda felsefe ya arka plana konulacak ya da Tanrıyı anlamak için bir araç olarak kullanılacaktı. Adivar’ın (1987) değindiği üzere ne doğa ne de insanla uğraşılmayacağı için bilim tümüyle arka plana konulmaktadır. Dolayısıyla filozof-hekimlerin, Hippokrates ve Galenos’un insanı ve doğayı temel alan tıp anlayışları arka planda ele alınmak durumundaydı. Öte dünya için Tanrı bir merhamet ve şefkat gösteren olarak inanılıyor, hasta bedene de şifa veren olarak anlaşılıyordu. İnanca bağlı olarak hasta olan kişiler için azizlere yakarmak, bağışlanma dilemek, günahlarından arındırmak ya da birtakım mucizelerin olmasını dilemek Hristiyan inancının hâkim olduğu Orta Çağ Avrupası’nda merhamet ağırlıklı tıp anlayışını oluşturmaktadır. Bu tıp anlayışı ilkel toplumların düşünce yapısında değinildiği üzere benzer nitelikler

taşıdığı görülür ve İlk çağ öncesi uygarlıklarında yaygın olan şaman, büyücü, rahip merkezli sağlık anlayışının Hristiyan dini açısından sürdürülmesi söz konusudur.

Artık insan için düşünmek, araştırmak, deney yapmak gibi, doğayı anlama tanıma, insanı araştırma gibi etkinlikler son bulmuştur. İnancın egemen olduğu noktada düşünme ve sorgulama geri çekilir. (...) inancın olduğu yerde soru sorulamaz. İtiraz edilemez. İnanç hükmeder. Söylenenler ya kabul edilir ya da reddedilir. Asla tartışılmaz. Eleştirilemez. İnanarak kavramaktır söz konusu olan (Güntöre, 2005: 51).

Güntöre'nin Orta Çağ Avrupası hakkındaki bu ifadeleri bağlamında Orta Çağ Avrupası'nda bilimsel olarak tıp alanında ilerleme kaydetmenin oldukça güç olduğu görülmektedir. Teolojik olan düşünme biçimi bir yandan doğanın karşısında durmayı, fiziksel dünya ile ilgili olan hem teorik hem pratik etkinlikleri sınırlamayı ifade ederken aynı zamanda insanı konu alan felsefi ve tıbbi düşünce ve etkinlikleri de sınırlandırdığı gözükmemektedir.

3.2. Orta Çağ İslam Coğrafyasında Tıp: “İlim ve Sanat Takdir Edilmedikleri Yerden Göç Eder” -İbn-i Sina

Hristiyan coğrafyasında gelişmenin ve öğrenmenin duraksamasına/yerinde saymasına karşı İslam coğrafyasında felsefe ve tıp büyük ilgi görmüş, geçmişin öğrenilmesinde ve üzerine yeni şeylerin konarak ilerletilmesinde büyük bir rol üstlenmiştir. İslam filozoflarının ve Hristiyan filozofların felsefi düşüncelerini din ile bir arada ele aldıkları görülür. Hristiyan coğrafyasında Kiliseler tek bilgi kaynağı olarak yüz yıllarca kontrolü elinde tutarken, yani bilgiyi gizleyerek herkesin erişimine engel olurken; İslam coğrafyasında fethedilen yerlerdeki bilimciler, felsefeciler, tıpçılar gizlenmemiş-yasaklanmamış ve düşünürlerinin yararlanması için korunmuştur. Bu ve benzeri farklılıktan dolayı Orta Çağ İslam felsefesinde tıp sanatı gibi diğer bilimlerin varlığını sürdürebilmiştir.

“Tıp yoktu, Hippokrates buldu.

Ölmüştü, Galenos diriltti.

Kördü, Huneyn bin İshâk gözlerini açtı.

Dağınıklığını Râzî topladı.

Eksikliklerini de İbn Sînâ tamamlayıp olgunlaştırdı.”

-Ebû Ubeyd Cüzânî¹⁶

¹⁶ Ukray, M. (2020). *İbn-i Sina'nın Şifa Kitabı*. İstanbul: E-Kitap yayıncılık. s.57

Yüzyıllardır Doğu dünyasında söylenen yukarıdaki söz tıbbın İbn-i Sina ile son noktasına ulaştığı, ondan sonra tıp alanında onun kadar parlayan birinin olmadığı söylenmektedir.

Hippokrates ile birlikte tıbbın felsefeyle buluşarak yeni bir yaklaşım sergilemesi söz konusuydu. Bir yandan hekimlerin felsefe bilmeleri gerektiğini savunan Hippokratesçi tıp anlayışı gelişirken diğer yandan Euryhphon'un Knidos Tıp Okulunun savunduğu, felsefeyle buluşmanın az olduğu ancak bilimsel bakımdan ön planda olan bir tıp yaklaşımı gelişmekteydi. Elbette ki mitolojilerin Antik dönemdeki etkileri göz önüne alındığında herkesin tıp alanında ilahi müdahalenin rol aldığını reddetmesi mümkün değildi. Dolayısıyla büyüsel/sihirsel tıp yaklaşımı da sürdürülmekteydi.

Galenos'un Hippokrates'ten yüz yıllar sonra onun tıp anlayışını benimseyerek geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Galenos'un döneminin tabiplerini felsefeden uzak olmalarıyla eleştirdiği görül. Galenos tıp sanatıyla uğraşmak isteyenlerin aynı zamanda felsefeden de faydalanmaları gerektiği düşüncesini tabipler üzerindeki etkileriyle sonraki dönemlere aktarabilmiştir.

Orta Çağ'a gelindiğinde ise özellikle Avrupa'da Hristiyan inancı hakimiyetini kurmuş; felsefe, sanat, bilim ve tıp arka plana konmuştur. Kutsal metinler gereği "insanın tek amacının öte dünya için hazırlanması, sadece tanrıyı düşünmesi" gibi düşüncelerin kabul görmesiyle özellikle felsefe tanrıyı anlamak için kullanılmıştı. Dolayısıyla bu dünya ile meşgul olmamak, ölümden sonraki öte dünya ile meşgul olmak bu dünyadaki insan bedenini ve doğa bilimlerini incelemenin ve yeni şeyler öğrenmenin önünde bir engel oluşturmaktaydı.

Orta Çağ Avrupası'nın aksine İslam Coğrafyasında elbette dinin konu edindiği felsefi çalışmalar sürdürülmekteydi. Ancak felsefeye, sanata, bilime ve tıba olan ilgileri nedeniyle İslam coğrafyasında gelişmeler sağlanabilmekteydi. Yukarıdaki aktarılan ifadede Hippokrates ve Galenos'dan sonra adı geçen Ebubekir Razi, Huneym b. İshak ve İbn-i Sina'nın felsefe, sanat ve tıp alanında ilerleyebilmeleri tıbbın Orta Çağ'da varlığını sürdürebilmesini ve gelişimini sağlayabildiği söylenebilir. Çünkü Hristiyan dininin egemen olduğu topluluklarda kültür, bilim, felsefe, tıp ve sanat gibi alanlar kiliseler çevresinde iş görebilmekteydi. Ağırlıklı olarak teolojik olan Orta Çağ,

tanrı kanıtlamaları veya açıklamaları için kullanılan felsefenin ön planda olmasına, tıbbın ve bilimin arka planda ele alınmasına neden olmuştur. Bu nedenle M.S 6-7. ile M.S. 12. yüzyıllarında felsefenin ve tıbbın önem kazandığı Orta Çağ İslam Coğrafyası hekimlerin varlığını sürdürebilmelerine olanak tanıyabilmekteydi.

3.3. İbn-i Sina (M.S. 980- M.S. 1037): Deney, Gözlem ve Aklın Birlikteliği

M.S. 980 yılında Buhara’da dünyaya gelen İbn-i Sina, Orta Çağ İslam tıbbının ve felsefesinin en büyük isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İbn-i Sina’nın eserlerinin yüz yıllar boyu tıp okullarında, üniversitelerde en temel kaynak olarak kullanılması, İbn-i Sina’nın kendisine kadar gelen tıp sanatını geliştirerek ne kadar ileri taşıdığının bir göstergesidir. İbn-i Sina’nın tıp anlayışında Hippokrates ve Galenos’da görülen akıl-gözlem-tecrübe birlikteliklerini görmek mümkündür.

Orta Çağ Avrupası’nda Modern döneme kadar tıp ve bilim alanında yaşanan duraksamaların İbn-i Sina’nın eserleri sayesinde bu boşlukları tamamlayabildikleri görülmektedir. İbn’i Sina’nın en büyük tıp eseri olarak nitelendirilen *Kanûn fî’t-Tıb*, Bayat’ın (2010) aktardığına göre “*Antik Yunan’dan o zamana kadar gelen dağınık tıbbi bilgilerin sentezlenerek sistemleştirildiği ve şahsi gözlemlerle güncelleştirildiği bu eser, Doğu ve Batı dünyasındaki tıp eğitiminde yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuş ve güncelliğini korumuştur*” (s. 224).

Murat Uyar (2020) İbn-i Sina hakkında “*hastaların tedavisinde tecrübeye, deneye çok önem veriyor, böylece bütün tedavi yollarını ve metotlarının kapıları kendisine açıyordu*” (s.159) diyerek İbn-i Sina’nın tıp anlayışında önemli noktalarından birisinin tecrübe verilerinin olduğunu vurgulanmaktadır. Elde edilen tecrübe verileriyle oluşturulan ilaçlar, o zamana kadar tedavi edilemeyen hastaları ve hastalıkları tedavi edebilmekteydi. Dolayısıyla deney, gözlem ve tecrübe ışığında akıl temelli açıklamalar yapması İbn-i Sina’nın ilkel dönemden bu yana süre gelen büyüsel-ilahi tıbbı karşı tıp ve felsefe birlikteliğinin Orta Çağda devam ettirdiği görülmektedir.

Daha önce ilk insan topluluklarından avcılıkla uğraşmayan kadınların bitkilere ve yeni doğan bakımına yöneldiğinden bahsetmiştik. Sağlık alanında ilk tedavi yöntemleri olarak en basit haliyle sert çubuklarla hasarlı olduğu görülen bölgedeki kemiğin düz durması için bu çubuklarla sabitlenmesi veya açık bir yarayı kirden

arındırarak üzerinin kapatılması ilk tedavi yöntemleri olabilir. Çevrede bulunan bitkilerin keşfedilmesi ise hastalıklara ve yaralanmalara deneme yanılma yoluyla uygulanarak şifalı olup olmadığının keşfedilmesinin mümkün olabileceğinden de bahsetmiştik.

İbn-i Sina'nın “*Şifasız hastalık yoktur; irade eksikliğinden başka. Değersiz bitki yoktur; tanınmamasından başka*” (Ukray, 2020: 219) sözü, deney yapmayı, araştırmayı, keşfetmeyi, akıl yürütmeyi vurgulamaktadır. Şifası olmadığı sanılan hastalıkların da araştırma ve tecrübe ile tedavisini geliştirmenin mümkün olabileceğini söylemektedir. Yani mitolojik tıbbın aksine şifa yakarıшта bulunmayla değil, filozof-hekimlerin¹⁷ de değinmiş oldukları üzere doğadan, gözlem ve tecrübe verisinin akılla olan iş birlikteliğinden gelmektedir.

İbn-i Sina'nın “*tıpta, hastalık ve sağlığın sebeplerini bilmemiz gerekir*” sözü onun da Hippokratesçi tıp anlayışının başlatmış olduğu “sağlıkta ve hastalıkta ilahi müdahalenin reddedilmesi” düşüncesiyle benzer fikirlere sahip olduğunu göstermektedir. Daha önceki dönemlerde ele alındığı gibi hastalık, insanın işlediği bir günahın cezası olarak değil, doğa ile kurulan etkileşimin bozuk olmasından veya kişinin vücut dengesinin bozulmasıyla meydana geldiği kabul edilmektedir. “*Hasta insana ve insanın kendisine merhamet edebilmesi, anlayışı ile Müslümanlık, hastaya yardım etmenin, hastalıkla ilgilenmenin önemli ve iyi bir iş olduğuna duyduğu inanç ile bu anlamdaki gelişmelere açık bir haldeydi*” (Güntöre, 2005: 62).

İslam coğrafyasında felsefenin, bilimin ve tıbbın ele alınış biçimi Hristiyan kiliselerinin baskısından farklı olarak Güntöre'nin (2005) aktardığı gibi inancı ve bu dünya varlıklarını birleştiren, daha doğrusu birbirlerinden uzak görmeyen bir biçimde ele almayı olanaklı kılmaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere Hristiyan inancına göre “insanın tek yapması gerek Tanrı'yı düşünmek” olmasına karşın İslam coğrafyasında hastalık ve sağlık ilahi yakarış ve mucizelerden bağımsız, gözlem ve tecrübe ve akla dayalı biçimde ele alınmaktadır. Elbette inancın etkisiyle hasta kişiye olan yaklaşımın iyilikle, hoş görü ve merhametle de ilgisi olabilir. Ancak kendi başına değil, bu dünya varlığıyla, doğayla, insan bedeni ve aklıyla iş gören bir felsefe-bilim-tıp ilişkisini görmekteyiz.

¹⁷ Empedokles, Epikharmos, Demokedes, Alkmaion

3.4. Orta Çağ Dönemine Tepki Olarak Modern Dönem

Orta çağ İslam felsefe ve tıbbının izlediği yol dönemin Avrupası'nın izlemiş olduğu yola benzer şekilde düşüncelerin ve üretilen eserlerin inanca ters düşerek ilerlemeye devam etmesi, İslam coğrafyasında da bilim ve felsefenin duraksamasına neden oluşturduğu söylenebilir.

İlkel insan topluluklarından ilk uygarlıkların kurulmasına değin insanların bilemedikleri doğa karşısında korkuya kapılarak kendilerini manevi açıdan güvende hissetmek için iklimlerine uygun tanrı ve tanrıçalar, mitolojiler ve destanlar oluşturmaları o dönem için kabul edilebilirdir. Benzer tutumu ilk uygarlıklardan Antik döneme kadar ki süre içerisinde de görmekteyiz. Mitolojilerin toplum üzerinde o kadar etkiliydi ki yaşamlarını sürdürmeleri için kurulan yasaları da bu mitolojiler bağlamında oluşturdıkları görülmektedir. Hem ilkel toplumların hem ilk uygarlıkların yaşamlarına inançlarını da dahil etmeleri kabul edilebilirdir. Çünkü dönemlerinin 'bilimi' yeterince bilgi sahibi olmalarına imkân tanımamaktaydı. Öte yandan tam bir felsefi etkinlik olmasa da bu uygarlıklar 'akla' sahipti. Ancak uzun zamandır kök salmış geleneksel inanış ve fikrilerin ortadan kalkması da kolay değildi. Buna 'ortadan kalkmak' da denemez aslında. İlk filozoflar M.Ö. 6. yüzyılda İonia'da bilme ve düşünme bağlamında inanıştan uzak durulması gerektiğini ortaya koyarak felsefeyi ve beraberinde bilimi oluşturabilmişlerdi. Takip eden zaman zarfında Hippokratesçi tıp anlayışı hastalıkta ve sağlıkta ilahi müdahaleyi reddetmekteydi. Tüm bunlar inanışların hiç olmaması anlamına gelmemektedir. İnanışların aslında hala insanda bulunabileceğini ancak söz konusu bilim, tıp ve akıl olduğunda birbirlerinden ayrılmaları gerektiğini düşünmekteydiler. Antik dönemdeki bu çabanın aksine, Orta Çağda genel olarak teolojik olan düşünce zemini nedeniyle felsefenin ilahi metinlerin açıklanmasında, tanrının kanıtlanması ve anlaşılmasında kullanılmaya çalışılması beraberinde gelişmiş olan bilimin ve tıbbın arka planda ele alınmasına neden olmuştu. Hedefte inancın ve aklın birleştirilmesi yer almaktaydı. Benzer etkinliği Orta Çağ İslam coğrafyasında da görmekteyiz ancak dönemin Avrupası'ndan farklı olarak İslam coğrafyası bilimcileri, felsefecileri ve tıpla uğraşanları koruyabilmiş ve faydalanabilmişti. Yine de özellikle sonraki dönemlerde inancın toplumdaki etkisi nedeniyle, yapılan çalışmaların inanca ters düşüyor olması sebebiyle bu coğrafyada da ilerlemenin durmasına neden olmaktadır.

Başlangıçta her dönemin bilgi eksikliğinden kaynaklanan ‘bilimsiz’ ortamlarında bilgi inançla ele alınmış, daha sonra birbirlerinden ayrılarak felsefe ve bilim oluşabilmiştir. Ancak yeniden akıl ve inancın birleştirilmeye çalışılmasıyla Orta Çağda inanç ve aklın giderek birbirinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu noktada da Orta Çağın teolojik etkinliğine tepki olarak Modern dönem ortaya çıkmaktadır. Akıl, inanç ve bilimi birbirinden ayrılmaya başlaması başlangıçta her birinin dahil olduğu tıp sanatının da “salt bilimsel” bir yolda ilerlemesine neden oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmasının temelini oluşturan ve sonraki bölümde ele alınacağı haliyle tıbbın niçin felsefeye ihtiyacı olduğunu düşünmemize iten sebeplerin kaynakları modern dönemde oluşmaya başladığı söylenebilir. Antik Yunan döneminde felsefe demek aynı zamanda bilim anlamına gelebilmektedir. Çünkü henüz disiplinler arası bir kopma söz konusu değildir. Hippokratesçi tıp anlayışı bunu fark etmiş ve felsefe-bilim ortaklığına göre tıp sanatını ele almışlardır. Fakat modern dönemle meydana gelen felsefe ile bilim arasındaki ayrılma süreci felsefe ve tıp ortaklığının bozulmasına neden olabilmektedir.

3.4.1. Tıbbın bilimsel olma sürecine girmesi ve felsefeden kopuşu

Orta Çağın inancı temel alan ve akli imanı açıklamak, tanrıyı anlamak bakımından bir araç haline getirmesiyle ortaya çıkan kısıtlamalar düşünürlerin çalışmalarını ortan kaldırmaya veya ölüme göndermeye dek giden din kaynaklı cezalandırmalara neden oluşturmaktadır. Yüz yıllar boyunca devam eden bu süreçte aklın inanç için araç haline getirilme çabası başarılı olamamış ve M.S. 15-16. yüzyılda da inanç ile bilgi arasında bir ayrım oluşmaya başlamıştır.

Orta Çağda ağırlıklı olan dogmatik/gelenekselleşmiş fikir ve inanışların bilimden, felsefeden ve tıptan ayrıştırılma çabası Modern dönemimin Rönesans’ını oluşturmaktadır. *“Dogmaların hizmetine sokulan felsefe, bilimin önünü açan bir etkinlik olarak daha sonra kendisinden tek tek ayrılacak, bağımsızlaşacak bilimlere tanıklık etti”* (Güntöre, 2005: 77).

Orta Çağın yüzyıllardır gelişime ve bilmeye koymuş olduğu engellere tepki olarak yeniden bilmeye ve düşünmeye dönme etkinliği olarak Modern dönem, felsefe ve tıp açısından da yeniden işleyebilmelerini olanaklı hale getirdiği söylenebilir. *“(…) Rönesans, insanın yeniden sormaya başlaması, yeniden konuşmaya başlaması,*

yeniden aklını işler kılıp kendine yeni bir araştırma, öğrenme, bilme yöntemi bulması ile olanaklı olmuştur” (Güntöre, 2005: 78).

Ancak bu dönemin getirisi olduğu kadar bir o kadar götürüsünün de olduğu dikkate alınmalıdır. Antik dönemde tanrılarla işleyen evren anlayışının yıkılmasında büyük rol alan felsefe, bilimlerin oluşabilmesini ve tıbbın da akılcı bir yöntemle işleyebilmesini sağlamıştı. Bu durum Orta Çağın sınırlayıcı yüz yıllarından sonra yeniden özgür olabildikleri bir dönemin başlaması ile tekrar işleyebilir olmaları söz konusudur. Fakat bilimlerin “salt bilimsel” olma hedefleri doğrultusunda felsefeyi de dışarıda bırakmaları, yani kendi başlarına ilerlemeye çalışmaları söz konusu olmuştur. Tıbbın felsefesiz ilerlemesi elbette mümkündür. Ancak tıbbın ilgi alanını oluşturan nesnelerin canlılar ve insan yaşamı olduğunu belirtmiştik. Söz konusu bir canlının yaşamı olduğunda “salt bilimsel” olarak, sadece bir nesneye müdahalede bulunmanın ötesinde üzüntüleri, endişeleri, umutları ve onun iyileşmesini bekleyen dostlarının da olduğu göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir. Bu bakımdan tıbbın diğer bilimler gibi kendi başına (felsefesiz) olması gelecekte yaşanacak problemlere zemin hazırlayabilir. Günümüzde elbette her hekimin, sağlık çalışanının hastaya karşı olan yaklaşımı ‘arızalı bir nesneyi tamir etmek’ gibi olmasa da dünya genelinde hastayla iletişim kurmadan tedaviler yapıldığı da görülmektedir. Elde edilen veriler ışığında tedavinin belirlenmesi ve aynı zamanda bu tedavinin getireceği ün veya maddi kazancın da önem arz ettiği görülmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TIP SANATINDA FELSEFENİN GEREKLİLİĞİ VE ARİSTOTELESÇİ *PHRONESIS* ÜZERİNE

4.1. Günümüzde Yeniden Gündeme Gelen Bir Soru: “Tıp Niçin Felsefeye Gereksinim Duyar?”

Saffet Murat Tura *Hekimin Filozof Hâli* (2018) kitabının dördüncü bölümünde tıbbın niçin felsefeye gereksinim duyduğunu incelemektedir. Çağımızda gelinen noktada teknolojik olarak ne kadar ileri seviyeye geldiğimizden bahsederek; jeolojik, arkeolojik ve biyolojik bulgular ışığında gezegenimizin oluşumundan insanlığın yeryüzünde ilk görüldüğü zamana kadar birçok şeyi bilebileceğimizden hatta modern fizik ile evrenimizin oluşum süresini dahi bilebiliyorken, Tura (2018) niçin felsefeye ihtiyacımız olduğunu sorgulamaktadır. Çünkü ona göre bu evrende acılar, hastalıklar ve ölümler de vardır (s.31). Tura, çağdaş bilimin bütün başarılarına rağmen henüz ölüme bir çare bulamadığımızı vurgular. Hastalığın tedavi edilmesi bir anlığına büyük bir zafer olsa da ona göre “*Kazandığımız sadece biraz zaman olabilir ancak, zafer değil*” (a.g.e. s.32). Bu durumda kazanılan bu kısa zamanda insanın düşünce alanında ‘varlığın anlamını ve amacını sorgulamak’ önem kazanmaktadır. Ölüm korkusu ve merak duygusu insanı bilmeye ve sorgulamaya iter. “...*felsefe, varlık ve hiçliğin diyalektiğinde kendiyile mücadele eden bir anlam arayışıdır*” (a.g.e. s.36).

Ölümle, hiçlikle bir mücadele olan mesleğimiz, bizi her an varlık ve hiçlik sorusuyla karşı karşıya getirdiği için tıp felsefeye ihtiyaç duyar. Çağdaş bilim sayesinde yaşamın ve ölümün ne olduğunu bilmemiz yetmez. Yaşamın ve ölümün anlamını da kavramaya çalışmalıyız. Mesleğimiz işte ancak o zaman, yani varlık hakkında bir anlam araştırmasında olduğunda bütün acılarına rağmen ifa etmeye değer bir hal alır (a.g.e. s.36).

Tura’ya göre (2018) hekimlerin ölüm ve yaşamla yüz yüze olmalarından dolayı bir anlam arayışı içinde mesleklerini icra etmeleri gerektiğini ve bu sayede bu mesleği yapmaya değer olacağını düşünmektedir. Hastanın ölüm korkusu ve yaratmış olduğu umut, hekimin yaşam için ölüme karşı mücadelesinde motive edici unsur niteliğindedir. Dolayısıyla Çağdaş bilimin bilebilecekleri ile felsefenin sağlayacağı sorgulama ve anlam arayışı tıp ve felsefe ortaklığını gerektirdiği gözükmektedir.

4.2 Ölüm Korkusunun Felsefe ve Tıp Alanında Yeri ve Yaşama Olan Etkisi Üzerine

Doğadaki canlıların genelinde ancak bir tehlike durumunda ölüm kaygısı taşıdıkları gözlemlenmektedir. Bu canlıların aksine insan, ölüm tehlikesi söz konusu olamasa da zihninde ölüm kaygısını taşımaktadır (Saydam ve Kızıltan, 2018: 58). Toplumsal yapıya ve dinsel inanışların etkisine bağlı olarak değişim gösteren “ölüme karşı alınan tavırlar” temelde ölümü ön görebilme bakımından insanlar arasında ortak bir arzuya işaret etmektedir; ölümü yenme/geciktirme arzusu. Bu nedenle tarihsel süreç içerisinde sağlığını korumak için mistik-büyüsel, felsefi-bilimsel ve “salt bilimsel” yollarla tıbbın gelişmesi söz konusudur.

Tarih boyunca insan, ölüm ve ölme süreci karşısında tanıklıklarıyla kendilerinde ölümü ön görebilme arzusu ve ölüme karşı gelme, erteleyebilme, tedavi edebilme gibi çabaların ortaya çıkmasına neden olmuştur; “*Ölüm endişesiyle güdülen insan oğlu, tarih boyunca, ölümü yenmenin, ölümsüzlüğe ulaşmanın olmadı geciktirmenin yollarını aramıştır*” (Saydam, 2018: 51). Tıpkı gök gürültüsünü işiten birisinin yağmur yağma olasılığını düşünerek ıslanmamak için şemsiyesini kullanması gibi, bazı ölüm sürecinde gözlemlenen belirtiler veya ölmeden önce yapılan eylemler sonucunda “bu eylemleri yaparsak-bu belirtileri gösterirsek ölürüz” şeklinde tanıklık edenlerin bir mantık yürütmüş olmaları muhtemeldir. Dolayısıyla henüz tam anlamıyla felsefenin ve bilimin dahil olmadığı bu dönemlerde, ölüme neden olan benzer davranışlardan kaçınmak veya tanrıya karşı gelmenin sonucu şeklinde yorumlanan cezalardan kaçınmak ve inanışlara bağlı kalma yolunda yaşamlarını şekillendirmeleri birer çözüm olarak gözükmektedir. Bilimin yeterli olmadığı ilk zamanlarda mistik-büyüsel ayinler, bu bakımdan temel sağlık etkinliği olarak iş görmektedir.

“*Yaşamın salt biyolojik boyutuyla ilgilenen, ne pahasına olursa olsun hayatta kalmayı, kendine temel ölçüt olarak alan, ölümlülüğü var oluşun bir defosu olarak görüp bu “arızadan” kurtulma tutkusuyla hareket eden tıp, yaşamın nitel yönlerini ihmal etme riskiyle karşı karşıya kalabilir*” (Saydam ve Kızıltan, 2018:65). Dolayısıyla tıp sanatının “salt bilimsel” olmak yerine felsefi düşünüşle beraber ölümü bir arızadan öte görebilir ve ölüm endişesini yaşamının tamamına yaymaması gerektiğine dair fikirler verebilir. Günümüzde çoğu insanın hayattan beklentisi iyi ve

mutlu yaşamaktır. “Kim iyi ve mutlu yaşamak istemez?” sorusuna insanların ortak bir cevapla iyi ve mutlu yaşamı seçtiği görülür. Ancak ölüm söz konusu olduğunda ölüm korkusunun yaşamayı zahmetli veya acılı bir hale getirdiği düşünülebilir. “*Epikuros’a göre, mutluluğun en büyük düşmanı korkudur. Korku mutluluğu yok eder*” (Erkızan, 2022: 22). Dolayısıyla ölüm korkusundan kurtulmak insanın mutlu olabilmesine olanak tanıyabilir.

Ölüm insanın, daha doğrusu tüm canlıların ortak ve kaçınılmaz sonu olarak gözükmektedir. Fakat, ölümü yaşamımızın bir parçası olarak kabullenmek, ölüme karşı duyulan korkunun azalmasına ve bu sayede Saydam ve Kızıltan’ın deyimiyle yaşamın nitel yönlerini ihmal etme riskinden uzaklaşabilmeyi sağlayabilir. Ölüm, canlılığın bir arızası değil, var oluşun doğal bir parçası konumunda düşünüldüğünde sadece gerekli-somut tehlike durumlarında ölüm endişesine sahip olmak, insan yaşamını daha iyi ve mutlu yaşamayı olanaklı kılabilir.

4.3. Hekimin Filozof Hâli

Mehmet Bilgin Saydam *Hekimin Filozof Hâli* (2018) kitabının ikinci bölümünde hekimin filozof hâlinin zorunluluğunu ele almaktadır. Ona göre hekimlik ölüme karşı bir yaşam mücadelesi olması bakımından yüzyıllardır kutsal bir meslek olarak kabul edilir. Daha önce Asklepios mitolojisinde incelendiği gibi insanlar oluşturdukları inanışlarda genellikle ölümsüzlüğü mümkün kılmaları bakımından tanrılara ve hekimlere ilahi özellikler atfetmiş ve yüzyıllardır toplumda bu tür inanışların sürdürülmesini sağlamışlardır. Dolayısıyla ölüm korkusu ve yaşama arzusu tıp alanındaki etkinliklerin temel kaynağını oluşturmaktadır. Şifacı/hekim kişilerin de ilahi özellikleri olduğuna inanılmıştır.

Saydam (2018), ‘*philo-sophiya*’yı bilgi peşinde koşmak olarak görür fakat o, bilgiye dair bu arayışı sevgiden kaçınma eylemi olarak ele almaktadır. Çünkü ona göre felsefe bilgiye bağlanmaktan kaçınılan, hep kuşkuyla yaklaşmayı ifade eden ve bu nedenle bilme arzusunu canlı tutan insana özgü bir faaliyettir (s.14). “*Felsefe ebedi arayışı va’z eder ve arananın hiç bulunamayacağını da iliklerinde hisseder. Gerçek günün birinde bulunsaydı, felsefe tükenmiş olurdu*” (Saydam, 2018: 14-15).

İnsan var oluşu gereği varlık ve yokluk arasında yokluktan kaçınmayı ve varlığa yönelerek var olanın bilgisini elde etmeyi arzulaması felsefi düşüncesinin temel

motivasyonunu oluşturur. Saydam’a göre varlık kavramının karşılığına ‘sağlıklı yaşamı’, yokluk teriminin karşılığına ‘ölümü’ yerleştirdiğimizde felsefe ile tıp arasında bir geçişin yaşandığını görebilmekteyiz. Çünkü hekim de ölümden kaçınarak hastaların sağlıklı yaşamlarını geri kazandırmayı ve bunun için de bilginin peşinde koşmayı meslek edinmektedir (Saydam, 2018: 16).

Saydam’a (2018) göre “*Tıp, felsefenin izdüşümü, somutta vücut bulmasıdır. Filozofun kavramsallaştırdığını, hekim deneyimler*” (s. 16). Felsefenin sağladığı sorgulayıcı ve araştırmacı zihin, elde ettikleriyle tıbbın deneyimleyerek elde ettiği bulguları gözlemleyebilmesini ölçüp biçmesini olanaklı kılar. Hekim hastasını hem ölüme hem sağlıklı yaşama götürebilmesi farkındalığıyla bu sorumluluğu üzerinde taşımaktadır.

Saydam’a (2018) göre tıp felsefesi hekimi bilgi deposu teknisyen olmaktan öte bir konuma ulaştırabilir. Felsefenin sağladığı kuşku, sorgulama ve bilme isteği hekimin kendisini ve mesleğini sorgulamasına olanak sağlayabilmektedir; “*bunun için kuşkuya düşmemize ve şaşırmamıza, sonrasında merakla ve güvenle sorgulamamıza izin vermemiz, alan açmamız gerekir*” (s.17). Felsefe “*yaşam nedir, insan nedir, nasıl olmalıdır; sağlık/tamlık hali nedir, ölümsüzlük mümkün müdür; doğa dost mudur/düşman mıdır; toplum ve kültür mü sağlığı tanımlar, kim kime feda edilebilir?*” gibi soruların gündeme gelmesini mümkün kılabilir (Saydam, 2018: 17).

Saydam’a (2018) göre yaşam insanların ani kararlar vermesini gerektiren süreçlerden oluşur ve özellikle hekim için mesleğinde bu tür süreçlerin sıkça gerçekleşiyor olması “*çoğunlukla içselleştirilmiş bilgi ve otomatik eylemlere*” (s.18) ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hem ani durumlar da hem sakin durumlarda hekimin ‘felsefe yapması’ gerektiğini düşünmektedir. “*Bu, mesleğimize, hastalarımıza, kendimize ve yaşama karşı yükümlülüğümüzdür. Hekimin filozof hâli, hekimin zorunlu hâlidir*” (Saydam, 2018: 18).

4.4. Covid-19 Pandemisinin Neden Olduğu Hasta ile Hekim Arası Problemlerin Çözümü Üzerine: Aristotelesçi Phronesis

Kerasinenia Papalexiou, *Arkhe-Logos* dergisin 11. sayısında (2021) *Covid-19 Krizi ve Aristotelesçi Phronesis* başlıklı yazısında covid-19 virüs krizini ve bu krize karşı felsefi yaklaşım olan Aristotelesçi *phronesis*’i ele almaktadır.

Papalexiou'nun bu yazısında değinmiş olduğu üzere Covid-19 krizi hem biyolojik hem psikolojik açıdan bizleri etkilediği gözlemlenmektedir. Günlük yaşamda kullanmaya başladığımız tıbbi terimlerin sıklığı, ekonomik krizle baş etmeye çalışma ve karantina sürecinde özgürlüğümüzün izole edilmesi gibi nedenlerin eylemlerimizin ve düşüncelerimizin kriz durumunda farklılık göstermesinde etkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle hem hekim ve sağlık çalışanlarının hastaya karşı yaklaşımları hem de hasta ve hasta yakınlarının hekim ve sağlık çalışanlarına yönelik yaklaşımlarında aşırılığı, yıkıcılığı ve şiddeti önleyebilmesi Aristotelesçi *phronesis* tarafından mümkün olabilmektedir. Papalexiou'ya göre ortak bir sağduyu görüşüne, pratik yaşamın tamamıyla ilgili bir bilgiğe ihtiyacımız vardır. Ve ihtiyacımız olan bu şey “*phronesis*”tir. Papaloxuiao' *phronesis*'i kelimenin gerçek anlamından biraz farklı olarak covid-19 krizi döneminde tedbirli olmak bakımından ele aldığı gözükmektedir (Papalexiou, 2021: 47 ve ilerisi.).

Aristoteles *phronesis*'i *Nikomakhos'a Etik*'te (2015) ‘aklı başındalık’ olarak ele almaktadır; “*Ruhun evet ya da hayır derken onlarla doğruya ulaştığı şeylerin sayısı beş: Bunlar sanat, bilgi, aklı başındalık, bilgelik ve us*” (s. 117). Aklı başında olma orta yolu belirleyebilmeyi ve dolayısıyla aşırılığı önleyebilmeyi mümkün kılabilir. Hem pratik alanda eylemlerimizin aşırılığını hem de teorik alanda üretilen düşüncelerimizin aşırılığını, daha doğrusu “yıkıcılığı ve şiddeti” önleyerek orta yolu bulabilmeyi sağlayabilir. Çünkü günümüzde tıp alanında sıkça karşılaşılan problemlerden biri sağlık çalışanlarının şiddete maruz kalmasıdır.

Dolayısıyla *phronesis*, günümüzde sıkça görülen hekim-hasta arası problemlerin giderilmesinde bir çözüm yolu oluşturabilir. Hekim açısından daha önce bahsedildiği üzere Hippokratesçi tıp anlayışının başlatmış olduğu ‘tıp ve felsefe ortaklığı’ bağlamında yetişen hekimlerin felsefeyle ilgili ve erdem sahibi olmaları, hastaya olan yaklaşımlarında olumsuzluklar oluşmasını engelleyebilmektedir. Benzer yaklaşımı hekim ve sağlık çalışanlarına karşı sergileyebilmeleri için de hasta ve hasta yakınlarının, yani toplumun felsefeyle iç içe olması gerekmektedir.

M. C. Nussbaum'a göre_Aristoteles'te insanın işlevi; “*insanın akılsal yanını teşkil eden aktif yaşamdır*” (Erkızan, 2012: 54). İnsanın bu düşünme etkinliğine ilişkin Nussbaum, insanın sadece kendisi için iyi olanı hakkında düşünen değil, aynı zamanda

diğer insanların da iyi bir yaşamı olmasına etki eden iyi bir yaşamı düşünmekte olduğumuzu dile getirmiştir; “*bundan dolayıdır ki, biz basit olarak kendi kendimize ‘benim için iyi bir yaşam nedir?’ diye sormak yerine ‘insan için iyi bir yaşam nedir?’ diye sormak durumundayız*” (Erkızan, 2012: 57). Sonuç olarak denilebilir ki, bireylerin davranışları “mutlu olma” veya “iyi olma” durumlarıyla ilişkilidir. Vatandaşların mutluluğu/iyiliği kentin yapısına, kentin mutluluğu/iyiliği vatandaşların yaşam tarzlarına bağlıdır, “*çünkü devlet, yurttaşlarının toplamıdır*” (Aristoteles, 2020: 85).

Yaşamına felsefeyi dahil edebilen kişiler Aristotelesçi *phronesis*’e sahip olabilirler. *Phronesis*’e sahip olan kişiler de mutlu yaşama ulaşabilirler. Çünkü *phronesis*’in varlığı kişide diğer erdemleri mümkün kılabilmektedir; “*o halde erdem, tercihlere ilişkin bir huy: Akıl tarafından ve akli başında insanın belirleyeceğiyle belirlenen, bizle ilgili olarak ortada olanda bulunma huyudur*” (Aristoteles, 2015: 37). Aristoteles’in de söylediği üzere erdem eylemlerimiz ve düşüncelerimiz üzerinde karar verirken orta olanda bulunmamızı sağlamaktadır. Dolayısıyla akli başındalık erdemleri olanaklı kılabilmekte, erdemlere uygun yaşam mutlu yaşamı olanaklı kılabilmektedir. Mutlu yaşam hem kişiyi hem de kenti etkiler. Çünkü Aristoteles’e göre “*insan doğal yapısı gereği toplumsaldır*” (Aristoteles, 2015: 17). Kişinin mutlu olması demek içerisinde yaşadığı kentin de mutlu olması demektir. Kent mutlu ise doğal olarak içinde yaşayan kişiler de mutlu olabilir demektir. Sonuç olarak insanların mutlu olması hem aralarındaki ilişkilerde hem de hastane gibi toplumsal alanlarda aşırılık ve şiddetin önlenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle tıp da olduğu kadar insanların yaşamlarında da felsefeye ihtiyaç olmaktadır.

“*Akli başında olan insan ne yaptığını ve ne yapması gerektiğini düşünür. Başka bir ifadeyle; makul olan insan her zaman belli bir ereği düşünerek eylemde bulunur ve bu aynı zamanda sınırdır*” (Erkızan, 2021: 50). İnsanın ereği iyi ve mutlu yaşam ise bu yaşama ulaşabilmesi akli başında olmasına, yani erdemlere uygun yaşamıyla ilişkilidir; “*Mutlu yaşam erdeme uygun olandır*” (Aristoteles, 2015: 206). Özellikle Covid-19 krizinin merkezinde her gün daha sık yüz yüze geldiğimiz sağlık çalışanlarına karşı eylemlerimizi belirlememizde önemli rol üstlenmektedir. Akli başında olmanın aşırılığı, uç noktada eylemeyi ve uç noktada düşünmeyi önleyerek orta yolun bulunmasını, yani ölçülü davranmayı ve erdeme uygun bir yaşam sürerek mutlu olabilmemizi sağlaması bakımından önem arz ettiği görülmektedir.

Felsefeyi bilimden bağımsız, kişinin kendisinden ve doğadan bağımsız düşünmek olarak tanımlayamadığımız gibi onu tek bir şey olarak tanımlamak da olanaklı gözükmemektedir. Genel haliyle söylenecek olursa; felsefe yaşamın kendisidir, bu nedenle her alanda olduğu kadar insan yaşamıyla iç içe olması bakımından tıp alanında da felsefeye ihtiyaç vardır. Yaşama ilişkin olan söz konusu ekonomik, politik, sosyal ve tıbbi problemlerin felsefeyle beraber bir çözüm yolu oluşturabileceği düşünülmektedir. Bu dünyada gerçekleşen ve gerçekleşecek olan her bir eylem, her bir düşünce insan bedeninin ve zihninin sağlıklı olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle geçmişte, günümüzde ve gelecekte tıp alanında felsefeye, bir tıp felsefesine ihtiyaç duyulmaktadır.

4.5. Geçmişten Geleceğe Tıp Felsefesi

Kızıltan ve Brömer'e göre (2018), son yıllarda tıp eğitimcileri Aristoteles'in *phronesis*'ini "pratik akıl/bilgelik" olarak ele almaktalar ve hekimin çoğu kez karşı karşıya kaldığı belirsizlikler ve ani kararlar verme durumunda "*hekime eylemsel felce uğramadan beceri ve sağduyuyla iş görme yeteneği ve repertuarı sunar*" (s. 26). Hekimin muhatabının insan olması beraberinde zor durumlarda karar vermesini güçleştiren, sağlığını geri kazandırmanın ya da ölüme göndermenin yer aldığı zor bir mesleği icra etmesi anlamına gelmektedir.

Tıp eğitimlerinin Aristotelesçi bağlamda aklı başında olmayı, eylemde orta yolu bulabilmeyi ve bu sayede zor anlarda isabetli karar vermeyi sağlayan bu yetiyi edinmek için gereken sürenin tıp felsefesi eğitimiyle kısaltılabileceğini öne sürmektedirler (Kızıltan ve Brömer, 2018: 26). Günümüzde bu sürecin kısaltılması istense de Covid-19 gibi uzun süreli küresel pandemin gerektirmiş olduğu sağlık çalışanı ve hekim ihtiyacı tıp eğitimini "felsefesiz" tamamlamalarına neden oluşturmaktadır. Bu bakımdan dikkat edilmesi gerektiği düşünülen hem eğitim sürecinin aksamaması hem küresel anlamda problemlerin artmaması bakımından nüfus yoğunluğuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Daha sonra tekrar değinileceği üzere nüfus yoğunluğunun artması bulaşıcı hasta sayısının artmasına, bu hastalarla ilgilenmesi gereken daha fazla sağlık çalışanı ve hekimin gerekliliğine neden olmaktadır. Üstelik nüfus probleminin küresel anlamda iklim bozulması ve bazı canlı türlerinin yok etme tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Fazla nüfus fazla barınma

ihtiyacına, fazladan beslenmeye ve dolayısıyla yağmalanmaması gereken doğanın sömürülmesine sebebiyet vermektedir.

4.5.1 Günümüzde hekimlerin yetişmesinde etkili olan “nüfus yoğunluğu” problemi üzerine

Covid-19 virüsü 21. yüzyılın ilk çeyreğinde etkili olan küresel bir pandemiye oluşturmaktadır. Bu süreçte virüsün ortaya çıkmasına ve yayılmasına, anlık hasta sayısının artmasına neden olan en önemli faktörlerden birisi nüfus yoğunluğunun fazlalığıdır. Dikkat edilmelidir ki doğa, kapasitesine göre canlılara ortam oluşturabilmektedir. Doğal düzende her bir canlının av ve avcı, üreten ve tüketen rolünde olması canlıların sayısını bir dengede olmasını sağlamaktadır. Modern dünyanın temelinde olduğu görülen ulusların birbirleriyle ekonomik ve siyasi çatışması bir bakıma o toplumlarda nüfus çokluğunu gerektirmektedir.

Nüfus çokluğu beraberinde beslenme ve barınma gibi problemleri getirmektedir. Beslenme ve barınma için dünyanın sınırlı yaşam alanları dışına çıkılması durumunda normal şartlarda etkilenme olasılığı çok düşük olan virüs ve bakterilere yakalanma olasılığı ciddi derecede artış göstermektedir. Nüfus çokluğunun neden olduğu düzensiz yerleşme ve beslenme hastalıklarının meydana çıkmasında etkili iken aynı zamanda hasta bireylerin iyileştirilmesinde görev alacak hekim ve sağlık çalışanlarının sayısının artmasında da etkili olmaktadır. Bu da hekimlik mesleği eğitimini hızlı şekilde verilmesine ve tıp sanatını felsefeyle birlikte öğrenilmemesine neden oluşturmaktadır. Bu mesleği icra ederken erdemli ve filozof olmanın dışında bilgi deposu olarak yetiştirilmeleri ve hastayı arızalanan beden olarak görmelerine neden olmaktadır.

Göz ardı edilmemesi gereken bir soru; Ölümsüzlük ilacı gerekli midir veya keşfedilmeli midir?

Birçok insanın hayattan beklentisinin (daha doğrusu kendi yapıp etmeleriyle oluşturmuş olacakları hayattan beklentilerinin) iyi ve mutlu yaşam olarak bahsetmiştik. Ancak bu tür yaşamın süresinin giderek önem arz ettiği bir çağda yaşamaktayız. Yaşlılığı ertelemeye yönelik tıbbi tedaviler, kimyasallar, cerrahi

operasyonlar bir bakıma ölümü ertelemeye çalışmayı, hayatı uzun uzadıya yaşamayı istemeyi ifade etmektedir.

İbn-i Sina “*Hayatın genişliği, uzunluğundan daha önemlidir*” (Ukay, 2020: 218) sözüyle yaşamın süresinin değil, o süre içerisinde elde edilen iyi ve mutlu yaşamın, bilgi dolu yaşamın asıl önemli olan olduğunu ifade etmektedir. “Ölümsüzlük ilacı” bir yandan insanların yaşama arzusundan bir yandan da bu ilacın getireceği ekonomik üstünlük nedeniyle gelecekte hedeflenen bir keşif konumunda olduğu söylenebilir. Günümüzde tıbbi ilerlemiş olduğu ve daha da ilerleyebileceği göz önüne alındığında uzak veya yakın bir gelecekte bedenin tüm “arızalarını” onarabilecek bir tedavinin olması durumunda¹⁸ var olan milyar düzeydeki nüfus sayısının daha da milyarlar düzeyinde olacağı öngörülebilir. “Mevcut milyar kişiden kaç bu ilaca ulaşabilecek veya ulaşmasına izin verilecek? yeni bebeklerin doğması engellenecek mi? aksi durumda nüfus birikmesi söz konusu olmaz mı? Kimler ölmeye razı olacak?” vb. felsefe içerikli sorular düşünülebilir.

Milyarlarca ölümsüz olabilen insan demek ve doğacakların da ölümsüz olabilmesi demek mevcut gezegenin zaten aşılmış olduğu potansiyel kapasitesinin maksimum düzeyde aşılacağı anlamına gelmektedir. Küresel ısınmanın artması, kuraklık, doğal afetlerin şiddetlenmesi, küresel yangınlar vb. gibi dünyanın sömürülmesi (daha da) anlamına gelmektedir. Peki sonra? Mevcut gezegen terk edilecek, yeni gezegenler keşfedilecek ve milyarlarca insan için sömürülecek yeni doğal-vahşi ortamlar yerle bir edilmek durumunda kalacak. Bahsedilen problemlerin ve de tıp alanında yaşanan birçok zorluğun önemli nedenlerinden biri olan nüfus problemi günümüzde göz önüne alınması gerekmektedir. Üstünlük kurma veya tüketme-tükettirme arzusu/politikası nüfus yoğunluğunu gerektirmektedir. Üstelik tıp alanı da günümüzde giderek bir “tıp marketi, sağlık pazarı” olarak görülmeye başlamaktadır.

¹⁸ Bu durumda yaşanabilecek sosyal, ekonomik ve politik problemleri Maulof’un *Empedoklesin Dostları* (2020) kitabından yararlanarak 2. Bölümde incelemiştik; bkz. s. 29 ve ilerisi.

Yaşama ilişkin olan söz konusu ekonomik, politik, sosyal ve tıbbi problemlerin felsefeyle beraber bir çözüm yolu oluşturabileceği veya durumu daha da kötüye götürmeyebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle geçmişte, günümüzde ve gelecekte tıp alanında felsefeye ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu dünyada gerçekleşen ve gerçekleşecek olan her bir eylem, her bir düşünce insan bedeninin ve zihninin sağlıklı olmasıyla doğrudan ilişkilidir.

SONUÇ

İlk insan topluluklarında sağlık adına yapılan etkinlikler dönemin bilgi ve düşünce yapısının kapasitesine uygun olarak çubuklar yoluyla hasarlı bölgeyi sabit tutmak, yaralanma veya hastalanma gibi durumlarda deneme yanılma yoluyla bitkilerin şifa özelliğinin keşfedilmesi gibi tedavi şekillerinin olması muhtemeldir. Bu dönemde kısıtlı imkanlar sebebiyle birçok insanın doğal afetler karşısında korkarak kendilerini güvende hissetme amacıyla destanlar ve hatta o zamanda yaşadıkları bölgelerin iklim özelliklerine bağlı olarak tanrılar yaratması da söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla insanın bedensel rahatsızlıklarına iyi geldiği gözlemlenen doğal oluşumlar ve bitkiler, sağlık alanının ilahi bir konuma yerleştirilmesine neden olmuştur.

İnsanların oluşturulan öyküler ve tanrılar bağlamında yaşamlarını şekillendirmeye başlamalarıyla sağlık alanında da tedavi şekli büyüsel bir hal almaktadır. Toplumda bazı kişilerin kendilerini ‘tanrının sözcüsü’ olarak nitelendirmesiyle yönetici konuma gelmesi söz konusudur. Rahip ve şamanların, tanrılara karşı gelmenin sonucunda bir ceza olarak hastalanmış oldukları inancı zaman içinde kabul görmeye başlamıştır.

Yerleşik hayata geçilmesiyle inşa edilmeye başlanan kutsal alanlarda ilahi nitelikteki tedaviler sunulmaya başlanmıştır. Mitolojilerle desteklenen ilahi güçler toplumların geneli tarafından kabul görmüş ve hastalıkların tedavisi için yakarış ve adaklarla kutsal mekanlarda zaman geçirme temel tedavi şeklini almıştır.

Felsefenin olmadığı bu dönemlerde tıbbın büyüsel ilerleyişi, hekimliğin erkek işi olduğu inancının yaygınlaşmasıyla (çünkü tanrılarla iletişim kuranlar erkekti, o zaman hayat vermek gibi ilahi bir beceriyi ancak erkekler kullanabilirdi) hem bilimsel ve felsefi olarak eksik olan ‘tanrı hekimlerin’ yaygınlaşmasına hem de kadınların tıp alanından uzaklaştırılarak sadece ebeliği yapabilmelerinin serbest olmasının genel kabul gören bir inanç haline gelmesinde etkili olduğu söylenebilir.

İonia Aydınlanması sunduğu eleştirel düşünme, sorgulama ve araştırma ile tıp alanında geleneksel kabul edilen inanışların (hastalık ve tedavinin inanış kaynaklı olmasının) sorgulanmasına olanak sağlamıştır. Bu aydınlanma Hippokrates ve diğer filozof-hekimlerin tıp alanında felsefi ve bilimsel anlamda ilerlemelerini mümkün

kılmıştır. Genel olarak filozof-hekimlerin düşüncelerinde görülen İonia aydınlanmasının etkileri, tıp alanında hastalık ve tedavinin ve hatta aklın kaynağının doğa olduğu gibi düşüncelerin oluşmasında görülmektedir. Benzer şekilde İonia felsefesi, Hippokrates'in tıp alanında tanrısal müdahalenin rol almadığını öne sürmesine ve akıl ve gözlemin temel alındığı bir Hippokratesçi tıp anlayışının oluşmasına olanak sağladığı görülür. Varlığın *arkhe*'sini (ilkesini) bulma çabası, *arkhe*'nin *physis*'e (doğaya) ilişkin ilkelerinin *kosmos* (bilinebilir, düzenli iyi ve güzel) içerisinde yer alan *physis*'in bilinebilir, düzenli olmasıyla mümkün olabilmektedir. *Physis*'e ilişkin, *kosmos*'a ilişkin *arkhe*'nin bilinebilmesi varlıkların keyfi biçimde var olmasının-işlemesinin aksine belirli bir akla-yasaya (*logos*) göre gerçekleştirmeleriyle bağlantılıdır. Bu kavramların sunduğu özgürlükçü ve eleştirel düşünme, bilme arzusu sayesinde filozof-hekimlerin tıp alanında beden ve doğa arasında bağlantı/ortaklık kurumaya çalışmaları; doğanın ve aklın bilginin kaynağı olarak ele almaları (bilgi meselesinde inancın yer almadığının göstergesidir); hastalığın bir inanıştan ibaret olmadığı, doğa ve beden ile ilgili olduğu düşünceleri görülmektedir. Dolayısıyla ilahi olmayan bu sağlık bilgisinin akıl-gözlem-pratik yoluyla bedenin ve doğanın incelenmesiyle elde edilebilmesi söz konusudur.

Antik Yunanda felsefe sorgulamayı, düşünmeyi, mevcut tıbbi yöntemlerden şüphe ederek yeniden araştırmayı ifade ederken aynı zamanda bilimselliği de ifade etmektedir. Tıp alanındaki düşünce ve araştırmalarıyla öncülük eden başlıca okullar *Kos Tıp Okulu*, *Knidos Tıp Okulu* ve *İskenderiye Tıp Okulu* gibi okullar felsefe ve tıp arasındaki birlikteliğin sürdürülmesinde önemli rol üstlenmiştir.

Ancak, Antik Yunanda oluşmaya başlayan tıp-felsefe birlikteliğinin günümüze gelindiğinde kaybolduğunu görmekteyiz. Günümüzde tıp alanındaki çalışmalar genel olarak politik ve ekonomik nedenlerle ele alındığı görülmektedir. Günümüz tıbbının hedefi insan sağlığı ve yaşamı olmanın yanı sıra hangi rahatsızlık ve tedavinin bedeli veya ne kadar kar elde ettiği gibi ekonomik kaygılar taşıdığı da görülmektedir.

Modern dönemle önem kazanan bilimsel olma süreci günümüzde “felsefesiz” tıp anlayışının oluşmasına etki etmiştir. İlgi alanı insan ve insan yaşamı olması bakımından birinci dereceden ortaklığı bulunan tıp ve felsefe, tarihsel süreç içinde beraber ele alınmıştır. Ancak zaman içinde gerek felsefenin bazı dogmatik düşünceler

doğrultusunda araç haline getirilmesi ve gerekse bilimselleşme sürecinin hız kazanmasıyla tıp disiplinin diğer bilimler gibi felsefeden koparak kendi başına bilim olmaya başlaması ile bu iki alanın birlikteliklerinin sona ermesi söz konusu olmuştur.

Bu doğrultuda insan varlığını anlayan bir yaklaşım biçimini kaybeden tıp disiplini, hastaları bilimsel bir araştırmanın nesnesi haline dönüştürerek asıl amacından saptığı görülmektedir. İnsan yaşamını iyileştirmek, bozulan dengeyi düzeltmek ve bunu yaparken de felsefi bir kavrayışla varlığa yönelmesinin yerini ne yazık ki elde edilen veriler doğrultusunda tedavi yapmak, hasta ile tam bir iletişimde olmamak ve elbette ekonomik katkı ve itibarın daha da ön planda olduğu bir hale bürünmüş olması olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bu mesleği seçme nedeni insanlara sağlıklarını geri kazandırmak olduğu kadar, hatta daha fazla şekilde bu mesleğin getireceği ekonomik üstünlükler dikkate alınarak seçildiği görülmektedir.

Dolayısıyla günümüzde özellikle Covid-19 virüsü nedeniyle daha çok karşılaştığımız tıp alanının felsefeye olan gereksinimini görebilmekteyiz. Felsefe olmadan tıbbın modern doğa bilimleriyle ilerleyişi insanı arızalı nesne olarak görmesine neden olmaktadır. Hekimlerin felsefesiz yetişmesi mesleklerine, kendilerine ve insan yaşamına olan yaklaşımlarında problemlerin oluşmasına neden olabilmektedir.

Bu tez çalışmasıyla günümüzde sağlık felsefesinin gerekliliğini ortaya koyabilmek için geçmişten günümüze kadar ki süreçte sağlık alanındaki çalışmaların kendi döneminin dinsel, düşünsel ve bilimsel anlayışları bağlamında analizi yapılmaya çalışılmıştır. Felsefe ve tıbbın bir arada ele alınmamasıyla ortaya çıkan problemlerin çözümünde felsefenin de dahil edilmesiyle giderilebileceği düşünülmektedir. Günümüzde eğitim sürecinin hızlanması ve tıp alanında adayların bilgi deposu teknisyen biçimde sadece bilgiye sahip olmalarının, hastalık karşısından ne yapmaları gerektiğini bilmelerinin yeterli olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla sonraki çalışmalarda ele alınabilecek konu(lar) tıp eğitimi sürecinde felsefenin nasıl entegre edilebileceği üzerine olabilir. Antik Yunan döneminde felsefe aynı zamanda bilim anlamına gelmekteydi. Diğer yandan günümüzde disiplinlerin felsefeden ve birbirlerinden de uzaklaşması nedeniyle disiplinler arası çalışmanın veya iş birliğinin nasıl olabileceği üzerine çalışmalar ele alınabilir. Özellikle felsefe ve tıp gibi insan

yaşamını doğrudan konu edinen iki alanın birbiriyle çalışabilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adivar, A. A. (1987). *Tarih Boyunca İlim ve Din (Bilim ve Din)*. İstanbul: Remzi Kİtabevi.
- Aristoteles. (2015). *Nikomakhos'a Etik*. (Çev. S. Babür) Ankara: BilgeSu.
- Aristoteles. (2020). *Politika*. (Çev. M. Tunçay) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2021). *Metafizik*. (Çev. A. Arslan) İstanbul: Divan Kitap.
- Bayat, A. H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Geleneksel Tıp Dergisi.
- Bayka, M. (2016). *Diyaloglar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çotuksöken, B., ve Babür, S. (2015). *Metinlerle Ortaçağda Felsefe*. Ankara: BilgeSu.
- Erkızan, H. N. (2022). Aristoteles ve Nussbaum Üzerinden Felsefenin İşlevi Üzerine Bir İnceleme. M. A. Kaynar (Ed), *Felsefe İnsanlığa Hizmet Edebilir Mi?* içinde (s. 21-53) İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Erkızan, H. B., ve Çüçen, A. K. (2013). *Felsefe Tarihi 1, Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefesi Tarihi*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Erkızan, H. N. (2012). *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Erkızan, H. N. (2021). Aristoteles'in Kinetil-Olmayan Mutluluk (Eudaimonia) Anlayışı Üzerine. H.N. Erkızan (Ed), *Arkhe-Logos Sayı 1* içinde (49-53) Ankara: Sentez Yayıncılık
- Gazzaniga, V. (2019). Tıp. U. Eco (Ed), *Antik Yunan 1* içinde (1150-1175) (Çev. L. T. Basmacı) İstanbul: Alfa Tarih.
- Güntöre, S. Ö. (2005). *Tıp ve Felsefe*. Adana: Nobel Tıp Kitabevi.
- Hippokrates. (2021). *Aforizmalar*. (Çev. E. Çoraklı) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Işık, F. (2014, Eylül 22-24). *Anadolu Lykia Uygarlığı*. Oenoandalı Diogenes: Özetler. <https://diogenesofoinoanda.wordpress.com/resumesabstracts/> (2022.01.13).

- Işık, F. (2019). *Uygarlık Anadolu'dan Doğdu*. İzmir: Akdeniz Ülkeşeri Akademisi Vakfı Yayınları.
- Karatani, K. (2019). *İzonomi ve Felsefenin Kökenleri*. (Çev. A. N. Bingöl) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Laertios, D. (2021). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. (Çev. C. Şentuna) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Lucretius. (1974). *Evrenin Yapısı*. (Çev. T. Uyar ve T. Uyar) İstanbul: Hürriyet Yayınları
- Maalouf, A. (2021). *Empedokles'in Dostları*. (Çev. A. Berktaş) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Malay, H. *İlk Kadın Hekim ve Ebeler ve İS. III. Yüzyılda Sardeis'de Yaşamış Bir Hekim-Ebe: Glykonis. Sosyal Tarih ve Arkeoloji*.
<https://www.hasanmalay.com/index.php/felsefe/glykonis> (2021.12.20).
- Özgür, Ö. (2021.09.07). Dünyada'da İlk Tıp Fakültesi Datça'da Kuruldu. *Hamle Gazetesi*. <https://www.hamlegazetesi.com.tr/dunya-da-ilk-tip-fakultesi-datca-da-kuruldu--> (2022.01.03).
- Öztekin, H. A. (2021). *İbni Sina/ Hiç Kimse Görmek İstemeyen Biri Kadar Kör Olamaz*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Papalexiou, K. (2021). Covid-19 Crisis and Aristotelian Phronesis. H.N. Erkızan (Ed), *Arkhe-Logos sayı 11* içinde (43-48). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Saydam, M. B. ve Kızıltan, H. (2018). *Hekimin Filozof Hâli*. İstanbul: İthaki Yayıncılık.
- Ukray, M. (2020). *İbn-i Sina'nın Şifa Kitabı*. İstanbul: E-kitap Yayıncılık.
- Yakıt, İ. (2015). *Tıp Felsefesi ve Etiği Üzerine*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

EKLER

Ek-A

Hayvanlar, milyonlarca yıldır devam eden içgüdüleri sayesinde hayatta kalmış, nesillerini devam ettirmiş ve hastalıklarını tedavi etmişlerdir. Mesela; Gözlerinde katarakt oluşan keçiler, hasta gözlerini çalılara sürterek opak hale gelmiş lenslerini çıkarırlar. Fazla yemek yiyen leylekler, gagalarına aldıkları suyu rektumlarına boşaltıp lavman yaparak karınlarındaki şişkinliği giderirler. Çoban köpekleri, kusmaları gerektiğinde kenarları tüylü otları yerler. Derilerine parazit yerleşen mandalar çamur banyosu yaparak temizlenirler. Kedi ve köpekler, karınları ağrıyınca ayırkotu, kabız olunca ak çöpleme yerler. Yaralanan geyikler giritotu yer, bu otlar çamuru dilleriyle karıştırıp yaralarına sürerler. Zehirli bitkileri ayırt edemeyen papağanlar, karınlarını doyurduktan sonra, kilometrelerce uzaktaki kaolin yığınının yiyecek zehri nötralize ederler. Afrika’da yaşayan şempanzeler, her sabah uzun bir mesafe kat edip aspila ağacı yapraklarından yiyerek kendilerini bazı bakterilerden korurlar (Aspila ağacı yaprakları thiarubin-A ihtiva ettiğinden bakterilere karşı kullanılır) (Bayat, 2010: 32).

Ek-B

Yemin

Hekim Apollon, Asklepios, Hygieia, Panakeia, hatta bütün tanrılar ve tanrıçalar tanıgım olsun ki, bu yemine ve bu taahhüde gücüm kuvvetim yettiğince ve iradem elverdiğince sadık kalacağım; bu sanatı bana öğreten kişiyi ana babamla bir tutup rızkımı onunla paylaşacağım, gerektiğinde dertlerine ortak olacağım, çoluk çocuğunu erkek kardeşlerim yerine koyacağım, öğrenmek istedikleri takdirde onlara bu sanatı herhangi bir karşılık ve taahhüt beklemeden öğreteceğim; hekimliğe ilişkin kaideleri, öğütleri ve diğer bütün malumatı yalnızca kendi oğullarımla, bana bu sanatı öğreten kişinin oğullarıyla ve hekimlik yasası uyarınca taahhütte bulunup yemin etmiş öğrencilerle paylaşacağım. Uyguladığım perhizlerde, gücüm kuvvetim yettiğince ve iradem elverdiğince hastaların yararını gözeteceğim, onlara zarar verip kötülüğü dokunacak işlerden kaçınacağım. Vermem istense bile kimseye ne ölümcül bir ilaç vereceğim, ne de bu yönde bir tavsiyede bulunacağım. Aynı şekilde hiçbir kadına da çocuk düşürmeye yarayan bir alet vermeyeceğim. Saflıkla ve dürüstlikle yaşamımı sürdürüp sanatımı icra edeceğim. Taştan muzdarip hastalara bile bıçağımı sürmeyecek, yerimi bu işin ehli kimselere bırakacağım. Hangi eve gidersem gideyim, hastaların yararı için gidecek, her türlü kasıtlı kötülük ve ahlaksızlıktan, özellikle de ister özgür olsun ister köle, kadın ve erkeklerin bedenlerine şehvetle yaklaşmaktan sakınacağım. Gerek tedavi sırasında, gerekse tedavi dışında insanların yaşamına ilişkin görüp işittiğim ne varsa, açığa vurulmaması gereken ne varsa, hepsinin bir sır gibi saklanması gerektiğini düşünüp susacağım. Bu yemine sadık kalır da onu çiğnemezsem, bütün insanların nazarında sonsuza dek ünlü olup yaşamımın ve sanatımın hayrını göreyim; ancak andımı bozar da yeminimi çiğnersem, bütün bunların tam tersi gelsin başıma! (Hippokrates, 2021: 1).

Ek-C

Romalı yazar Gaius Iulius Hyginus'un (M.Ö. 64- M.S. 17) *Fabulae* adlı eserinin "274. *INVENTORS AND THEIR INVENTIONS*" adlı bölümünün orijinal metni:

274. ...The ancients didn't have obstetricians, and as a result, women because of modesty perished. For the Athenians forbade slaves and women to learn the art of medicine. A certain girl, Hagnodice, a virgin desired to learn medicine, and since she desired it, she cut her hair, and in male attire came to a certain Herophilus for training. When she had learned the art, and had heard that a woman was in labor, she came to her. And when the woman refused to trust herself to her, thinking that she was a man, she removed her garment to show that she was a woman, and in this way she treated women. When the doctors saw that they were not admitted to women, they began to accuse Hagnodice, saying that he was a seducer and corruptor of women, and that the women were pretending to be ill. The Areopagites, in session, started to condemn Hagnodice, but Hagnodice removed her garment for them and showed that she was a woman. Then the doctors began to accuse her more vigorously, and as a result the leading women came to the Court and said: You are not husbands, but enemies, because you condemn her who discovered safety for us. Then the Athenians amended the law, so that free-born women could learn the art of medicine... (<https://topostext.org/work/206>).